



## Scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia

EDITURA

  
DACICA

COLECȚIA

BIBLIOTECA DACICA

---

2

**AL. PAPADOPOL-CALIMAH**

# **SCRIERI VECHI PIERDUTE ATINGĂTOARE DE DACIA**

Ediție îngrijită de  
Aurora Pețan



**DACICA**  
București

© Editura DACICA 2007

Str. Tudor Arghezi nr. 21

020943 Sector 2

București/România

Tel. 021-312 1342, 0749-114711

e-mail: [contact@dacica.ro](mailto:contact@dacica.ro)

[www.dacica.ro](http://www.dacica.ro)

### **Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**

**PAPADOPOL-CALIMAH, ALEXANDRU**

**Scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia / Al.**

**Papadopol-Calimah ; ed. îngrijită de Aurora Pețan. - București  
: Dacica, 2007**

**ISBN 978-973-88076-1-7**

**I. Pețan, Aurora (ed.)**

**94(398.2)**

**Coperta colecției: arh. Marian Coman**

## CUPRINS

|                                                                                                          |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <i>O carte a cărților pierdute despre daci</i> .....                                                     | 11 |
| Alexandru Papadopol-Calimah. Repere bio-bibliografice .....                                              | 21 |
| Notă asupra ediției .....                                                                                | 29 |
| § 1. Dio .....                                                                                           | 32 |
| § 2. Strabon .....                                                                                       | 33 |
| § 3. Appian .....                                                                                        | 33 |
| § 4. Caninius .....                                                                                      | 33 |
| § 5. Hellanicus .....                                                                                    | 35 |
| § 6-9. Agretas, Agathon, Ctesipus, Timonax .....                                                         | 35 |
| § 10-13. Pisander, Parmenion, Dexippus, Hecateu .....                                                    | 36 |
| § 14. Ctesias .....                                                                                      | 36 |
| § 15. Publius Ovidius Naso .....                                                                         | 36 |
| § 16. Tacitus .....                                                                                      | 42 |
| § 17. Alexandru cel Mare .....                                                                           | 44 |
| § 18-38. Istoricii lui Alexandru .....                                                                   | 45 |
| § 39. Quintus Curtius .....                                                                              | 46 |
| § 40. Criton .....                                                                                       | 46 |
| § 41-45. Scymnos, Ephoros, Demetrios, Memnon .....                                                       | 47 |
| § 46. Anaximenes din Lampsacos .....                                                                     | 48 |
| § 47. Alexandru .....                                                                                    | 48 |
| § 48. Anacharsis .....                                                                                   | 49 |
| § 49. Traian .....                                                                                       | 49 |
| § 50-53. Istoricii lui Traian (Marius Maximus, Fabius Marcellinus, Aurelius Verus, Statius Valens) ..... | 50 |

|                                                                                                                             |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| § 54. Edictul lui Traian (Edictum Traiani) .....                                                                            | 50 |
| § 55-56. Octavius Augustus, Marcus Antonius .....                                                                           | 51 |
| § 57. Trogus Pompeius .....                                                                                                 | 52 |
| § 58-59. Diodor din Sicilia, Polibiu .....                                                                                  | 53 |
| § 60. Istoricii la care se referă Pausanias .....                                                                           | 54 |
| § 61-63. Ephoros, Choerilus, Diyllus .....                                                                                  | 55 |
| § 64-65. Calisthenes, Socrates - Istoricul .....                                                                            | 56 |
| § 66. Sofocle .....                                                                                                         | 57 |
| § 67-71. Poetii ciclici, Protesilaos, Arctinos, Sofocle, Eschil .....                                                       | 58 |
| § 72-82. Porphyrios, Iamblichos, Libanius, Arbio, Lollian, Castor, Hylas, Sardonios, Sardatios, Menelaos, Aristarchos ..... | 60 |
| § 83. Menandru .....                                                                                                        | 63 |
| § 84-87. Agrippa, Cornelius Nepos, Statius Sebosus Quintus, Metellus Celer .....                                            | 64 |
| § 88. Sallustius .....                                                                                                      | 65 |
| § 89. Alexandru Peloplatonul .....                                                                                          | 65 |
| § 90. Hippodromos Tessaliotul .....                                                                                         | 66 |
| § 91-107. Autorii citați de Strabon .....                                                                                   | 66 |
| § 108. Heraclide Ponticul .....                                                                                             | 67 |
| § 109-110. Marcian Heracleotul, Artemidor din Efes .....                                                                    | 67 |
| § 111. Dionysios Charax .....                                                                                               | 67 |
| § 112. Cornelius Alexandru Poliistorul .....                                                                                | 68 |
| § 113. Polyainos .....                                                                                                      | 68 |
| § 114. Timagetos .....                                                                                                      | 68 |
| § 115. Marcellus .....                                                                                                      | 69 |
| § 116. Clearchos .....                                                                                                      | 70 |
| § 117. Ammianus Marcellinus .....                                                                                           | 70 |
| § 118-129. Autorii citați de Iornandes .....                                                                                | 70 |
| § 130-131. Criton, Samonicus .....                                                                                          | 73 |
| § 132. Eudoxos .....                                                                                                        | 75 |
| § 133-134. Pliniu cel Bătrân, Aufidius Bassus .....                                                                         | 75 |
| § 135. Iulian împăratul .....                                                                                               | 76 |
| § 136-137. Iulianus Titianus, chartele geografice .....                                                                     | 77 |
| § 138-139. Vibius Sequester, Stephanos Bysantion .....                                                                      | 77 |
| § 140-141. Împărații Tiberius și Claudius .....                                                                             | 78 |

|                                                                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| § 142-143. Diagnotus și Beton .....                                                                               | 80 |
| § 144. Marin din Tyr .....                                                                                        | 81 |
| § 145. Agathargides sau Agatharchides Cnidios .....                                                               | 81 |
| § 146. Diophantus .....                                                                                           | 82 |
| § 147. Didymos .....                                                                                              | 82 |
| § 148. Damastes .....                                                                                             | 82 |
| § 149. Pliniu cel Tânăr .....                                                                                     | 83 |
| § 150. Democrit din Abdera .....                                                                                  | 83 |
| § 151-158. Posis Magnesiotul, Hellanicos, Philochoros,<br>Pherecydes, Herodoros, Bion, Menecrates, Clidemos ..... | 84 |
| § 159. Abaris .....                                                                                               | 84 |
| § 160. Memnon .....                                                                                               | 85 |
| § 161. Theoxenes .....                                                                                            | 85 |
| § 162. Marcianos .....                                                                                            | 85 |
| § 163. Callistrat .....                                                                                           | 86 |
| § 164. Mnaseas .....                                                                                              | 86 |
| § 165. Proteas Zeugmatitul .....                                                                                  | 86 |
| § 166-171. Cephalion, Castor, Thallos, Phlegon, Demon,<br>Phavorinus .....                                        | 86 |
| § 172. Alypius .....                                                                                              | 87 |
| § 173. Appolonides .....                                                                                          | 87 |
| § 174. Dionysios .....                                                                                            | 88 |
| § 175. Velleius Paterculus .....                                                                                  | 88 |
| § 176. Simmias .....                                                                                              | 89 |
| § 177-178. Artemidoros, Marcianos .....                                                                           | 89 |
| § 179-180. Hecateu din Milet, Hecateu din Abdera .....                                                            | 89 |
| § 181. Pisander .....                                                                                             | 90 |
| § 182. Mysorum libri .....                                                                                        | 90 |
| § 183-184. Antonius Diogenes, Antiphanes .....                                                                    | 90 |
| § 185. Candidus .....                                                                                             | 91 |
| § 186. Dexippos .....                                                                                             | 91 |
| § 187. Hippys (Hippon) Rheginus .....                                                                             | 92 |
| § 188. Valerius Antias .....                                                                                      | 92 |
| § 189-191. Teucros, Sylla, Lucullus .....                                                                         | 92 |
| § 192. Cicero .....                                                                                               | 94 |
| § 193. Parthenios .....                                                                                           | 96 |
| § 194. Crates .....                                                                                               | 96 |

|                                                                                                                                                                                                             |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| § 195. Callistrates .....                                                                                                                                                                                   | 96  |
| § 196-197. Mnesimachos, Herenaios .....                                                                                                                                                                     | 97  |
| § 198. Titus Livius .....                                                                                                                                                                                   | 97  |
| § 199-209. Protarchos Trallianos, Antimachos, Damastes,<br>Metrodoros, Hierocles, Homer, Hesiod, Boeos, Simoni-<br>des, Olenus de la Lycia, Melanopus de la Cuma, Aristetas<br>de la Proconnes .....        | 99  |
| § 210-222. Orfeu, Epimenide Cnossius, Cleon Curieus,<br>Dionysius Mitilineul, Onomacriton, Herodoros, Valerius<br>Flaccus, P. Terentius Varro, Euphorion de la Chalcis,<br>Cornelius Gallus, Marianus ..... | 103 |
| § 223. Anaximandru .....                                                                                                                                                                                    | 107 |
| § 224-225. Teopomp, Cratip .....                                                                                                                                                                            | 107 |
| § 226. Demetrios din Bizanț .....                                                                                                                                                                           | 108 |
| § 227. Demetrios din Callatis .....                                                                                                                                                                         | 109 |
| § 228. Dionysios Metathemenos .....                                                                                                                                                                         | 110 |
| § 229. Hermippus Berytius .....                                                                                                                                                                             | 110 |
| § 230. Timaios din Sicilia sau Tauromenita .....                                                                                                                                                            | 110 |
| § 231-240. Sanchoniaton, Philon din Byblos (Herennius),<br>Theodatus, Histiaeus, Hypsicrates, Hieronim, Dios, Me-<br>nandru din Efes, Mochus, Manethon .....                                                | 111 |
| § 241. Arrian .....                                                                                                                                                                                         | 112 |
| § 242. Hippocrate .....                                                                                                                                                                                     | 113 |
| § 243-248. Autori armeni: Mar-Apas-Catina, Bardessan,<br>Agathangel, Faust Bizantinul, Moisi de Khoren, Anoni-<br>mul Armean din sec. V .....                                                               | 116 |
| § 249. Nicolae Damaschinul .....                                                                                                                                                                            | 120 |
| § 250. Priscus Rhetor .....                                                                                                                                                                                 | 121 |
| § 251. Apollodor din Damasc .....                                                                                                                                                                           | 121 |
| § 252. Pappus Alexandrinul .....                                                                                                                                                                            | 123 |
| § 253. Ethicus Hister .....                                                                                                                                                                                 | 123 |
| § 254. Aristotel .....                                                                                                                                                                                      | 124 |
| § 255. Polemon de la Ilion .....                                                                                                                                                                            | 126 |
| § 256. Petru Patriciu .....                                                                                                                                                                                 | 126 |
| § 257. Heron Atenianul .....                                                                                                                                                                                | 127 |
| § 258. Laetus .....                                                                                                                                                                                         | 127 |
| § 259. Dio Cassius .....                                                                                                                                                                                    | 128 |

|                                                 |     |
|-------------------------------------------------|-----|
| § 260. Demetrios de la Odessus .....            | 132 |
| § 261. Alexandros Lychnos .....                 | 133 |
| § 262. Nicefor Blemmydas .....                  | 133 |
| § 263-264. Nicomachus, Callicrates Tyrius ..... | 134 |
| § 265. Aristocrit .....                         | 134 |
| § 266. Tyrannion .....                          | 135 |
| § 267. Eustochios .....                         | 136 |
| § 268. Phylarchus .....                         | 136 |
| § 269. Callimachus .....                        | 136 |
| § 270. Dicearch Messenius .....                 | 137 |
| § 271. Nymphodor Siracuzanul .....              | 138 |
| § 272. Straton .....                            | 138 |
| § 273. Plutarh .....                            | 138 |
| § 274-275. Posidoniu, Nasica .....              | 139 |
| § 276. Scylax din Caryanda .....                | 140 |
| § 277. Pamphila de la Epidaura .....            | 141 |
| § 278-280. Trei anonimi .....                   | 141 |
| § 281. Hesychius din Milet .....                | 142 |
| § 282. Diogenianus .....                        | 143 |
| Note .....                                      | 153 |



## O carte a cărților pierdute despre daci

Soarta scrierilor a fost mereu legată de cea a suportului pe care acestea au fost transpuse. Până la apariția tiparului, care a permis multiplicarea cu ușurință a textelor, multe lucrări de mare valoare au pierit odată cu ultimele lor copii, fie în foc, fie în apă, fie dezintegrate de-a lungul timpului de ariditatea ori de umiditatea locurilor în care au fost depozitate. Întâmplarea, neglijența, ignoranța sau cenzura au șters din istoria literaturii capodopere, iar pe istorici i-au privat de valoroase surse documentare.

Copierea manuscriselor în Antichitate și Evul Mediu a fost o soluție parțială, dar din păcate unica posibilă în acele vremuri. Mulți autori au fost rezumați, prescurtați, iar operele originale s-au pierdut, căci au încetat să mai fie copiate. Așa au pierit scrierile lui Dio Cassius, prescurtate de Xifilin, ale lui Ștefan din Bizanț, excerptate de Hermolau, ale lui Trogus Pompeius, care l-a avut ca epitomator pe Iustin și multe altele. Unele lucrări sau chiar autori întregi au fost supuși cenzurii politice sau religioase și nu au mai ajuns până la noi. Astfel s-a întâmplat cu piesa lui Eschil „Căderea Miletului”, a cărei circulație a fost interzisă și toate copiile distruse. Opera lui Titus Livius a fost arsă de Gregorie cel Mare, care nu admitea existența unor minuni înainte de era creștină. Ea ne-a parvenit totuși, fragmentar. De asemenea, au fost distruse scrierile unor împărați romani care au fost supuși la *damantio memoriae*. Iar exemplele pot continua.

Numeroasele masacre culturale, în primul rând incendierile de biblioteci, au distrus mare parte din știința Antichității. Creștinii au ars cărți păgâne, musulmanii la fel. Sfântul Gregorie a ars toate cărțile din toate bibliotecile Armeniei. Romanii au distrus bibliotecile de la Alexandria și Cartagina, apoi arabii au ars din nou biblioteca din Alexandria. Turcii au incendiat-o pe cea de la Cairo și au distrus bibliotecile perșilor, fondate încă din vremea lui Xerxes, aruncând toate cărțile în apă. Tot ei au ars valoroasa

bibliotecă de la Buda, fondată de Matei Corvin, apoi și-au făcut fitile din manuscrisele grecești de la Athos. Francii au ars cele trei milioane de manuscrise ale bibliotecii din Tripoli. Unii suverani și-au ars propriile biblioteci. Nabonasar, regele Babilonului, a ars tot ce se scrisese înaintea lui, pentru ca istoria să înceapă cu el. La fel a făcut Shih-huang-Ti, împăratul Chinei, păstrând totuși un exemplar din tot ce s-a scris, în biblioteca personală; cu toate acestea, unele din scrierile lui Confucius nu au mai putut fi recuperate. Leon al III-lea a dat foc bibliotecii din Constantinopol, pentru a se răzbuna, din motive religioase, pe profesorii care îngrijeau biblioteca. Eduard al IV-lea și Cromwel au incendiat biblioteca de la Oxford<sup>1</sup>. Nu e de mirare, după atâtea dezastre, că ne-a rămas atât de puțin din producțiile literare ale Antichității. Eschil a scris peste 80 de drame, din care ne-au rămas doar șapte. Tot șapte ne-au rămas și de la Sofocle, care a scris 120. De la Euripide ne-au rămas 18 din 90. Opera poetului și filozofului Agathon e pierdută integral. Din comedile lui Aristofan avem 11 piese, dintr-un total de 40. De la Menandru nu aveam nimic până în 1959, când a fost recuperată și editată piesa *Dyskolos* („Mizantropul”).

\*

\*   \*

Între toate aceste pierderi numeroase s-au aflat și scrieri de mare importanță pentru istoria noastră. Izvoarele rămase care vorbesc despre daci și geți sunt puține, fragmentare, cele mai

---

<sup>1</sup> Din păcate șirul biblioclaștilor (distrugători de cărți) este foarte lung, iar războiul împotriva culturii continuă și astăzi în unele țări: în 2005, președintele Turkmenistanului, Saparmurat Niazov, ordonase închiderea tuturor bibliotecilor rurale, susținând că oamenii simpli nu au nevoie de cărți. De la distrugerea cărților sacre ale Antichității, precum *Disciplina etrusca* și *Cărțile sibiline*, în timpul invaziei lui Alaric asupra Romei, de la distrugerea scrierilor sfinte maiase de către spanioli, la arderea cărților cu autori evrei de către naziști și la cenzura comunistă, motivele au fost mereu aceleași: dorința obsesivă de control din partea celor aflați la putere.

multe transmise la a doua sau a treia mână. Au fost editate de către Academia Română în două volume, unul cuprinzând autori până în secolul al IV-lea, celălalt continuând până în zorii mileniului al doilea<sup>1</sup>. O culegere de mai mici dimensiuni a acestor izvoare a realizat G. Popa-Lisseanu, în două volume, în anul 1939, reeditate de curând<sup>2</sup>. Deși aceste izvoare au fost mult cercetate<sup>3</sup>, despre cele dispărute – mult mai numeroase și de mare importanță – se pomeneste puțin în literatura de specialitate. O inventariere a lor era necesară, pentru a obține o imagine pe cât posibil completă asupra a ceea ce s-a scris în Antichitate despre daci. Alexandru Papadopol-Calimah a făcut acest lucru. A trudit mult, temeinic, cu pricepere, în stilul cărturarilor secolului al XIX-lea, realizând o sinteză care nici astăzi, cu ajutorul mijloacelor de informare moderne, nu ar fi ușor de dus la îndeplinire. A consultat texte antice în original, fiind un bun cunoscător al limbilor clasice – latină și greacă veche –, a utilizat enciclopedii, culegeri de texte, monografii, ediții critice. A strâns laolaltă 282 de nume de autori care s-au referit la Dacia și la daci fie în treacăt, fie în capitole sau lucrări întregi. Între aceștia se numără și autorii din care ni s-au păstrat unele fragmente, căci, cu excepția lui Strabon, Iordanes și a altor câțiva autori, tot ce ne-a parvenit este fragmentar.

Probabil autorul însuși nu bănuia cât de vastă va ajunge să fie întreprinderea sa. A început să-și publice textul în anul 1872 în

---

<sup>1</sup> Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan (red.), *Izvoare privind istoria României. I. De la Hesiod la Itinerariul lui Antoninus*, Editura Academiei RSR, București, 1964. Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, *Fontes Historiae Dacorumanae (Izvoarele istoriei României). II. De la anul 300 până la anul 1000*, Editura Acaemiei RSR, București, 1970.

<sup>2</sup> G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici. I. Autorii latini clasici și postclasici. II. Autorii greci și bizantini*, ediție îngrijită de I. Opreșan, Editura Vestala, București, 2006.

<sup>3</sup> Se remarcă seria *Romano-Dacica. Izvoare antice ale istoriei României* coordonată de Eugen Cizek, editată de catedra de Limbi Clasice a Facultății de Limbi Străine, Universitatea București (vol. I reeditat în 1992, vol. II în 1994, iar vol. III publicat în 2003) și Zoe Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Polirom, 2004.

revista „Columna lui Traian”, inițiată și condusă de B.P. Hasdeu, și a continuat timp de patru ani, realizând 19 articole. Materialul și l-a organizat pe paragrafe, un paragraf conținând unul sau mai mulți autori. Primele paragrafe sunt scurte, concise, dar, cu trecerea timpului, acestea câștigă în amploare: dacă lui Strabon îi sunt alocate doar două rânduri în paragraful 2, în ultimele părți ale lucrării paragrafele depășesc adesea o pagină. Ordinea prezentării autorilor nu este clară. Primul prezentat este și cel mai important, în viziunea lui Papadopol-Calimah: Dio Chrysostomos, deoa-rece trăise în țara dacilor. Însă următorii nu respectă nici ordinea cronologică, nici pe cea a importanței, nici pe cea alfabetică, dar u-neori autorii sunt grupați pe subiecte (argonauții, hiperboreii etc.).

Intervalul spațio-temporal acoperit de autorii studiați de Papadopol-Calimah este foarte mare. De la Scylax din Caryanda, contemporan cu Darius (sec. VI î.Hr.) la Nikephoros Blemmydas (sec. XIII d.Hr.), de la celebrii Aristotel, Strabon, Hecateu, Ovidiu, Tacit, Pliniu cel Bătrân și cel Tânăr, Traian, Criton, Dio Cassius, Arrian, la mai puțin cunoscuții Demetrios din Callatis, Aethicus Hister, Hermippus Berytius, Nimphodor Siracuzanul, de la legendarii Orfeu, Abaris, Anacharsis, Mnaseas, la scriitori armeni precum Mar-Aspas-Catina, Bardessan sau Moise Choren. Cei mai mulți dintre autori sunt luați în discuție pe seama unor informații ale contemporanilor lor, care certifică faptul că aceștia au scris despre daci. Cu alte cuvinte, cartea lui Papadopol-Calimah este mai degrabă o enumerare a izvoarelor care vorbesc despre ceea ce s-a scris despre daci, dar s-a pierdut. Căci atâta vreme cât aceste texte nu mai există, ele nu puteau constitui subiectul propriu-zis al studiului. Papadopol-Calimah scrie despre ceva ce nu mai este, dar despre care știm că a fost. O a doua categorie cuprinde scrieri despre care istoricul bănuiește că ar fi conținut informații despre Dacia, daci sau geți. El extinde aria posibilelor izvoare și la scrierile pierdute care au tratat despre sciții din zona Mării Negre, conștient fiind că sub numele de „sciți” sau „Scythia” nu de puține ori erau cuprinși și geții. Un argument puternic îl constituie chiar fragmentele rămase din *Getica* lui Criton, care, atunci când vorbește despre adversarii lui Traian, îi numește *geți*, iar când vorbește despre țara lor, o numește *Scythia*. Într-adevăr, numele de

*Getia* pentru țara geților este neuzual în izvoarele antice. Nu putem ști întotdeauna când anume sub numele de „sciți” se ascund geți și când nu. Totuși, Papadopol-Calimah a decis să alcătuiască un corpus maximal de autori, incluzând și această categorie de izvoare, cu toată incertitudinea pe care o prezintă.

La sfârșitul celor 282 de paragrafe, Papadopol-Calimah nu ne prezintă o concluzie. Își exprimă doar tristețea pentru pierderea atâtor opere valoroase, care ne-au privat de informații cu privire la strămoșii noștri. Nu încearcă o statistică, pentru a constata cât de mult s-a pierdut, în comparație cu ce s-a păstrat. Nu caută cauze, altele decât cele cunoscute – distrugerile de biblioteci, lipsa tiparului. Și nu compară situația scrierilor despre daci cu cea a scrierilor despre alte neamuri. Probabil că nici nu există întreprinderi similare cu privire la izvoarele celților, iberilor, germanicilor sau ale altor popoare. Autorul face doar o inventariere sobră, obiectivă, fără să se lanseze în nici un fel de speculație.

Totuși, cu toată prudența necesară, trebuie să remarcăm câteva lucruri. În primul rând, numărul mare de scrieri dispărute „atingătoare de Dacia”. E posibil să nu se fi scris despre nici un alt neam al Europei din afara lumii greco-romane atâta cât s-a scris despre daci: capitole întregi în lucrări de istorie, cărți întregi (Traian, Criton, Dio Chrysostomos), ori referințe mai mult sau mai puțin ample. În comparație cu ce ne-a rămas din aceste scrieri, procentul pierderilor depășește probabil 90%. Această constatare ne conduce spre o concluzie surprinzătoare: interesul anticilor pentru neamul dacilor era mai mare decât ne-am imaginat până acum. Abia însumarea acestor pierderi ne ajută să ne formăm o imagine justă cu privire la cât de mult s-a scris și cât de mult se știa în Antichitate despre daci și țara lor.

În al doilea rând, remarcăm o anume „consecvență” în dispariția textelor pentru unele perioade, în special pentru epoca cea mai interesantă pentru isotricii antici, cea a războaielor daco-romane. S-a scris mult despre cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie romană, dar s-a pierdut tot, cu excepția câtorva palide excerpte ale lui Xifilin din Dio Cassius. Au dispărut: lucrarea lui Traian despre războiul cu daci, intitulată *Dacica* (sau *De bello dacico*); cartea medicului lui Traian, Criton, intitulată *Getica*;

scrierea lui Apollodor din Damasc despre construcția podului de la Drobeta; toate operele istoricilor de curte ai lui Traian (cel puțin patru la număr) care au scris despre împărat și despre războaiele sale cu dacii; biografia lui Traian scrisă de Tacitus; capitolele din istoria aceluiași autor, în care erau înfățișate luptele cu dacii; istoria Daciei scrisă de Dio Chrysostomos, învățat exilat în Dacia în vremea lui Domițian, dar foarte iubit de Traian; edictul lui Traian, în care erau consemnate toate operațiunile din timpul celor două războaie, ca și cheltuielile de război; scrierile lui Pliniu cel Tânăr, prieten apropiat al lui Traian, care a povestit și el pe larg despre cucerirea Daciei; poemul lui Caninius, un bun prieten al lui Pliniu, care a scris în versuri istoria războaielor cu dacii; istoria Daciei cuprinsă în capitolul 22 al istoriei lui Appianus; biografia lui Traian, scrisă de Plutarh, celebrul istoric grec; capitolele despre Dacia din istoria lui Ammianus Marcellinus; istoria domniei lui Traian semnată de Dio Cassius; capitolele din istoria romană a aceluiași autor, care tratau despre războaiele lui Domițian și expedițiile lui Traian în Dacia. Acestea din urmă au ajuns la noi, cum spuneam, sub formă foarte fragmentară și în rezumat. Și încă altele. În rest, totul s-a pierdut! Foarte probabil au existat consemnări și despre grandioasa coloană a lui Traian, dar nimic nu a ajuns până la noi.

Desigur, o întrebare care se ridică după o astfel de enumerare este cea legată de cauze: de ce au dispărut aceste scrieri? Este vorba doar de coincidențe? Este numai mâna sorții? Sau a existat, la un moment dat, din motive greu de intuit, o încercare de înlăturare a documentele referitoare la daci? Însă în lipsa oricărei dovezi, orice tentativă de răspuns se situează în domeniul speculațiilor.

\*

\* \*

Stadiul la care se afla în vremea lui Papadopol-Calimah cercetarea izvoarelor cu privire la daci nu este mult diferit de cel de astăzi. Totuși, au apărut între timp câteva izvoare socotite până adineauri pierdute pentru totdeauna, motiv de optimism pentru

cercetători: oricând ar putea să apară o scriere considerată pierdută. Astfel s-a întâmplat cu manuscrisul Bodmer, care conținea o comedie a lui Menandru, sau cu manuscrisele descoperite la începutul secolului XX la Oxyrinchus, în Egipt. Mii de manuscrise necatalogate se află în depozitele Bibliotecii Vaticanului, așteptându-și rândul. În 1975 au fost descoperite câteva mii de manuscrise antice într-o încăpere zidită din Mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe muntele Sinai. Astfel de descoperiri se pot produce oricând. Prin urmare, este întru totul plauzibil ca numeroase scrieri considerate pierdute să nu fi pierit definitiv, ci să se afle depozitate undeva.

În același timp, trebuie să admitem că nici izvoarele existente nu au fost cercetate suficient și uneori au beneficiat de interpretări îndoielnice. În plus, numeroase informații se găsesc în lucrările unor cărturari medievale, care au putut avea la dispoziție scrieri vechi ce între timp s-au pierdut. Un caz elocvent este cel al geografului Philippe Briet (1601-1668), care a publicat în 1648 o geografie a lumii antice în comparație cu geografia lumii moderne, intitulată *Parallela geographiae veteris et novae*. În capitolul despre Dacia, Briet citează două fraze cu privire la daci dintr-o lucrare pierdută a lui Cato cel Bătrân, *Origines*<sup>1</sup>. Până acum nu se știa că acest autor a scris despre daci. Din *Origines* s-au păstrat câteva fragmente, dar nici unul nu sugera vreun interes al lui Cato pentru neamul dacilor, deși autorul face referiri și la unele neamuri din afara Italiei, cum ar fi hispanicii.

În volumul al II-lea, cap. V – *Historica descriptio Daciae*, pg. 1, *De Dacis in genere*, num. 1, *Nomen*, p. 280, întâlnim următoarea afirmație: *Cato in originibus Danos eosdem esse cum Dacis scripsit* („Cato a scris în *Origines* că danii sunt aceiași cu dacii”). Apoi, puțin mai jos, la pg. 3 *De Danubio*, num. 1 *Nomen*, p. 284: *Cato in originibus dictum esse vult a Danis qui iidem sunt cum Dacis* („Cato în *Origines* pretinde că [Dunărea] a fost numită [așa] de la dani, care sunt aceiași cu dacii”). De unde avea Briet aceste informații? Oare văzuse lucrarea, astăzi pierdută, a lui Cato? Sau preluase cele două afirmații ca pe niște citate, de la vreun alt autor din vremuri

---

<sup>1</sup> Vezi Aurora Pețan, *Daci și dani la Cato Maior*, în „Sarmis. Studia Dacica”, nr. 2, aprilie, 2007, <http://www.sarmis.org/petan0702.htm>.

apropiate de ale sale? Poate fi vorba de o confuzie, e posibil să fi luat informațiile de la alt autor și să i le fi atribuit lui Cato? Puțin probabil, dacă ținem cont de scrupulozitatea extraordinară cu care și-a alcătuit volumele. Nu îl putem suspecta pe autor nici de vreo intenție de denaturare sau mitologizare a adevărului istoric. Lucrarea lui Briet, însumând peste 1000 de pagini, este extrem de temeinică și de bine documentată. Ea înfățișează istoria și geografia întregii Europe din Antichitate până în sec. al XVII-lea, iar în economia lucrării sale dacii și geții ocupă un loc minor. Autorul era francez de origine și e puțin probabil să fi încercat să atribuie danezilor o ascendență dacică, cum se întâmplă la unii autori medievali nordici. De altfel, la capitolul despre Danemarca, Briet nu pomeneste nimic de o legătură a danezilor cu dacii. În plus, ar fi extrem de straniu ca Briet să fi atribuit cu de la sine putere identitatea daci-dani tocmai lui Cato, despre care noi nu știm să se fi preocupat vreodată de daci.

O confirmare a informației de la Philippe Briet se regăsește într-o sursă pe care ne-a indicat-o profesorul István Bodnár de la Universitatea Eötvös din Budapesta. În comentariile la „Meteorologia” lui Aristotel ale cardinalului Péter Pázmány, scrise în 1598, sub cuvântul *Danubius* apare următoarea notă: *Danubius. Anianus Cato in Originibus Danubium vult ab accolis Danis cognominatum*<sup>1</sup>. („Danubius. Anianus Cato în *Origines* susține că Danubius este numit [așa] de la dani riverani”). Este vorba tot de o lucrare numită *Orgines*, a unui autor *Cato*, dar al cărui nume este însoțit de un alt nume, *Anianus*. Profesorul Bodnár presupune că Anianus (sau Annianus) este autorul de la care Pázmány a împrumutat citatul din Cato. De data aceasta numele dacilor nu mai este pomenit, ci doar al danilor, dar pasajul are în mod evident legătură cu cel citat de Philippe Briet. Este greu de imaginat că cei doi au deformat independent o informație. Cel mai probabil este că, la un moment dat, din opera lui Cato existau mai multe fragmente decât există astăzi, iar între acestea se aflau și unele referiri la daci. Aceasta ar deveni prima atestare a dacilor, devansând-o cu un secol pe cea a lui Caesar din *De bello Gallico*. Astfel de detalii, nu

---

<sup>1</sup> Petri Cardinalis Pázmány *Opera Omnia* vol. III. p. 545, Budapesta, 1894.

puține în scrierile cărturarilor medievali, ar putea duce la recuperarea multor informații considerate pierdute.

\*  
\*   \*

Posteritatea lui Papadopol-Calimah și a lucrării lui este una emblematică. Ampla lui investigație a avut aceeași soartă cu cea a izvoarelor pe care le-a cercetat: ignorată, uitată, aproape pierdută. Nimeni nu a citat-o vreodată, cu excepția lui George Călinescu, în *Istoria sa*. Nici un istoric, specialist în epoca dacilor, nici un cercetător al izvoarelor antice, nu a pomenit vreodată (căci pr-babil nu a cunoscut) contribuția lui Papadopol-Calimah. Rămasă între filele îngălbenite ale revistei „Columna lui Traian”, nu a beneficiat până acum de nici o reeditare sau strângere în volum. Valoarea informațiilor strânse de autor nu scade odată cu trecerea timpului. Cartea sa este astăzi, când istoria dacilor a încetat să fie un domeniu important al cercetării academice, mai valoroasă ca oricând.

După parcurgerea acesti cărți, rămânem cu senzația că pierderea nu este o anomalie sau o excepție. Pierderea este regula<sup>1</sup>. Probabil unii vor spune că ce e pierdut e bun pierdut și nu ne mai interesează. Nu este așa. Fiecare operă a influențat o generație sau mai multe de cititori, scriitori și istorici. Fiecare operă a produs un ecou, iar cartea lui Calimah face în sfârșit dreptate acelor pagini pierdute, încercând să salveze ceea ce nimeni nu a mai încercat să facă nici până la el, nici după el: imaginea a ceva ce ar fi putut să fie. O însumare a golurilor prin cercetarea plinului din jurul lor, o istorie paralelă, fără de care justa evaluare a izvoarelor rămase nu este posibilă.

Aurora Pețan

---

<sup>1</sup> Un demers asemănător cu cel al lui Calimah, dar aplicat întregii literaturi a lumii, întâlnim la Stuart Kelly, *The Book of Lost Books* („Cartea cărților pierdute”), Penguin 2005, cu o ediție în limba italiană *Il libro dei libri perduti*, Rizzoli 2006.



## Alexandru Papadopol - Calimah

### *repere bio-bibliografice\**

În contextul culturii și vieții politice românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Alexandru Papadopol-Calimah ocupă un loc de seamă.

S-a născut în anul 1833, la Tecuci, fiind înrudit pe linie maternă cu familia domnitorului moldovean Scarlat Callimachi.

Din tinerețe s-a dovedit a fi un luptător pentru apărarea valorilor tradiționale, a spiritualității și unității neamului românesc. Pentru puternicul său sentiment patriotic, domnitorul Alexandru Ioan Cuza l-a numit pe acest om politic conservator ministru de externe, în perioada 17 octombrie 1865 - 11 februarie 1866, după ce, în urmă cu câțiva ani, ocupase funcția de prefect al județului Tecuci. Sub orânduirea lui Carol I i s-a încredințat demnitatea de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice (1868).

De-a lungul vieții, Papadopol-Calimah a legat strânse prietenii cu oamenii de cultură ai epocii, în special cu Vasile Alecsandri, în a cărui revistă, *România literară*, și-a făcut și debutul, cu articolul „Limba românească” (1855). În această primă scriere, el face dovada atașamentului față de limba populară românească, combătând cu fervoare neo-latinismul și purismul, două curente îmbrățișate de majoritatea filologilor români din veacul al XIX-lea, „mulți, însuflețiți de duhul nobilismului sau neo-latinismului, au întreprins întreprinderea cea mai greșită și cea mai împotrivoare civilizației popoarelor. În loc de a se îndeletnici cu limba părinților lor, curățind-o numai de acele ziceri străine ce ar fi cu totul neromâne și nu înrădăcinate în popor, ei au îndepărtat și acele cuvinte care, fiind române și înrădăcinate din veacuri în țară, sînt mult

---

\* Capitol întocmit de Andreea RĂSBOIU, bibliotecar la Biblioteca Națională a României.

mai melodice și mai frumoase decât cele de acum introduse”<sup>1</sup>. Românii sunt îndemnați să-și respecte limba strămoșilor, evitând neo-latinismul pentru ca să „n-o conducem la o întreagă degenerație, dizbrăcând-o de antichitatea ei, când noi datorim să o păstrăm cu prețuire”<sup>2</sup>.

Alecsandri a apreciat corespondența purtată cu eruditul său prieten și, de altfel, a trimis spre publicare „Convorbirilor literare” mai multe scrisori primite de la acesta. Într-una dintre ele, datată 1 martie 1890, poetul îi vorbește lui Papadopol-Calimah despre un obicei practicat pe aceste meleaguri de 1 martie, „când toate fetele și flăcăii români își leagă măștișoare la gât sau la braț”, rugându-l să-și exprime opinia asupra vechimii acestei datini ”m-ai îndatora foarte mult dacă ai putea descoperi ceva despre acest obicei și mi-ai comunica orice vei afla”<sup>3</sup>.

„Harnicul și omniprezentul”<sup>4</sup> Alexandru Papadopol-Calimah, după cum îl numește George Călinescu, a avut însemnate contribuții în diverse publicații, precum „Revista literară și științifică”, „Columna lui Traian”, „Convorbiri literare”, „Revista nouă”, „Arhiva”, „România literară”.

Specialist în istorie veche, limbi clasice și slavonă, el este autorul unor studii importante despre trecutul nostru și vechea cultură românească.

A tradus din limba rusă *Cuvîntu despre expediția lui Igor Sveatoslavici, Principele Novgorodului Nordicu contra polovților sau cumaniilor*. De asemenea, lucrarea *Generalu Pavelu Kisseleff în Moldova și Téra-Românească: 1829 - 1834* a fost realizată după documente rusești.

---

<sup>1</sup> Al. Papadopol-Calimah, *Limba românească*, în P. Cornea, M. Zamfir, *Gândirea românească pașoptistă*, vol. 2, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 299.

<sup>2</sup> Ibidem, p. 298

<sup>3</sup> Scrisoare de la V. Alecsandri către Alexandru Papadopol-Calimah, din 1.03.1890. Apud N. Chiscop, *Alexandru Papadopol-Calimah*, în „Dunărea de jos”, ian. 2004, nr. 23, p. 9.

<sup>4</sup> G. Călinescu, *Istoria literaturii de la origini până în prezent*, Iași, Editura Minerva, 1970, p. 515.

Lui îi datorăm și traducerea din greaca veche a pieselor de teatru *Adunarea zeilor* și *Jupiter tragic* de Lucian din Samosata, două capodopere dramatice în care sunt amintiți geții și credința lor în Zamolxe.

S-a dedicat cu precădere cercetării izvoarelor antice, autorilor din vechime, ale căror scrieri făceau referire la strămoșii noștri geto-daci. În lucrarea sa *Botanica daco-getică* redă denumirile de plante tămăduitoare dacice cuprinse în două lucrări de medicină din primele două secole ale erei noastre, aparținând lui Dioscoride Pedanios și lui Pseudo-Apuleius. Papadopol-Calimah analizează existența mai multor variante pentru numele aceleiași plante și consideră că aceasta se datorează dificultăților de transliterare, cu caractere grecești și latinești, a anumitor foneme prezente în limba dacă. În acest sens, savantul afirma: „copiștii greci au schimonosit o mulțime de autori și pătimeau firește de boala originară de a supune regulilor elenice de prosodie și de eufonie orice cuvânt străin”<sup>1</sup>. El remarcă asemănarea izbitoare a unora dintre termenii redați în cele două lucrări cu denumirile utilizate în mod curent în limba română modernă: *tura* sau *turitia*, *turice*, *turitia mare* pentru dacidul *tura*; *iedera* pentru dacidul *edera*; *rostopasca*, *rostopaste* și *crusta* pentru *crustana*; *tulpiniu*, *tulpinu*, *tulikina*, *știru-mic*, *știru-roși* și *torsura* pentru dacicele *tulpila*, *stirfozila* și *storsura*; *mazăre*, *măzăroi* pentru *mozula*; *sialia*, *salbia*, *jalea*, *jalea de câmp* pentru *salie*; *ulmul*, *ulmarea* pentru *olma*; *cicuta* pentru *colida*, *cycolida* și *cocalida*; *tatârca* pentru dacidul *tutastra*.<sup>2</sup>

Sinteza *Scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia*, publicată între anii 1872-1876 în paginile revistei conduse de Hasdeu, „*Columna lui Traian*”, este o lucrare unică în cultura noastră prin abordare și rezultate, punând laolaltă informații despre aproape 300 de autori antici greci, latini și de alte neamuri și despre lucrările lor în care se trata despre daci sau Dacia, dar care s-au pierdut între timp: o reconstituire, pe baza informațiilor care au supraviețuit, a cât de mult se știa în Antichitate despre daci.

---

<sup>1</sup> Al. Papadopol-Calimah, *Dioscoride și Luciu Apuleiu (Botanica daco-getica)*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1879, p. 23.

<sup>2</sup> Ibidem, p. 21-22.

În anul 1876, ca o încununare a întregii sale activități științifice, a fost primit în rândul membrilor Academiei Române, pentru ca la 23 martie 1890 să fie ales vicepreședintele Secțiunii Istorie din cadrul acesteia.

Prin punerea în lumină a nenumărate izvoare naționale și străine, mai puțin prezente în istoriografia românească, Alexandru Papadopol-Calimah a contribuit din plin la cunoașterea și înțelegerea trecutului și moștenirii noastre spirituale.

La 18 iunie 1898, cărturarul moldovean se stinge din viață, după ce ultimii ani îi fuseseră întunecați de drama pierderii soției, Amalia, și a fiicei sale, Elena, la doar 25 de ani.

În semn de recunoștință, autoritățile locale i-au redat locul bine meritat, așezându-i statuia în parcul central al orașului natal, alături de cele ale altor personalități tecucene.

### *Listă selectivă a scrierilor lui Alexandru Papadopol-Calimah*

*Limba românească.* În: „Revista literară”, 9 iulie 1855, nr. 26; reeditată în: CORNEA, Paul. ZAMFIR, Mihai. *Gândirea românească pașoptistă*, vol. 2. București: Editura pentru Literatură, 1969, p. 296-301; reprodus în: MIRCESCO, V. (Vasile Alecsandri), *Grammaire de la langue Roumaine*. Paris, 1863, în prefața semnată de A. Ubicini, I - XXVI

*Curtea de casație în Franța.* Iasi: Tipografia lui Adolf Bermann, 1862. 113 pag.

*Reglementul pentru serviciul Curtei de Casație din Franța: noțiuni despre Ministerul Public.* Iasi: Tipografia lui Adolf Bermann, 1862. VIII + 55 pag.

*Scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia.* În: „Columna lui Traian”, I, 1872, nr. 28, p. 228-230; II, 1873, nr. 1, p. 10-11, nr. 2, p. 17-18; III, 1873, nr. 6, p. 91-93; IV, 1873, nr. 7, p. 123-125; V, 1873, nr. 8, p. 131-132; VI, 1873, nr. 10, p. 177-179; VII, 1873, nr. 12, p. 236-238; VIII, 1873, nr. 13, p. 249-250; IX, 1874, nr. 4, p. 83-85; X, 1874, nr. 5,

p. 107-109, nr. 7, p. 171-173, nr. 9, p. 231-232; X, 1875, nr. 1, p. 27-29; X, 1876, nr. 2, p. 72-82; serie nouă, 1876, nr. 3, p. 125-136, nr. 4, p. 165-171, nr. 5, p. 213-221, nr. 6, p. 257-269

*Dioscoride și Luciu Apuleiu: (Botanica daco-getica)*. Extras din: „Analele Societății Academice”, Seria I, Tom. XI. 1878. Reeditată ca: *Dioscoride și Luciu Apuleiu: (Botanica daco-getica)*. București: Tipografia Societății Academice Române, 1879. 24 pag.

*Dare de seama despre scrierea lui Atanasie Comnenu Ipsilantu în ce privește pe români*. Extras din: „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria 2, Tom. 2, Secț. 2, p. 427-535. București: Tipografia Academiei Române, 1881.

*Două documente pentru istoria noastră contemporană*. În: „Convorbiri literare”, XV, 1881, nr. 6

25 mai 1856. În: „Convorbiri literare”, XVI, 1882, nr. 10

*Mișcarea literară provensală*. În: „Convorbiri literare”, XVI, 1883, nr. 11

*Notiță despre Cronica lui Hur*: În: „Convorbiri literare”, XVII, 1883, nr. 4

*Despre Alexandru Mavrocordatul Exaportulu și despre activitatea sa politică și literară*. Extras din: „Analele Academiei Române”, Seria 2, Tom. 6, Secț. 2. București: Tipografia Academiei Române, 1884.

*Cercetări filologice despre România*. În: „Convorbiri literare”, XVIII, 1884, nr. 5

*Costache Negri: (un document pentru istoria noastră contemporană)*. În: „Convorbiri literare”, XVIII, 1884, nr. 7

*Sloboziile în România: (o carte domnească inedită din 1662)*. În: „Convorbiri literare”, XVII, 1884, nr. 12

*Scrisoare despre Tecuci.* În: „Convorbiri literare”, XIX, 1885, nr. 5

*Despre Gheorghe Stefan Voevod, Domnul Moldovei: (1653-1668).* București: Tipografia Academiei Române, 1886. 152 pag.

*Dunărea în literatură și în tradițiuni.* Extras din: „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Literare. Seria 2, Tom. 7, Secț. 2, p. 309-377. București: Tipografia Academiei Române, 1886.

*Dezrobirea țăranilor în Moldova.* În: „Convorbiri literare”, XXI, 1887, nr. 1, 2

*Generalul Pavelu Kisseleff în Moldova și Téra-Românescă: 1829-1834: după documente rusești.* Extras din: „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Istorice. Seria 2, Tom. 9, Secț. 2, p. 65-148. București: Tipografia Academiei Române, 1887.

*Notiță istorică despre orașul Botoșani.* Extras din „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Istorice. Seria 2, Tom. 9, Secț. 2, p. 93-130. București: Tipografia Academiei Române, 1887.

*Cântecul hatmanului Ivan Serpeaga.* În: „Convorbiri literare”, XXI, 1888, nr. 11

*Notiță istorică despre Bârlad.* Bârlad: Editura Tipografiei George Catafany, 1889. 114 pag.

*Amintiri despre Costache Negri.* În: „Revista nouă”, II, 1889-1890, nr. 9-12

*Despre Atanasie Patelarie, patriarh ecumenic.* În: „Convorbiri literare”, XXIII, 1890, nr. 12; XXIV, 1890, nr. 1

*Două rânduri din istoria școalelor în România.* În: „Culegeri literare”, partea a 2-a, București, 1891, p. 8-14

*Despre „Dereptate”, locul unde s’a aclamat Domn Ștefan cel Mare. Extras din: „Analele Academiei Române”, Seria 2, Tom. 17, [București, 1894-1895]*

*Sofia Paleolog nepoța Imperatului Constantin XII Paleolog și Domnița Olena fiica Domnului Moldovei Ștefan-cel-Mare: 1472-1509. București: Lito-Tipografia Carol Göbl, 1895. 157 pag.*

*Un episod din istoria tipografiei în România. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1896. 18 pag.*

*Lumînărică și Titinaș. În: „Arhiva”, VII, 1896, nr. 1, 2*

*Ciubăr Vodă în istoria Moldovei și în drama Dlui. Vasile Alecsandri, „Despot Vodă”. În: ALECSANDRI, Vasile, „Drame istorice”. Scrisul românesc, [193?], p. CXXXVIII – CLVI.*

*Până la deșteptare: din scrierile lui Al. Papadopol Calimah / publ. de fiul său, Paul Al. Papadopol-Calimah. Tecuci, 1908. 15 pag.*

### *Traduceri*

*Cuvîntu despre expediția lui Igor Sveatoslavici, Principele Novgorodului Nordicu contra polovșilor sau cumaniilor / trad. și note de Alexandru Papadopolu-Calimahu. Extras din: „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Literare. Seria 2, Tom. 7, Secț. 2, p. 141-169. București: Tipografia Academiei Române, 1885.*

*LUCIAN DIN SAMOSATA. Adunarea zeilor. În: „Convorbiri literare”, XIII, 1879, nr. 4*

*LUCIAN DIN SAMOSATA. Jupiter tragic. În: „Convorbiri literare”, XXIV, 1890, nr. 3, 4*

### **Referințe critice**

**BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ MODERNĂ: 1831-1918.** Vol. 3: L-Q. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

**CĂLINESCU, George.** *Istoria literaturii de la origini până în prezent.* Iași: Editura Minerva, 1970.

**CHISCOP, Nicolae.** *Alexandru Papadopol-Calimah.* În: „Dunărea de jos”, an 3, nr. 23, ian. 2004, p. 9

**DICȚIONARUL LITERATURII ROMÂNE DE LA ORIGINI PÂNĂ LA 1900.** București: Editura Academiei RSR, 1979.

**PAPADOPOL-CALIMAH, Alexandru.** *Limba românească.* În **CORNEA, Paul. ZAMFIR, Mihai.** *Gândirea românească pașoptistă.* Vol. 2. București: Editura pentru Literatură, 1969, p. 296-301

**PREDESCU, Lucian.** *Enciclopedia Cugetarea.* București: Cugetarea - Georgescu Delaf ras, 1940.

## Notă asupra ediției

Textul de față reunește pentru prima oară o serie de 19 articole publicate de Alexandru Papadopol-Calimah în revista „Columna lui Traian” între anii 1872-1876:

|            |      |                    |
|------------|------|--------------------|
| seria I    | 1872 | nr. 28, p. 228-230 |
| seria II   | 1873 | nr. 1, p. 10-11    |
|            |      | nr. 2, p. 17-18    |
| seria III  | 1873 | nr. 6, p. 91-93    |
| seria IV   | 1873 | nr. 7, p. 123-125  |
| seria V    | 1873 | nr. 8, p. 131-132  |
| seria VI   | 1873 | nr. 10, p. 177-179 |
| seria VII  | 1873 | nr. 12, p. 236-238 |
| seria VIII | 1873 | nr. 13, p. 249-250 |
| seria IX   | 1874 | nr. 4, p. 83-85    |
| seria X    | 1874 | nr. 5, p. 107-109  |
|            |      | nr. 7, p. 171-173  |
|            |      | nr. 9, p. 231-232  |
|            | 1875 | nr. 1, p. 27-29    |
|            |      | nr. 2, p. 72-82    |
| serie nouă | 1876 | nr. 3, p. 125-136  |
|            |      | nr. 4, p. 165-171  |
|            |      | nr. 5, p. 213-221  |
|            |      | nr. 6, p. 257-269. |

Actualizarea ortografică și morfologică ne-a ridicat unele probleme. Al. Papadopol-Calimah își redacta articolele în perioada în care abia se trecuse la scrierea cu alfabet latin iar ortografia era în curs de constituire. Hasdeu însuși propunea modificări ortografice în revista sa de la un număr la altul. Primele serii de articole sunt scrise într-o ortografie pronunțat latinizantă, pe când următoarele sunt mai aproape de ortografia modernă. Am operat o unificare, cu dorința de a face cât mai accesibil textul pentru

cititorul de astăzi, încercând totuși să păstrăm, pe cât posibil, stilul autorului. Am efectuat unele modificări sau completări doar acolo unde sensul frazei nu era clar. Toate completările sunt semnalate între paranteze drepte.

Numele proprii sunt adaptate în corpul textului, cel mai adesea așa cum le-a redat autorul. În titlurile paragrafelor însă, ele figurează, de regulă, neadaptate (de ex. Stephanos Bysantion în titlu, dar Ștefan din Bizanț în rest). Am făcut mici modificări, în sensul actualizării lor (*Cicerone*, *Dione* au devenit *Cicero*, *Dio*), dar nu am intervenit asupra opțiunii autorului pentru o formă sau alta (de pildă am lăsat *Iornandes* pentru *Iordanes*, forma din urmă fiind stabilită de Th. Mommsen mai târziu).

Am adăugat traduceri pentru textele în latină, greacă și franceză, cu excepția unor texte scurte al căror sens rezulta clar din comentariul autorului. Traducerile sunt redată între paranteze pătrate și sunt urmate de trimiterea la sursa din care au fost preluate. Pentru izvoarele grecești și latinești, traduceri au fost preluate cel mai adesea din cele două volume de izvoare editate de Academia Română (v. supra), indicate în text prin siglele *IIR* și *FHD*. Acolo unde nu există nici o indicație, traducerea ne aparține.

Notele autorului sunt plasate la sfârșitul lucrării, în numerotare continuă. Am adăugat câteva note în subsolul textului, acolo unde era neapărată nevoie, pentru corectarea sau actualizarea unor informații.

Am păstrat ordinea paragrafelor, dar am corectat numerotarea în unele locuri, unde numărul unui paragraf se repeta sau ordinea era sărită. Totodată am preferat o numerotare continuă de la prima la ultima serie, deși în original autorul începe seria nouă, cea din 1876, cu paragraful 1. Am corectat de asemenea numerotarea notelor de subsol, nu de puține ori greșită prin repetarea acelorași cifre sau prin plasarea greșită în text a trimiterii. Am operat unele corecturi mărunte în textele grecești și latinești, care au suferit erori în original din pricina culegerii tipografice.

Am întocmit un sumar al cărții, care cuprinde lista autorilor în ordinea prezentării lor în text. Ca urmare, nu am socotit necesară realizarea și a unui indice de nume.

A.P.

De pe țărmurile Dunării noastre, un om pe atât ilustru, pe cât nenorocit, Publius Ovidius Naso, cugetând asupra vieții producerilor geniului omenesc, trimitea Romei, iubitei sale patrii, aceste dulci și frumoase cuvinte:

Tabida consumit ferrum lapidemque vetustas;  
Nullaque res maius tempore robur habet.  
Scripta ferunt annos: scripsit Agamemnona nostri;  
Et quisquis contra, vel simul, arma tulit.  
Quis Thebas septemque duces sine carmine nosset,  
Et quicquid post haec, quicquid et ante fuit?  
Tantaque maiestas ore canentis eget.<sup>1</sup>

[„Mai tare decât timpul pe lume nu-i nimic.  
Dar scrisu-nfruntă timpul: din scris pe Agamemnon  
Îl știi și pe oștenii ce s-au luptat cu el.  
De n-ar fi fost poeții, de Teba, de cei șapte,  
De ce-a fost înainte și după, cine-ar ști ?  
Au pururea nevoie de-un glas de cântăreț.”  
trad. Teodor Naum în Publius Ovidius Naso, *Opere*,  
Editura Gunivas 2001, p. 1011.]

N-avea însă pe deplin dreptate acest iubit *tenerorum lusor amorum*<sup>2</sup>, și-n depărtarea anilor bătrânului Gutenberg putea să-i zâmbească malițios, arătând lumii litera sa de plumb, cu care nu mai se poate zice:

*Scripta ferunt annos...*

A trebuit să vină tipografia, ca vorbele lui Naso să fie o realitate.

Câte scrieri de mult preț, câte fapte mari, sunt pierdute pentru noi din lipsa tipografiei, și câtă lumină ar fi înlocuit întunecul nestrăbătut ce domnește peste epocile cele mai însemnate ale istoriei faptelor omenești!... Câte probleme au rămas nedezlegate pentru vechea istorie a noastră, pentru epoca dacă?... Care a fost limba dacilor sau a geților? Care au fost adevăratele hotare aborigene ale propriu-zisei Dacii? Care erau cârmuirea, legile, literele, chorografia - într-un cuvânt istoria lor toată?

Aceste probleme ar fi deslușite pentru noi, dacă scrierile bătrâne s-ar fi păstrat.

Noi ne propunem a da aici o nomenclatură de autori vechi în astă materie, ale căror scrieri sunt pierdute, poate pentru totdeauna.

### § 1. Dio

Între anii 97-117 d.Hr. a trăit *Dio*, filozof stoic, născut în Brussa Bitiniei, supranumit *Chrysostomos*. În timpul tinerețelor sale, el a călătorit mult prin Egipt și prin alte țări. Era un bărbat liberal: spunea *adevărul* fără frică. Din cauza aceasta, când s-a întors din călătoriile sale, el se găsi înconjurat de pericol. Împăratul Domițian condamnase la moarte pe un amic al lui Dio. Dio ținu discursuri publice, stigmatizând această faptă. Viața fiindu-i în primejdie, el fugi în Dacia, unde se făcu plugar, uda copacii și grădinile, căra apă, și astfel își procura pâinea de toată zi. După moartea lui Domițian, armata romană se turburase; însă Dio prin un discurs public a izbutit să o liniștească, invocând memoria *vechii discipline romane*. Succesorul lui Domițian, Nerva, rechemă pe Dio la Roma. Sub Traian, el era atât de iubit și stimat, încât împăratul, întorcându-se de la biruințele sale, îl punea alături cu dânsul în carul triumfal de aur, în care împărații poporului-rege serbau triumfurile lor. Din scrierile sale noi avem numai 80 discursuri importante.<sup>3</sup>

Acest Dio a scris o carte despre țara noastră: *Istoria Daciei*. Flavius Filostratul, care a trăit și a scris pe la 230 d.Hr., face mențiune de această scriere cu mare laudă.<sup>4</sup>

## § 2. Strabon

Marele geograf Strabon, pe la anii 26-1 î.Hr. a scris o carte despre Tracia și Dacia, care nu o avem.<sup>5</sup> *Istoria* sa în 47 de cărți este cu desăvârșire pierdută.<sup>6</sup>

## § 3. Appian

*Appian* a scris, la 147 d.Hr., în douăzeci și patru cărți *Istoria Romanilor*. Acest mare istoric, atât de laudat de Fotiu, a trăit sub Traian, Hadrian și Antoninus Pius. El a ocupat funcțiuni înalte. Din istoria sa ne-a rămas numai jumătate.

*Appian* a scris o *istorie a Daciei*. În prefața sa la scrierile sale istorice, el însuși ne zice aceasta:

ΓΕΤΩΝ ΤΩΚΟΠΕΡ' ΙΣΤΡΟΝ ΟΥΣ ΔΑΚΟΥΣ' ΡΩΜΑΙΟΙ ΚΑΛΟΥΣΙΝ... συγ-  
γράφω κατὰ ἔθνος ἕκαστον ὥδε μὲν ἐς βίβλους ἕκαστον τῶν ἔθ-  
νων διτιριταί.<sup>7</sup>

[,... pe unii dintre geții de dincolo de Istru, pe care romanii îi numesc daci... Scriu în funcție de fiecare popor în parte astfel încât (lucrarea) va fi împărțită în cărți după popoare."]

Importanța acestei istorii se dovedește din înseși aceste cuvinte ale lui *Appian*. După încredințarea ce ni se dă în *Zonaras*, *Istoria Daciei* se cuprindea în întreaga carte a XXII din scrierile istorice ale lui *Appian*.<sup>8</sup>

## § 4. Caninius

A fost o mare epocă, a fost o mare glorie pentru Roma și pentru Traian biruirea lui Decebal, supunerea și colonizarea Daciei. Pliniu cel Tânăr, amic al lui Traian, tribun al poporului, prefectul vistieriei publice, consul, guvernator al Bitiniei și al

Pontului, comisarul Căii Emiliene și augur, aflând despre această biruință, scria suveranului său următoarea epistolă de felicitare:

“C. Plinio Traiano

Victoriae tuae, optime Imperator, maximae, pulcherrimae, anti-quissimae, et tuo nomine et reipublicae gratulor, deosque imor-tales precor, ut omnes cogitationes tuas tam laetus sequatur even-tus, ut virtutibus tantis gloria imperii et no vetur et augeatur”<sup>9</sup>.

[„C. Plinius către Traian

Te felicit atât pe tine, preabunule împărat, cât și statul, pentru victoria ta cea mai mare, cea mai frumoasă și cea mai importantă și mă rog la zeii nemuritori ca toate proiectele tale să aibă un rezultat fericit pentru ca faima imperiului să se înnoiască și să crească datorită atâtor virtuți ale tale.”]

Cu dacii nu a fost ușor. Romanii se luase de gânduri. Îi numeau *afurisiți dușmani și neam nebiruit*: ἔχθροὶ κατάρτοι Γέται, *invicta gens*<sup>10</sup>, *indomiti Getae*<sup>11</sup>, *Dacus asper*<sup>12</sup> „[neam neînvins, neîm-blânziți geți, dacul cel aspru”], dacii oborâtori ai Romei: *delevit Urbem Dacus*<sup>13</sup> [„Dacul a distrus Cetatea”].

Era atunci în Roma un om foarte erudit, anume *Caninius*. El a scris în versuri istoria expedițiunii lui Traian în Dacia. Despre această scriere el vesti amicului său Pliniu, care îl încurajă în întreprinderea ei. Acel poem epic al romanilor este pierdut pentru noi! El descria colonizarea și întemeierea Daciei traiane, așezarea romanilor în țările noastre<sup>14</sup>. Să reproducem o parte dintr-o epistolă a lui Pliniu către amicul său Caninius:

„C. Plinius Caninio suo

Optime facis, quod *bellum Dacicum* scribere paras: nam quae tam recens, tam copiosa, tam lata, quae denique tam poetica et (quamquam in verissimis rebus) tam fabulosa materia? Dices immisa terris nova flumina, novos pontes fluminibus iniectos, innessa castris montium abrupta, pulsum regia, pulsum etiam vita,

regem nihil desperantem. Super haec, actos bis triumphos: quorum alter *ex invicta gente primus, alter novissimus fuit...*"

[„C. Plinius salută pe prietenul său Caninius

Foarte bine faci că te pregătești să scrii despre războiul dacic. Căci ce subiect poate fi mai actual, mai bogat, mai vast, în sfârșit, mai plin de poezie și mai de domeniul legendelor, deși este vorba de lucruri foarte adevărate? Vei cânta râuri noi, fluvii conduse peste câmpii, noi poduri aruncate peste fluvii, tabere așezate pe coastele abrupte ale munților, un rege alungat din reședința sa, izgonit chiar din viață, fără ca să fi pierdut nicodată nădejdea; pe lângă acestea, două triumfuri, din care unul a fost cel dintâi împotriva unui neam neînvins, iar celălalt cel din urmă." IIR, p. 477.]

Din această scrisoare pare că Pliniu urmăsea pe Traian în expedițiunea dacică. El avea o mare cunoștință de afacerile Daciei, și chiar de cele petrecute sub administrațiunea lui Decebal<sup>15</sup>.

#### § 5. Hellanicus

Istoricul *Hellanicus* (Ἑλλάνικος), care a trăit pe la 495 î.Hr., a scris o carte *Despre întemeierea neamurilor și a orașelor*: Περὶ κτίσεων ἔθνων καὶ πόλεων. Scrierea sa cuprindea și narațiuni despre Dacia<sup>16</sup>. Ea este cu desăvârșire pierdută. Ne-au rămas câteva fragmente confuze și neînsemnătoare<sup>17</sup>. *Hellanicus* citează mai multe orașe dace. Pe acest *Hellanicus* îl menționează și *Pausanias*<sup>18</sup>.

#### § 6-9. Agretas, Agathon, Ctesipus, Timonax

Acești istorici (Ἀγρέτας, Ἀγάθων, Κτήσιππος, Τεμόναξ) au scris și ei istoria locală a Daciei. Epocile în care au trăit ne sunt necunoscute. Din scrierile lor nu ne-a rămas nimica. Abia cunoaștem de existența lor și de materia despre care au scris, prin mărturiile lui Ștefan din Bizanț, Suidas, Arpocraton și Ateneu. Scrierile lor purtau titlul generic, confuz, ce se da de autorii greci țărilor de dincoace de Dunăre și spre nord: Σκυθικά, adică *Istoria Sciției*<sup>19</sup>.

### § 10-13. Pisander, Parmenion, Dexippus, Hecateu

Acești scriitori au scris și ei despre Dacia, precum se vede din citațiunile lui Ștefan Bizantinul. *Dexippus* a scris o cronică (Χρονικόν), în care citează mai multe orașe la cartea XII. Hecateu a scris o carte ce avea titlul *Europa* (Εὐρώπη)<sup>20</sup>. Acest Hecateu trebuie să fie același pe care îl menționează Diogene Laerțiu<sup>21</sup>. Pisandru nu poate fi confundat cu Pisandru poetul citat de Pausanias<sup>22</sup>. Hecateu este Hecateul din Milet, citat de mai multe ori de Pausanias<sup>23</sup>. El a trăit în vremea lui Darius. Herodot l-a imitat<sup>24</sup> și îl citează de mai multe ori<sup>25</sup>.

### § 14. Ctesias

La anii 416 î.Hr. a trăit istoricul Ctesias<sup>26</sup>. El a scris între altele *Istoria Persiei și a Indiei* (Περσικά καὶ Ἰνδικά), de care avem foarte puține și ciuntate fragmente<sup>27</sup>. Această istorie în unele părți ale ei era importantă pentru topografia și istoria Daciei. Ctesias în cărțile VII, VIII, X, XI, XII și XIII ale istoriei persice, scrisă în 23 de cărți, după mărturia lui Fotiu care a citit-o<sup>28</sup>, ne descria, precum se vede chiar din câteva fragmente<sup>29</sup>, expedițiunea lui Darius în Dacia noastră, în Sciția, cu o armată de 800.000 de oameni; ne zicea că numele fratelui regilor sciților de-atunci era Massa-Geta, că regele sciților se numea Scitarba; cum a trecut Darius peste Bosfor și peste Dunărea noastră pe poduri făcute de el; cum a străbătut și pe unde a umblat pe pământul nostru în țara de jos a Moldovei, între Dunăre, Chitila și Nistru; căci, după cum ne zice marele istoric Gibbon: „în Moldova regele Darius a primit de la regele sciților un șoarec, o broască, o vrabie și cinci săgeți, alegorie care ne înfățișează o imagine îngrozitoare”<sup>30</sup>. Fotiu, care a citit istoria lui Ctesias, ne zice că între Herodot și el este mare divergență<sup>31</sup>.

### § 15. Publius Ovidius Naso

*Ovidiu*, exilat din ordinul împăratului Augustus pentru că a iubit, la anul 9 d.Hr., la cetatea Tomi situată la gurile Dunării<sup>32</sup>, unde a stat opt ani până a murit la anii 17 d.Hr., a învățat limba

dacilor și a scris o carte în limba dacă. Aceste informații ni se dau de către însuși Ovidiu. Să ascultăm frumoasele sale versuri.

El se plânge că a uitat limba sa, că a învățat și că scrie în limba getică:

Saepe aliquod verbum quaero, nomenque locumque:

Nec quisquam est a quo certior esse queam.

Dicere saepe aliquod conanti, turpe fateri,

Verba mihi desunt: didici que loqui.

Threicio Scythicoque fere circumsonor ore,

Et videor *geticis scribere posse modis*.

Crede mihi, timeo ne sint immista Latinis,

Inque meis scriptis Pontica verba legas...<sup>33</sup>

[„Adesea întreb despre vreo vorbă de un nume sau loc, dar nu-i nimeni care să mă poată lămuri.

Când încerc să spun ceva, deseori îmi lipsesc cuvintele; mi-e rușine s-o mărturisesc – m-am dezvățat să vorbesc.

În jurul meu glăsuiesc aproape numai guri tracițe și scitice.

Îmi pare că aș putea scrie în versuri getice.

Crede-mă, mi-e teamă că s-au strecurat printre cele latinești.” *IIR*, p. 291.]

Limba getică este o limbă grosolană, ne zice el:

Inter inhumanae nomina barbariae<sup>34</sup>,

[„Între populații necivilizate, cu nume barbare.” *IIR*, p. 281.]

nedemnă de limba lui Ovidiu:

Quam non ingenio nomina digna meo!<sup>35</sup>

[„Nume atât de nedemne de a fi pomenite de talentul meu.” *IIR*, p. 283.]

Prin tot poporul getic nu se află un singur om, care la nevoie să știe a exprima latinește cel puțin lucrurile cele mai de trebuință:

Unus in hoc populo nemo est, qui forte latine  
Quaelibet e medio reddere verba queat.<sup>36</sup>

[„În această mulțime nu-i nimeni care întâmplător să știe latinește  
și care să poată rosti măcar câteva cuvinte.” *IIR*, p. 301.]

Apoi Ovidiu se plânge că el, poet roman, este nevoit a vorbi limba sarmată! Și mărturisește, cu rușinea sa, că cuvintele latinești îi vin greu în memorie din cauza unei lungi neîntrebuintări; că în cartea sa s-au strecurat multe cuvinte barbare:

Ille ego Romanus vates, ignoscite, Musae  
Sarmatico cogor plurima more loqui.  
En pudet, et fateor; iam desuetudine longa  
Vix subeunt ipsi verba Latina mihi.<sup>37</sup>

[„Chiar eu, poet roman – iertați-mă Muzele! –  
sunt silit să vorbesc de cele mai multe ori după obiceiul sarmatic.  
Iată, mi-e rușine, dar mărturisesc: din cauza  
dezobișnuinței îndelungate,  
chiar mie îmi vin greu în minte cuvintele latine.” *IIR*, p. 301.]

*Eu sunt barbar aici, zice nenorocitul Ovidiu, pentru că nimeni nu mă înțelege, și geții stupizi râd de cuvintele latine:*

Barbarus hic ego sum, quia non intelligitur ulli;  
Et rident stolidi verba latina Getae!...<sup>38</sup>

[„Eu sunt aici barbarul, căci nu sunt înțeles de nimeni:

când aud cuvinte latinești, geții râd prosteste..." *IIR*, p. 305.]

Trecuseră trei ani de exil<sup>39</sup>, Ovidiu este silit să învețe limba *getică*. El știe să vorbească acum limba *getică* și *sarmată*!

*Ipe mihi videor iam dedidicisse Latine  
Iam didici Getice Sarmaticeque loqui.*<sup>40</sup>

[„Eu însumi am impresia că m-am de zvățat de limba latină  
căci am învățat să vorbesc limba *getică* și *sarmatică*.” *IIR*,  
p. 307.]

După patru ani de exil, Ovidiu îmbătrânește, ajunsese la etatea de 56 ani (Pont. I. 2). El ne zice acum că înșiși *geților* li se făcuse milă de nenorocirile lui:

*Nulla Getis toto gens est truculentior orbe:  
Sed tamen hi nostris ingemuere malis.*<sup>41</sup>

[„Nu este în toată lumea un neam mai sălbatic decât *geții*;  
totuși și ei au plâns la suferințele mele.” *IIR*, p. 319.]

El se pune în corespondență, în relațiune cu regele *Cotys*, ale cărui poezii făceau onoare *geților*:

*Ad vatem orantia brachia tendo...*<sup>42</sup>

[„Întind brațele rugătoare către tine, ca poet către poet.”  
*IIR*, p. 321.]

El scrie amicului său *Maximus Cota* la Roma că *geții* îl cunosc prin narațiunile sale, că el le-a vorbit despre credința ce-i păstrează, căci – adaugă Ovidiu – *acum știu să vorbesc limba getică și sarmatică*:

Cumque ego de vestra nuper probitate referrem,  
Nam didici Getice Sarmaticeque loqui.<sup>43</sup>

[„Când, odată, le vorbeam despre cinstea voastră,  
căci am învățat să vorbesc limba getică și sarmatică.” IIR,  
p. 323.]

El acum frecventează adunările poporului getic; într-o zi, un bătrân îi narează o istorie getică despre doi amici, care-i dovedește că amicitia domnește și în inimile cele mai barbare<sup>44</sup>.

Geții cu pletele lungi, netunșii geți, „întonsi Getae”<sup>45</sup>, nu mai erau acum străini pentru Ovidiu; el le făcea confidențele sale; el căpătă între geți o mare reputațiune:

Quae sit mea fama require -

[„... întreabă care e renumele meu” IIR, p. 333.]

scria el lui Graecinus -; Ovidiu e iubit de toată lumea; tomitanii, prin decrete solemne, îi adresează laude și îl scutesc de toate dările *prin acte publice*. Toate orașele getice vecine îi dau aceleași privilegii:

...Tomitae me

Respectu cupiunt hic tamen esse sui.

Nec mihi credideris: exstant decreta, quibus nos

Laudat, et immunes publica ce ra facit...

Proxima dant nobis oppida munus idem...<sup>46</sup>

[„... tomitanii...

dar, pentru interesul lor, ei doresc să rămân aici.

Poți să nu mă crezi: există decrete în care

sunt lăudat și e o ~~tabliță~~ *tabliță* de ceară care mă scutește de sarcini.

... și cetățile vecine îmi acordă un privilegiu asemănător.”  
IIR, p. 333.]

Ovidiu era acum de șase ani deșărat la geți (Pont. IV. § X), când a compus un poem în lauda lui Augustus, în limba getică, adaptând măsurile prozodiei latine la versurile getice:

... Getico scripsi sermone libellum,  
Structaque sunt nostris barbara verba modis.

[„... am scris o cărțuție în limba getică,  
în care cuvintele barbare au fost așezate după ritmul  
versurilor noastre.” (Pont. IV, 13, 19-20) *IIR*, p. 337.]

El plăcea geților și aceste popoare îl numeau poetul lor:

Et placui, gratare mihi, coepique poetae  
Inter inhumanos nomen habere Getas.

[„Le-au plăcut – felicită-mă – și am început să am  
faimă de poet între neomenoșii geți barbari.” (Pont. IV,  
13, 21-22) *IIR*, p. 337.]

Poemul dacic al lui Ovidiu lauda pe Caesar Augustus! Vorbea despre nemurirea sufletului, lauda pe Li via, pe Tiberiu, pe Germanicus și pe Drusus. Când Ovidiu citi în adunarea publică a dacilor și în limba lor acest poem, toți barbarii au mișcat capetele lor, gurile lor și tolbele pline de săgeți, făcând un mare murmur de aprobare:

Haec ubi non patria perlegi scripta Camoena,  
Venit et ad digitos ultima charta meos;  
Et caput, et plenas omnes movere pharetras;  
Et longum getico murmur in ore fuit<sup>47</sup>.

[„Când am terminat de citit aceste versuri inspirate de o  
muză străină,  
când sfârșitul hârtiei a trecut prin degetele mele,  
toți au dat din cap și și-au mișcat tolbele pline:

un murmur lung s-a auzit din gura geților." IIR, p. 337-339]

Ovidiu a adresat multe versuri geților, mulțumindu-le în limba lor pentru buna ospitalitate. Geții i-au dat o coroană sacră ca semn de stimă publică:

Tempora sacrata mea sunt velata corona  
Publicus invito quam favor imposuit.<sup>48</sup>

[„Tâmplesle mele au fost încununate de o coroană sfințită, care mi-a fost impusă de favoarea publicului, deși eu nu am vrut-o." IIR, p. 339]

Ce au devenit aceste poeme ale lui Ovidiu? Câtă lumină ar fi revărsat ele asupra istoriei dace, asupra limbii, asupra a tot ce se atinge de Dacia noastră? Ele sunt pierdute pentru totdeauna și numai din scrierile latine ale ilustrului lor autor noi ne informăm că ele au existat.

## § 16. Tacitus

Caius Cornelius Tacitus, principele istoricilor, iubit și de predilecție autor al împăratului Marcus Claudius Tacitus<sup>49</sup>, precum Homer a fost iubit lui Alexandru<sup>50</sup>, acest mare om și mare istoric, care va trăi printre secolii, în veci iubit și admirat<sup>51</sup>, acest mare văzător al omenirii<sup>52</sup>, Tacit în fine, în care găsim totdeauna *doctrina civilă și rațiunea de stat*, a scris mult despre Dacia noastră; dar din *Analele* sale, care alcătuiau șaisprezece cărți, ne lipsește o parte din cartea V, apoi cinci cărți întregi începând de la VI până la XI și o mare parte din cartea XVI. Din *Istoriile* sale, care erau scrise în douăzeci de cărți, ne-au mai rămas *abia cinci*!

Tacit trăiește pe la 55 – 134 d.Hr. Îndeobște se crede că el trebuie să fi scris istoria împăraților Nerva și Traian, despre care făgăduiește în *Istoriile* sale, și de bună seamă că în aceeași scriere expedițiunea în Dacia cuprindea paginile cele mai frumoase.

„Păstrez, zice el – pentru bătrânețele mele, să scriu istoria domniei divului Nerva și a lui Traian; timpi fericiți și rari, în care poți gândi cu libertate și poți spune ce gândești!” „Quod si vita suppetet, principatum divi Nervae et imperium Traiani, uberio rem securioremque materiam, senectuti seposui, rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis, et quae sentias dicere licet.”<sup>53</sup>

Tacit, făcând tabloul epocilor cuprinse în *Istoriile* sale, ne zice:

„Opus aggredior casibus, atrox praeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum, quattuor principes ferro interempti, trina bella civilia, plura externa, ac plerumque permixta, prosperae in Oriente, adversae in Occidente res, turbatum Illyricum; Galliae nutantes, perdomita Britannia et statim missa; coortae in nos Sarmatarum ac Suevorum gentes; nobilitatus cladibus mutuis Dacus.”<sup>54</sup>

[„Mă apuc de o lucrare (plină) de dezastre, înspăimântătoare prin războaie, înverșunată prin revolte și groaznică chiar și în timp de pace; patru împărați uciși de sabie; trei războaie civile, mai multe externe, cea mai mare parte amestecate, succese în răsărit, insuccese în apus; Illyricum agitat, Galiile șovăielnice, Britania supusă și imediat apoi abandonată, neamurile sarmaților și ale suebilor ridicate împotriva noastră; dacul devenit celebru prin înfrângeri de ambele părți.”]

Acest pasaj ne dovedește că Tacit chiar în *Istorie* a scris mult despre Dacia. Dar în cărțile lor, câte ni s-au păstrat, numai în două rânduri ni se vorbește despre daci în puține, foarte puține cuvinte:

1. În cartea III *Historiarum*, cap. XLVI, Tacit ne zice numai: „Dacii, îndrăznind din cauza plecării armatei în Moesia, iarăși s-au mișcat”.

Mota et Dacorum gens numquam fida, tunc sine metu abducto a Moesia exercitu...

[„S-au mișcat și dacii, un neam care nu era niciodată de bună credință, iar atunci și fără frică, deoarece fusese luată armata din Moesia.” IIR, p. 493.]

2. În cartea IV *Historiarum*, cap. LIV, ne mai zice:

„Auzirea despre moartea lui Vitellius fu cauza unui nou război. Civilis năvăli asupra romanilor, și legiunile viteliene preferau domnia străinului decât a lui Vespasian. Galii își reluaseră bărbăția, căci se auzi că sarmații și dacii înconjuraseră taberele din Moesia și Pannonia.”

Galli sustulerant animos, vulgato rumore a *Sarmatis Dacisque Moesica ac Pannonica hiberna* circumsideri..

[„Galli prinseseră curaj, căci se răspândise zvonul că taberele de iarnă din *Moesia* și *Panonia* erau înconjurate de sarmați și de daci.” II R, p. 496.]

Afară de acestea mai aflăm un mic pasaj despre daci în cartea lui Tacit despre Germania, unde ni se zice că „Germania se desparte despre sarmați și despre daci printr-o neîncredere reciprocă și prin munții Carpați!...”

Germania a *Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur*.<sup>55</sup>

[„Germania este separată de sarmați și de daci prin teama pe care o au unii față de alții sau prin munți.” II R, p. 487.]

Am reprodus aceste pasaje, unde Tacit vorbește despre Dacia. Opunându-le cuvintelor sale din *Historiar.* libr. 1 § 2, unde marele istoric ne spune că a scris, între altele, evenimentele care au ilustrat pe daci prin biruințele sau învingerile lor, ne lămurim că tocmai cărțile sale care s-au pierdut tratau despre Dacia.<sup>56</sup>

## § 17. Alexandru cel Mare

Împăratul Alexandru cel Mare a fost, după Darius și Filip, al treilea suveran străbătut în Dacia, căci expedițiunea egipteanului Sesostris, despre care vorbește Herodot<sup>57</sup>, se referă la o epocă prea

depărtată ca să i se poată acorda un grad de certitudine. El s-a luptat mai întâi dincolo și apoi dincoace de Istru, în țara de jos a Moldovei, la 332 î.Hr. El avu de mare glorie să bată pe geți și să treacă prin țara noastră. Dar despre această expedițiune a sa avem puține detalii, câte ni s-au păstrat de la Arrian, de la Quintus Curtius și de la Plutarh<sup>58</sup>. Numele lui *Alexandru Macedon*, în gura poporului nostru e vestit, și deja din vechime istoria lui se vorbea prin țară, precum ne spun letopisețele noastre<sup>59</sup>.

Alexandru a fost nu numai împărat mare, dar și scriitor. Noi avem de regretat *Epistolele* sale ('Επιστολαί), căci acest mare căpitan avea obiceiul să scrie toate împrejurările, toate biruințele sale, toate evenimentele și îndeletnicirile vieții, precum mărturisește Plutarh, care a văzut și a citit acele epistole. Desigur că ele cuprindeau pagini importante despre expedițiunea în Dacia<sup>60</sup>, în această țară de voinici, unde l-a dus nu pofta de a cuceri, dar gloria de-a fi călcat pe pământul geților, *neam neînvins și neatârnat*<sup>61</sup>; gloria de a fi trecut peste apele Dunării, peste Istru, a cărui apă în vechime, împreună cu apă din Nil, se păstra în vase de aur prin vistieriile împăraților, cu odoarele prețioase, ca semn de suveranitate și putere, după cum ne atestă bătrânul Plutarh<sup>62</sup>.

Mai avem de jeli pierderea cărții celei mari a expedițiunilor lui Alexandru, intitulate *Efemeridele împărătești* ('Εφημερίδες βασιλείου). Marele împărat rânduise doi oameni de arme și de geniu, doi frunzași de minte și de paloș, pe *Eumenide Candiotul* și pe *Diodat Erythreul*, ca să țină sub privegherea sa un jurnal, în care se trecea zi cu zi, cu rânduială și pe larg toate faptele, bătăliile și mișcările lui Alexandru. Plutarh a avut fericirea să apuce acest monument, pe care „*tabida vetustas*” ni l-a răpit pentru todeauna<sup>63</sup>. Arrian l-a citit și el<sup>64</sup>.

#### § 18-38: Istoricii lui Alexandru

Alexandru a avut o pleiadă de istorici celebri, care au descris faptele sale, țările prin care a trecut, neamurile pe care le-a bătut și prin care a stat. Cei mai mulți din ei, mai toți, au văzut cu ochii toate faptele, căci îl urmau pretutindeni. Istoricii care au scris despre acestea, prin urmare și despre expedițiunea în Dacia, sunt:

*Clitarchos, Polictet, Onesicritos, Antigene, Ister, Aristobulos, Chares camarășul său ('Εισαγγελεύς), Ptolemeu, Anticlid, Philo Thebanul, Philippos Theagelensul, Hecateu de la Eretria, Philippos din Chalcedona, Duris Samiotul. Plutarh i-a citit pe toți<sup>65</sup>. Mai vine apoi Aristoxenes, care a scris 'Υπομνήματα περὶ Ἀλεξάνδρου<sup>66</sup> [„Amintiri despre Alexandru”], Heracledes<sup>67</sup>, Calisthenes<sup>68</sup>, Eratosthenes<sup>69</sup>, Dinon<sup>70</sup>, Potamon Lesbianul și Sotion<sup>71</sup>.*

Și scrierile acestea sunt toate pierdute.

### § 39. Quintus Curtius

Acest istoric a trăit în al doilea secol d.Hr. El a compus o scriere importantă: *De rebus gestis Alexandri Magni* [„Despre faptele lui Alexandru cel Mare”], în 10 cărți. Apropiat mai mult de Antichitate, având sub ochi sute de scrieri care nu mai există, Curtius ar fi pentru istoria noastră o fântână de mult preț. Dar din scrierea sa s-a pierdut și ne lipsesc cu totul cărțile I și II, tocmai acelea în care se vorbea despre expedițiunea lui Alexandru la Dunăre contra tribalilor vecini, apoi contra geților. Cu toate suplimentele lui Freinshemius, eruditul bibliotecar al Cristinei, regina Suediei, născut la Ulm la 1608 și care a scris pe la 1640<sup>72</sup>, cartea lui Curtius, unde se vorbea despre Dacia și de afacerile și luptele lui Filip și ale lui Alexandru cu geții, nu există<sup>73</sup>.

### § 40. Criton

Acest istoric foarte vechi, care nu trebuie confundat nici cu discipolul și amicul lui Socrate, nici cu celebrul medic al împăratului Traian, de acest nume<sup>74</sup>, a scris multe scrieri istorice. [1] *Criton* era din orașul Macedoniei Pieria. El a scris cinci istorii voluminoase sub titlul: *Pallenica, Persica*, despre Macedonia și *Getica* (Γετικά), adică *Istoria Geției sau a Daciei noastre*<sup>75</sup>.

---

[1] Pare să fie vorba totuși de unul și același Criton, medicul lui Traian, despre care se vorbește și la § 130.

## § 41-45. Scymnos, Ephoros, Demetrios, Memnon

Scymnos, Chiotul, geograf și poet, a scris o carte de geografie (Περιήγησις) în versuri iambice. El a trăit un secol î.Hr. la curtea lui Nicomed III, regele Bitiniei, către care a și dedicat cartea sa.

Din ea nu ne mai rămân decât puține și foarte mici fragmente, care s-au tipărit de Hoescheliuss în Augusta la 1600 și mai ales de Hudson în colecțiunea sa<sup>76</sup>. Din aceste fragmente se dovedește că topografia lui Scymnos era de mare interes pentru noi.

Aflăm prin ele chiar câteva orașe de dincolo și dincoace de Dunăre.

Astfel:

„*Callatis* sau *Calatis*, oraș, colonie de heracleoți, fondată când Amintas împărătea în Macedonia, adică la anii 507 î.Hr.”<sup>77</sup>

Apoi:

„*Tomi*, colonie de mîlesieni, locuită jur-împrejur de sciți, adică, precum Ovidiu scrie, de geți, sciți, sarmați.”

Apoi:

„*Orașul Istria*, numit astfel de pe Istru; zidit de mîlesieni când oștile sciților au trecut în Asia gonind oastea cimerienilor de la Bospor.”

În aceste fragmente ale lui Scymnos găsim apele noastre: Ister (Dunărea), Tiras (Dnistrul, Nistru), Ipanis (Bug), Boristhenes (Dnieper, Nipru) și neamuri locuitoare pe malurile Dunării: pe *carpizi*, *aratori*, *neuruți*. Scymnos mai zice despre *sauromați*, *iazo-mați* (Ἰαζομάται), *sauromați*, și ne citează pe doi scriitori vechi, Ephoros (Ἐφωρος) și Demetrios (Δημήτριος), care au scris despre neamurile vecine Dunării<sup>78</sup>.

Toate aceste bucăți dintr-o operă importantă ce se oferea de autorul ei regelui său, ne fac să regretăm mult pierderea scrierii Περιήγησις, care ne-ar fi fost de mare utilitate<sup>79</sup>.

Să ne fie permis a reveni aici, cam în digresiune, asupra orașului *Calatis* la Scymnos.

Ștefan Bizantinul ne spune că Κάλατις este un oraș mic pe litoralul Mării Negre. Fotiu citează pe un geograf *Memnon*, care zice că a fost un război din partea *bizantinilor* și *contra istrianilor* pentru comerțul de la *Tomi*, în vecinătate cu *calateni*, și pe care *calatenii* vroiau să-l declare monopol<sup>80</sup>.

Franz Gotofred ne arată o monedă pe care stau două figuri călărețe (Castor și Pollux) cu legenda: Καλλατιανῶν, iar pe cealaltă parte figura Cererei<sup>81</sup>.

Un alt autor vechi din Alexandria, Oros (Ὀρος), ne vorbește, într-un singur fragment ce ne-a rămas din scrierile sale, despre acest oraș Κάλλατις că se numește astfel după numele unui lac (λίμης) ce se află acolo, care lac Memmon, în pasajul citat de Fotiu, îl califică de fluviu (ποταμός)<sup>82</sup>. Oros a scris despre țările noastre în cărțile sale Ἐθνικά<sup>83</sup>.

Este probabil că orașul nostru Galați e o colonie din stră-vechiul oraș de dincolo de Dunăre Calatis, venită aici din cauza bătăii ce au suferit calatienii de la bizantini.

La 1837 se găsiră aproape la Galați multe monezi cu legende, unele Καλλατιάων și altele ΓΑΛΑΤΙ<sup>84</sup>.

#### § 46. Anaximenes din Lampsacos

Anaximenes din Lampsacos, profesor de istorie al lui Alexandru cel Mare și care a urmat pe gloriosul său elev în toate expedițiunile sale<sup>85</sup>, a scris o carte despre toate faptele și războaiele lui Filip și ale lui Alexandru. El a mai scris în 12 cărți o istorie generală de la zidirea neamului omenesc, relatând toate faptele elenilor și ale barbarilor, descriind țările și obiceiurile lor<sup>86</sup>. Nici un rând nu se mai vede din aceasta.

#### § 47. Alexandru

Acest Alexandru, citat de Ștefan Bizantinul de mai multe ori, a scris Carica, Lybica, un Periplus, Paphlagonica, Phrygiaca, Syriaca și despre Marea Neagră, περὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου, descriind neamurile sciților, vecini cu Pontul Euxin. Într-un fragment al său ce ni s-a păstrat, el citează pe un neam scitic Iami (Ἰάμοι), locuind pe aproape de Marea Neagră<sup>87</sup>, și pe Abii (Ἀβιοί) de asemenea neam scitic locuind pe malurile unui fluviu Abenus (Ἀβαινός)<sup>88</sup>, neam despre care vorbește și Homer<sup>89</sup> și pe care Eschil în *Prometeu eliberat* îl numește Gabii (Γαβίους)<sup>90</sup>.

#### § 48. Anacharsis

La 591 î.Hr. a trăit faimosul Anacharsis, fiul lui Gnarus, regele sciților. Istoria lui o știm de la scriitorii atenieni. Noi vom nota aici că sciții chiar în epoca lui Herodot, adică cu cinci secole î.Hr., ocupau încă aproape toată România actuală, de unde provine ceea ce ne spune fragmentul lui Hesychius că „atenienii numesc hainele sciților și acoperămintele altarelor lor *istrianiide*”<sup>91</sup>.

Acest Anacharsis, dorind să învețe înțelepciunea elenă, a mers în Ellada unde a făcut cunoștința lui Solon, și de la dânsul a învățat știința administrațiunii și religia elenilor. Când s-a întors înapoi în patria sa, domnea fratele său *Caduidus*, care văzând că Anacharsis încearcă să introducă o reformă în cultul și în treburile sciților, l-a ucis.

Anacharsis a scris mai multe *Epistole*, și mai ales un poem în opt sute de versuri eroice, în care descria obiceiurile și legile sciților<sup>92</sup>.

Dar din acest poem, atât de important, atât de monumental, nu ne-a rămas nimic. Numai din epistolele lui Anacharsis avem IX, și acestea de o materie străină pentru noi, care s-au tipărit în Venția la 1499 în colecția *Epistolografilor greci*<sup>93</sup>.

#### § 49. Traian

M. Ulpius Traianus, biruitorul lui Decebal și colonizatorul *Daciei Traiane*, a scris – cum a scris și Caesar – în mai multe cărți, istoria campaniilor sale în Dacia din 101-103, 105-106 d.Hr., sub titlul de *Dacica*. Abia o singură frază ne-a rămas din toate acestea, o singură frază citată de Priscianus, gramatic latin din secolul VI, care ținea la Constantinopol o școală renumită și care a citit cărțile lui Traian: *Traianus in I Dacicorum*<sup>94</sup>...

Pierderea acestei scrieri *despre Dacia* a fondatorului Daciei, care a stat în două rânduri mai bine de patru ani aici, întemeind puterea și civilizațiunea romană, dând instituții, ridicând monumente, orașe, cetăți, organizând armate; pierderea acestei scrieri, în care noi am fi aflat Dacia întreagă cu trecutul ei, cu oamenii ei, cu istoria și cu topografia ei antică, este o pierdere amară pentru literele și istoria noastră.

§ 50-53. Istoricii lui Traian (Marius Maximus, Fabius Marcellinus, Aurelius Verus, Statius Valens)

Aelius Spartianus și Aelius Lampridius, istorici latini din sec. IV, citează patru autori care au scris pe larg viața și faptele împăratului Traian: *Marius Maximus, Fabius Marcellinus, Aurelius Verus și Statius Valens*);

„Marius Maximus, Fabius Marcellinus, Aurelius Verus, Statius Valens, *omnem Traiani vitam in litteras miserunt*”<sup>95</sup>.

[„Marius Maximus, Fabius Marcellinus, Aurelius Verus, Statius Valens, *au transpus în scrieri viața lui Traian.*”]

Acești autori, cu totul pierduți, fără nici o îndoială descriau cu amănunte expedițiunea în Dacia și colonizarea; o expedițiune atât de colosală, atât de glorioasă și atât de îmbucurătoare pentru *Roma apăsată de daci și tributară dacilor*<sup>96</sup>, încât romanii nu-și găseau locul de veselie, sărbătorind biruința lui Traian în curs de 123 zile în care timp poporul-rege a jertfit în lupte de gladiatori 10.000 de captivi și a făcut vânători la care căzură 11.000 de fiare sălbatice<sup>97</sup>:

„tant dut coûter de peine

Le long enfantement de la grandeur Romaine!”

[„Grea se vădise povara temeiului ginții romane!”

Vergiliu, *Eneida*, I, 28, trad. Dan Slușanschi, Editura Paideia, 2000.]

§ 54. Edictul lui Traian (Edictum Traiani)

Împăratul Traian, după ce a bătut pe daci și a redus Dacia în provincie romană, a publicat un edict (*edictum*), prin care da seamă de toate operațiunile sale în Dacia și expunea bugetul cheltuielilor cât a costat pe poporul-rege această expedițiune plină de glorie, punându-le în comparațiune cu cheltuielile cât costase expedițiunea cea rușinoasă a lui Domițian<sup>98</sup>.

## § 55-56. Octavius Augustus, Marcus Antonius

Marele împărat, marele organizator și profundul politic (anno 43 d.Hr.), care a avut fericirea să vadă meritatul sfârșit al trădătorilor lui Iulius Caesar<sup>99</sup> și să reintroducă în armată vechea disciplină și credința romană<sup>100</sup>, avusese a face mult cu Dacia noastră. Suetoniu citează pe un istoric *M. Antonius*, ale cărui scrieri sunt cu desăvârșire pierdute, și ne spune că Octavius ceruse de soț pentru fiica sa Iulia pe Cotizo, regele geților, și că totodată el voia să ia de nevastă pe fiica acestui rege:

„*M. Antonius scribit despondisse Iuliam Cotisoni, getarum regi, quo tempore sibi quoque invicem filiam regis in matrimonium petisset*”<sup>101</sup>.

[„*M. Antonius scrie că [August] a făgăduit-o pe Iulia lui Cotizo, regele geților, și că tot atunci a cerut, în schimb, în căsătorie, chiar pentru el pe fiica regelui.*” *IIR*, p. 517.]

Istoria ne mai spune că Augustus a pus o stavilă la năvălirile dacilor și că într-o bătălie trei domni ai dacilor și nenumărați ostași ai lor au rămas pe câmpul de luptă:

„*coercuit et dacorum incursiones tribus eorum ducibus cum magna copia caesis*”<sup>102</sup>.

[„*A reprimat și incursiunile dacilor, fiind omorâți trei șefi de ai lor cu multă armată.*” *IIR*, p. 515.]

Ca să oprească năvălirile dacilor, Augustus așezase tabere permanente (*castra stativa*) pe malurile Dunării spre a păzi hotarele și o flotă puternică ocupa statornic apele Istrului<sup>103</sup>.

Încă sub Iulius Caesar, după cucerirea Spaniei, se pregătea o expedițiune contra dacilor. Atunci domnea peste ei regele Berebistu. Caesar încredințase această expedițiune nepotului său Octa-

vius Augustus, viitorul împărat, expediindu-l înainte să-l aștepte la Apollonia<sup>104</sup>.

Toate neamurile sciților, uimite de puterea lui Augustus, i-au trimis în două rânduri soli pentru a dobândi amicia sa și a popoului roman<sup>105</sup>.

Acest dar mare împărat, care s-a ocupat atât de mult cu Dacia, înainte și după ce a domnit, a scris cu de-amănuntul *Istoria vieții sale*, în treisprezece cărți: „de vita sua tredecim libris exposuit”<sup>106</sup>, precum ne încredințează Plutarh<sup>107</sup> și Appian<sup>108</sup>, care amândoi au citit-o. Fără îndoială că în această autobiografie se vorbea multe și despre Dacia.

### § 57. Trogus Pompeius

Trogus Pompeius, la anul 28 î.Hr.<sup>109</sup>, a fost autorul unei istorii universale sub titlul: *Historiae Philippicae et totius mundi origines et terrae situs*, în 44 de volume, în care a scris mult și pe larg despre sciți, geți, traci<sup>110</sup>. Chiar din Iustinus, care a prescurtat pe acest istoric, se vede întinsul plan conceput de Trogus Pompeius. Iustinus zice:

„Pompeius herculea audacia orbem terrarum adgressus videri debet, cuius libris omnium saeculorum, regum, nationum, populorumque res gestae continentur. Et quae historici Graecorum prout commodum cuique fuit, inter sese gregatim occuparunt, omissis, quae sine fructu erant, ea omnia Pompeius divisa temporibus, et serie rerum digesta composuit. Horum igitur quattuor et quadraginta voluminum (nam totidem edidit) per otium, quo in Urbe versabar, cognitione quaeque dignissima excerpsi”<sup>111</sup>.

[„Pompeius, care s-a apucat de tot pământul, trebuie să ni se pară de o îndrăzneală herculeană; cartea lui conține istoria tuturor veacurilor, tuturor regilor, tuturor neamurilor și a tuturor popoarelor. Și toate acestea, de care s-au ocupat istoricii greci în bună înțelegere, fiecare după cum a crezut de cuviință, lăsând deoparte cele care erau fără un profit, Pompei le-a compus împărțite pe epoci și ordonate după înălțuirea faptelor. Așadar, din aceste 44

*de volume* (căci atâtea a publicat), eu am extras ceea ce era mai demn de cunoscut, în timpul vacanței pe care o petreceam la Roma.”]

Din aceste 44 de volume Iustinus a făcut în reducere un mic și foarte sinoptic rezumat.

Din cârticica a II-a a lui Iustinus se vede întinsa scară la care Trogus scrisese istoria, faptele și țara *sciților*, nume generic, în care se cuprindea și teritoriul Daciei. Următoarele cuvinte ne dau măsura scrierii:

*„In relatione rerum a Scythis gestarum, quae satis amplae magnificaeque fuerunt, principium ab origine repetendum est. Non enim minus illustria initia, quam imperium habuere: nec virorum imperio magis quam feminarum virtutibus claruere. Scytharum gens antiquissima semper habita: quamquam inter Scythos et Aegyptios diu contentio de generis vetustate fuit.”*<sup>12</sup>

[„În relatarea faptelor de viteză ale *Sciților*, care au fost destul de ample și de mărețe, trebuie să începem expunerea de la origini. Începuturile lor au fost la fel de strălucite precum stăpânirea lor și au devenit vestiți atât prin puterea bărbaților cât și prin cea a femeilor. Neamul *sciților* a fost întotdeauna considerat cel mai vechi, deși între *sciți* și egipteni a existat multă vreme o dispută cu privire la vechimea neamului.”]

#### § 58-59. Diodor din Sicilia, Polibiu

Diodor din Sicilia a trăit pe la anii 20 î.Hr., contemporan lui Iulius Caesar și lui Augustus. După un studiu de 30 de ani și după călătorii multe și primejdioase în Europa și Asia, el se statormici la Roma și acolo a scris o Istorie Universală sub titlul de *Biblioteca Istorică* (Βιβλιοθήκη Ἱστορικὴ) în 40 de cărți, din care șase cuprindeau faptele anterioare războiului troian și mitologia, și din acestea trei tratau despre arheologia barbarilor și trei despre arheologia elenilor. Cele unsprezece următoare narau faptele de la războiul Troiei până la moartea lui Alexandru cel Mare; iar celelalte 23

cuprindeau faptele istorice până la expedițiunea romanilor contra celților, când Iulius Caesar a întins stăpânirea Romei până în insulele Britanice<sup>113</sup>.

Dar din aceste 40 de cărți ale lui Diodor ne lipsesc cărțile VI, VII, VIII, IX, X, și de la XXI până la XL, căci din ele nu avem decât câteva mici fragmente. În una din aceste cărți, și anume în cartea XXI, se descria expedițiunea lui Lisimach, regele tracilor, unul din moștenitorii lui Alexandru cel Mare<sup>114</sup>, contra geților și a regelui lor Dromichete, și petrecerea lui Lisimach în Geția, după cum ni se dovedește dintr-un mic fragment din această carte, din care mai rezultă că geții erau traci și că geții beau *vinul în pahare de lemn și de corn*: ποτήριοις κερατίνοις καὶ ξυλίνοις καθάπερ ἦν ἔθος τοῖς Γέταις<sup>115</sup>.

Din Diodor ne mai lipsesc din cartea XVII douăzeci și cinci capitole, unde se descria, între altele, expedițiunea lui Alexandru cel Mare în Dacia<sup>116</sup>.

Polibiu<sup>117</sup> a scris și el o istorie universală tot în 40 de cărți, numind-o ἱστορία καθολική. Din ea noi avem numai 5 cărți și câteva fragmente difuze din celelalte. Polibiu ne spune singur că în istoria sa el se ocupase de țările noastre vecine Dunării, de relațiunile macedonilor cu geții<sup>118</sup>. Suidas citează un pasaj dintr-una din cărțile lui Polibiu, care trata de escursiunea (ἀναδρομή) lui Lisimach, regele tracilor, contra lui Dromichete, regele geților<sup>119</sup>.

#### § 60. Istoricii la care se referă Pausanias

Este de jeliț că s-au pierdut cărțile lui Diodor, ale lui Polibiu și ale lui Appian<sup>120</sup>. Ele ne-ar fi învățat multe, și între altele despre epoca lui Dromichete, regele geților, care se vede că a fost un om însemnat pe acele vremuri și un mare căpitan, căci îl găsim aiurea aliat și cap principal al armatei ce [o] comanda regele Pontului, Mitridate<sup>121</sup>.

Pausanias, celebrul geograf grec, care scria pe la 174 d.Hr.<sup>122</sup>, în opera sa de mare preț Ἑλλάδος περιήγησις, vorbind despre statuia și monumentul lui Lisimach regele Traciei, ne zice cu această ocaziune, printr-o digresiune de câteva cuvinte, despre epoca Daciei sub Dromichete.

Iată cum se exprimă Pausanias: „Acest Lisimach a fost macedon, adiutantul lui Alexandru cel Mare. După moartea lui Alexandru, Lisimach a fost rege al tracilor vecini cu Macedonia, adică a acelor traci care erau deja supuși lui Filip și lui Alexandru și care formează o mică parte din națiunea tracă. Căci afară de celți, nici o națiune nu e atât de numeroasă și de întinsă ca tracii. Niciodată, înainte de a fi bătuți de romani, ei n-au fost cu totul supuși. Astăzi Tracia toată este supusă Romei, precum și toată țara celților, peste tot ce merită a fi cucerit, pentru că romanii au negles înadins părțile acelea pe care asprimea frigului sau natura pământului le făcu sterpe; dar și pe acolo ei stăpânesc tot ce poate avea o importanță oarecare. Odrizii au fost cel dintâi popor vecin contra căruia Lisimach a îndreptat armele sale. De aicea el a lovit pe *geți* și pe *regele lor Dromichete*; însă având a face cu un neam care era învățat în ale războiului, și care putea să ridice mai multă oaste decât dânsul, Lisimach s-a găsit în primejdia extremă, din care abia a putut scăpa cu fuga, iar fiul său Agatocles, care comanda o parte din armată, a rămas prizonier în mâna geților. Lisimach a cercat în urmă să revină cu noi oști și mai numeroase, ca să scape pe fiul său, dar a fost totdeauna bătut de geți, încât s-a văzut nevoit să încheie o pace rușinoasă cu Dromichete, dând cu mare durere în stăpânirea geților partea regatului său cea de peste Dunăre<sup>123</sup> și pe fiica sa de soție lui Dromichete. După alți istorici, nu Agatocles, ci însuși regele Lisimach a căzut prizonier în mâna geților, iar fiul său Agatocles a negociat și a încheiat un tratat cu Dromichete, după condițiile de mai sus, ca să scape pe rege de captivitate<sup>124</sup>.

#### § 61-63. Ephoros, Choerilus, Diyllus

Ephoros, istoric grec, "Εφωρος, născut în Cuma Eoliei la anii 363 î.Hr.<sup>125</sup>, a scris o *Istorie Universală* foarte cu de-amănuntul în 30 de cărți, precese fiecare de câte o prefață importantă, descriind faptele elenilor și pe ale barbarilor, și această istorie cuprindea o epocă de 750 ani<sup>126</sup>. Geograful Strabon arată că Ephoros în cartea IV din 'Ιστορία sa, intitulată 'Ευρώπη, scria despre Sciția și despre geți, despre toate neamurile sciților și ale sauromaților, descriind totodată obiceiurile și caracterul lor, și reproducând pe un alt isto-

ric și mai vechi anume *Choerilus* (Χοιρίλος), care a scris și dânsul despre saci și toate celelalte neamuri scitice<sup>127</sup>.

Ephoros a avut de continuator pe *Diyllos* (Δίλλος) *Atenianul*, care a urmărit apoi istoria despre sciți până în zilele lui Filip<sup>128</sup>. Acesta este Ephoros care a scris că sciții (barbarii) sunt mai vechi în Europa decât elenii, că ei sunt *autohtoni* în Europa și că ei, mai înainte de toată lumea, au inventat cele trebuitoare spre comoditatea vieții<sup>129</sup>. Opiniunea aceasta a împărtășit-o și Platon, care adaugă că multe din cuvintele elene sunt împrumutate de la barbari, la care elenii au fost supuși pe alocuri<sup>130</sup>. Trogus Pompeius a scris: „Scytharum gens antiquissima semper habita”<sup>131</sup> [„Neamul sciților a fost întotdeauna considerat cel mai vechi”].

Acest Ephoros împărțea pe toți locuitorii universului în *indieni, ethiopi, sciți și celți*<sup>132</sup>.

Dar și istoriile lui Ephoros, lui Choirilos, lui Diyllos, sunt cu desăvârșire pierdute.

#### § 64-65. Calisthenes, Socrates – Istoricul

Acești doi autori foarte vechi au scris pe larg despre Tracia: Θρακικά. Scrierea lor cuprindea multe despre geți<sup>133</sup>. Aici trebuie să însemnăm că geții sau dacii în autorii antici se confundau în numele de traci, căci după opiniunea generală a Antichității, ca și după verdictul științei moderne, geții sau dacii erau de neam traci.

Strabon zice:

Δάκες, Θρηκῶν ὁμόγλωσσοι<sup>134</sup>.

[„Dacii au aceeași limbă cu tracii.”] [1]

Herodot scrie:

Οἱ δὲ Γέται, Θρητικῶν ἀνδρειότατοι καὶ δικαιοτάτοι<sup>135</sup>.

---

[1] Citatul este rezultatul comprimării a două pasaje. În realitate, Strabon spune: οἱ τοίνυν Ἕλληνες τοὺς Γέτας Θρακας ὑπελάμβανον „elenii i-au socotit pe geți traci”, VII, 3, 2 (295) și ὁμόγλωττα δ'εἶσιν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις „dacii au aceeași limbă cu geții”, VII, 3, 13 (305).

[„Geții sunt cei mai viteji și cei mai dreapți dintre traci.”]

Dio Chrysostomos, care a trăit mult în Dacia și a scris despre daci și geți<sup>136</sup>, zice:

Πίλους ἐπὶ κεφαλαῖς ἔχουσι, τῶν Θρακῶν τινες, τῶν Γετῶν λεγομένων<sup>137</sup>.

[„Unii traci numiți geți poartă pe cap căciuli.”] [2]

Celebrul poet comic Menandru, într-o scriere pierdută, vorbind despre geți, îi numește și el traci de neam:

οἱ Θράκες Γέται...<sup>138</sup>

[„geții traci...”].

Menandru a trăit și a scris pe la 342 î.Hr.

#### § 66. Sofocle

Sofocle, care scria la 495 î.Hr.<sup>139</sup>, în drama sa pierdută și foarte remarcabilă Τριπτόλεμος a tratat despre Geția și despre geți. Prin fragmentele difuze și ciuntate ale lui Sofocle ni s-a conservat, din fericire pentru istoria noastră, un întreg vers care vorbește despre un vechi rege al geților.

Sofocle zice:

Καὶ Χαρναβῶντος, ὅς Γετῶν ἄρχει τὰ νῦν.

Adică: „Și al lui Charnabon, care domnește acum peste geți...”

Dintr-un alt rest rezultă că acest rege a fost un administrator bun și a încurajat agricultura la geți. Traducătorii latini scriu

---

[136] Pasajul este scurtat. Textul complet este: “Ἐνθα γὰρ ἐνίστε βλέπουσιν ἀνθρώπους, τοὺς μὲν τινὰς πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντας, ὥς νῦν τῶν Θρακῶν τινες τῶν Γετῶν λεγομένων („căci aici uneori se pot vedea oameni având pe cap un fel de căciuli, așa acum poartă astăzi unii traci numiți geți”).

numele acestui rege *Charnabon* și *Carnubut getarum rex*. Lectura cea corectă ar trebui limpezită prin critică<sup>140</sup>.

Iată un rege al geților, regele Carnabon, care a domnit cu mai multe secole î.Hr. în fabuloasa epocă a lui Triptolem, și despre care niciunul din istoricii noștri n-a pomenit încă.

#### § 67-71. Poeții ciclici, Protesilaos, Arctinos, Sofocle, Eschil

Sub acest nume: τὰ κυκλικὰ sau κυκλικὴ ἱστορία, era cunoscută la greci o colecțiune, astăzi cu totul pierdută, de diferiți autori străvechi, care adunaseră pentru a lăsa posterității tradițiunile antice preistorice ale grecilor.

Când tragedia începu a reprezenta întâmplările timpilor eroici, ea le găsi consemnate în scrierile lui Homer, iar mai ales în această colecțiune: în *Ciclul epic*<sup>141</sup>.

Din câteva fragmente se constată că *Ciclul epic* cuprindea multe despre Dacia noastră. Aici găsim pe *Telef* (Τήλεφος), regele geților, făcând minuni de vitejie în războiul Troadei<sup>142</sup>. El vine în ajutorul troadenilor la anul 1193 î.Hr., se rănește de Ahile și fuge spre a-și vindeca rănile. Fiul lui Telef, Euripil, vine și el în ajutorul Troadei, se bate voinicește și cade în război. Acest Euripil a făcut mare omor în tabăra grecilor. El a ucis și pe Mahaon, chirurgul cel vestit în armata elenilor, unul dintre eroii Iliadei.<sup>143</sup>

Flavius Philostratus, bătrânul, care a scris pe la 193 d.Hr.<sup>144</sup>, referindu-se la *Ciclul epic* și la istorici necunoscuți nouă, descrie pe acest rege Telef în frumoasa sa dizertațiune Ἡρωϊκὸς, unde înșiră 21 de eroi care s-au distins în războiul Troadei. Noi vom traduce aici în prescurtare și cât se poate mai cu credință câteva pasaje din scrierea lui Flavius, foarte importantă pentru istoria străveche a Daciei:

„Înainte de a începe războiul Troadei, precum scrie și Protesilaos (Προτεσίλαος), grecii devastau Misia, pe când domnea peste ea Telef, stând în război contra grecilor pentru a-și răzbuna, s-a rănit de Ahile. Acestea ni se încredințează și de poeții care le-au păstrat... Căci grecii devastau spontan eu pe misi, pentru că li se dusesse vestea că misii sunt cei mai feliiciți dintre locuitorii continentului, și pentru că grecii se temeau ca nu cumva misii să fie

chemați mai târziu în ajutorul Troadei. Dar Telef, fiind voinic și domnul unei țări armate, nu putea suferi acestea. El pregăti multă cavalerie și multă oaste. El a adunat ostași din Misia supusă domniei sale (și mi se pare că el domnea peste toată Misia cea dinspre mare) și mai luă sub conducerea sa ca aliați și pe locuitorii Misiei superioare, pe care poezii îi numesc *abii* și păstori de cai, adăugând că se hrănesc cu laptele acestora... Deci câmpia se acoperi de neamurile înarmate ale misilor și sciților. Mai zice Protesilau că bătălia între aceștia și greci a fost mai crâncenă decât toate luptele câte au urmat sub Troada și câte au fost vreodată între barbari și între greci, căci oștirea lui Telef era grozavă și vitează nu numai în totalul ei, dar și individualmente, fiind *copii voinici ai Dunării din Sciția*: ποταμοῦ παῖδες τοῦ κατὰ Σκυθίαν Ἰστροῦ. Misii lăsau pe greci să debarce, aruncând de pe uscat săgeți și sulite cu mare furie. Misii veneau de dincolo de Istru, ἀπὸ Ἰστροῦ ἵκοντες; se zice că și femeile misilor se băteau de călare contra grecilor ca amazoane, și că femeia lui Telef, Hiera, comanda această cavalerie de femei... Protesilau zice apoi că doamna Hiera a fost totodată cea mai înaltă de stat femeie și cea mai frumoasă din toate câte au fost vestite de frumoase.

Și cu toate acestea, adaugă Filostrat, Homer nu vorbește nici de viteza misilor, nici de faptele acestea eroice, ca să nu fie femeie mai frumoasă decât Elena și voinic mai mare decât Ahile...<sup>145</sup>

Bătrânul Filostrat nu se putea împăca cu dreptatea poezilor!...

Aristofan ne reprezintă, după antica tradițiune, pe Telef regele misilor<sup>146</sup> purtând pe cap căciula numită πύλον, adică țurcănească<sup>147</sup>, care și astăzi se conservă în portul poporului român, și pe care în vechime din toți tracii numai geții și dacii o purtau, precum ne zice ocularul martor Dio Chrysostomos<sup>148</sup> și istoricii vechi în unanimitate: după cum purtau și dacii solii lui Decebal (Πιλοφόροι) trimiși să ceară pace de la împăratul Traian și ale căror statui de marmură, cioplite din ordinul senatului roman, s-au pus în Capitoliul Romei și au existat până la 1775<sup>149</sup>.

În Alea Arcadiei, în renumitul templu al Minervei Alee, cel mai frumos și cel mai mare din toate templele Peloponezului, se vedea pe frontonul din timpul lui Pausanias bătălia lui Telef contra lui Ahile pe câmpiile Caicului<sup>150</sup>.

Tot după *Ciclul epic*, amazoana Pentesilea vine și ea în ajutorul Troadei și moare pe câmpul de bătaie sub loviturile lui Ahile, care, dezbrăcând-o de armură ca s-o prade, rămâne uimit de frumusețea ei și se pune de o plânge amar.

Pentesilea era din Tracia, tracă de neam – zice *Arctinos* după *Ciclul epic*: Θράσσαι τὸ γένος<sup>151</sup>, din care neam erau dacii și geții<sup>152</sup>.

174 de ani d.Hr. se vedea încă la Delfi aproape de fântâna Cassotis, care se numea astfel după numele unei nimfe a Parnasului, o zidire frumoasă și mare numită *Lesche*. Delienii o numeau astfel, λέσχη, pentru că în vechime aici se aduna lumea pentru a vorbi despre trebi serioase, sau pentru a spune povești. În acel palat se păstra galeria tablourilor celebrului Polygnot, oferite de cnidieni. Unul din aceste tablouri, pe care le-a vizitat, le-a văzut și le descrie pe toate, reprezenta pe Alexandru Paris, tânăr încă și fără barbă. El bate din palme, *cum fac țăranii*, parcă voiește să cheme pe amazoana Pentesilea. Dar aceasta se uită la el cu dispreț și nu-l bagă în seamă. Pentesilea era reprezentată ca o tânără fată, cu un arc scitic și o piele de leopard pe umeri<sup>153</sup>.

Alte amazoane ni se mai arată ducând într-o zi ajutor grecilor contra troadenilor, când Priam și Hector păreau că biruiesc și elenii că slăbiseră acum. Ele veneau tot dinspre Marea Neagră, πρὸς τῇ Πόντι, ἐκ τοῦ Πόντου, și dinspre Dunărea noastră<sup>154</sup>.

Dramaturgii greci Eschil și Sofocle scriseseră trei frumoase piese sub titlul *Aleadae*, *Telephus* și *Mysi*, care ar fi putut să ne fie de mult ajutor în cercetările istoriei geților în timpul Troiei, cu toate învăluirile fantastice cu care acești poeți o înconjurau<sup>155</sup>. Din nenorocire, aceste drame sunt cu totul pierdute, și avem din ele abia puține fragmente inutile, care servesc numai spre a dovedi existența lor și a ne face să regretăm încă o pierdere<sup>156</sup>.

§ 72-82. Porphyrios, Iamblicos, Libanius, Arbitio, Lollianus, Castor, Hylas, Sardonios, Sardatios, Menelaos, Aristarchos

Geografia anonimului de la Ravenna, care a scris *Cosmographia* sa în secolul VII d.Hr., tipărită pentru întâia oară la Paris la 1688 de Placidius Porcheron, carte foarte interesantă pentru istoria

și geografia noastră veche, ne citează pe acești autori, unii greci, alții romani, care toți au scris despre Dacia noastră și pe care el ne încredințează că i-a citit.

Anonimul ravenat îi numește *filozofi*: „multorum philosophorum relegi libros<sup>157</sup>” [„am recitit cărțile multor filozofi”], nume care echivalează cu acela de σοφιστής, ce grecii dădeau unor asemeni scriitori<sup>158</sup>.

Într-un pasaj, vorbind despre Dacia, el zice:

„Cuius patriae plurimos descriptores legimus, ex quibus nefandissimum Porphyrium, Iamblicum, Livanium, Graecorum philosophos, sed et Arbitrium et Lollianum atque Castorium Romanorum philosophos”<sup>159</sup>.

[„Am citit mulți autori care descriu această țară, între care pe nespusul Porphyrius, pe Iamblichus, pe Livanius, filozofi greci, dar și pe Arbitio, Lollianus și Castorius, filozofi romani.”]

Aici comentatorii M. Pinder și G. Parthey ne arată că Arbitio și Lollianus au trăit pe la 355 d.Hr. și că au stat consuli<sup>160</sup>.

Într-un alt pasaj, cosmograful, enumerând apele noastre, zice:

„de quibus fluminibus testator mihi suprascriptus Iordanis sapientissimus Cosmographus (aiurea Cronographus)”<sup>161</sup>.

[„În legătură cu aceste ape mi-a fost martor Iordanes, despre care am scris mai sus, preaînțeleptul cosmograf.”]

Este vorba despre Iomande, a cărei carte *De getarum rebus gestis*, din norocire, nu se poate număra între cele pierdute.

În alt loc scrie despre Tracia, enumerând orașele Callatis (zice și Callacis), Tomis, Istria, iar vorbind despre ambele Misii: Capidava, Sausidava, Sucidava, Tegulicia și altele, observând că:

„in dacorum patria antiquitus plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus”

[„(În aceste regiuni ale) dacilor am citit că odinioară au existat foarte multe orașe, dintre care vom arăta pe unele”, FHD, p. 581];

și apoi adaugă:

„cuius patriae plurimi descriptores fuerunt philosophi ex quibus ego legi miserrimum Porphyrium nec non Libanium, Hylas, Aristarcum et Sardonium graecorum philosophos, sed et Castorium et Lollianum atque Arbitionem et Sardatium Romanorum philosophos”

[„cei mai mulți dintre cei care au scris despre această țară au fost filozofi; dintre aceștia, eu l-am citit pe bietul Porphyrius, pe Libanius, Hylas, Aristarcus și pe Sardoniu, filozofi greci, dar și pe Castorius, Lollianus, Arbitio și Sardatius, filozofi romani.”],

și citează aici încă doi autori, pe Menelaos și Aristarch *gothorum philosophos* [„filozofi ai goților”]<sup>162</sup>.

Vorbind despre cucerirea Daciei de către împăratul Traian, se referă la un autor anonim:

„sed si legeris, Odo care, bellum quod gessit Traianus Romanorum Imperator, quando litus totum arctorum oceanum ambulavit, quando et dacorum regem devicit”<sup>163</sup>

[„Dar dacă citești, dragă Odo [sau Odocarus], despre războiul pe care Traian, împăratul romanilor, l-a purtat atunci când a cutreierat tot oceanul de nord și când a învins pe regele dacilor...” FHD, p. 579].

Dar toate aceste scrieri, pe care le-a consultat și le menționează anonimul ravenat și care existau încă în secolul VII, toate sunt pierdute, afară de Iornand; și din expresiile cosmografului nostru se vede că ele tratau pe larg despre Dacia.

Să ne încercăm acum a da câteva noțiuni despre unii din acești autori, pe care îi menționează ravenatul, căci despre ceilalți n-am putut afla nimica.

*Porphyrius* a fost unul din cei mai eminenți scriitori ai epocii sale. El a trăit între 233-303 d.Hr. și a scris multe opuri istorice, care mai toate s-au pierdut<sup>164</sup>.

*Iamblichos* a trăit pe la 230 d.Hr. Din scrierile sale cele mai multe lipsesc<sup>165</sup>.

*Libanius* (314 d.Hr.), favoritul împăratului Iulian și profesorul Sfântului Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur, din scrierile sale foarte multe sunt pierdute. Se păstrează între altele 62 λόγοι foarte interesante chiar pentru istorie<sup>166</sup>.

*Lollianus* a trăit pe la 267. *Philostratus Flavius* ne-a lăsat în scurt biografia lui<sup>167</sup>.

*Castor* (anno 200 î.Hr.) din Rhodos, supranumit romanul sau filoromanul, căci iubea pe romani, fu cel dintâi autor care s-a ocupat de *cronologie*. Scrierea sa, care ni se citează și de Apollodor, este pierdută<sup>168</sup>.

### § 83. Menandru

Acest vestit poet comic grec (anno 342 î.Hr.) a scris 108 comedii în versuri, epistole către un rege Ptolemos și mai multe cărți în proză. Dar frumoasele sale scrieri, care au servit de modeluri lui Terențiu și lui Plaut, și pe care le laudă atât de mult și le admiră Pliniu<sup>169</sup> și Quintilian<sup>170</sup>, sunt toate pierdute astăzi, afară de puține fragmente, foarte mici și cele mai multe cu totul neînțelese<sup>171</sup>:

„La postérité - zice un literator francez - a consacré la mémoire de Ménandre, mais le temps a dévoré ses écrits. Il ne nous est connu que par les imitations de Térence qui lui emprunta plusieurs de ses pieces, don't il enrichit le theatre de Rome”<sup>172</sup>.

[„Posteritatea - zice un literator francez - a consacrat amintirea lui Menandru, dar timpul i-a devorat scrierile. El nu ne este

cunoscut decât prin imitațiile lui Terențiu, care a împrumutat mai multe dintre piesele lui, cu care a îmbogățit teatrul Romei.”] [1].

Din aceste fragmente se vede că Menandru se ocupase de geți. El a scris o piesă sau un poem în care vorbea despre dâșii.

Geograful Strabon, scriind despre daci și geți, ne-a păstrat câteva versuri din acel poem al lui Menandru, pe care le traducem aici:

„Celibatul – zice Strabon – la Traci și mai ales la geți, nu implica abstenență. Vedeți ce scrie Menandru despre geți, și desigur el n-a inventat, ci a luat din istorie:

„Noi, tracii cu toții câți suntem, și mai ales noi geții, căci eu sunt get și îmi fac gloria de neamul meu, nu prea suntem abstenenți; la noi geții niciodată nu se ia mai puțin de zece, unsprezece sau douăsprezece femei și de multe ori ne căsătorim și cu mai multe. Și dacă cineva moare neavând decât patru sau cinci femei, poporul zice: sarmanul om! el nici nu a apucat să se însoare, nici a gustat amorul ... »”

Și tot după Menandru:

„Femeile gete erau frumoase și iubitoare de petreceri. Ele mergeau într-o zi până la cinci adunări, ceremonii de sacrificii și cercuri muzicale”<sup>173</sup>.

#### § 84-87. Agrippa, Cornelius Nepos, Statius Sebosus Quintus, Metellus Celer

Acești autori latini au scris sistematic mai multe cărți geografice, care nu ni s-au păstrat și unde se descriau pe larg toate țările de care menționează Pomponius Mela, geograf latin din epoca lui Augustus.

Agrippa, ginerele lui Augustus, din ordinul împăratului a adunat într-o singură scriere toate cunoștințele geografice împrăștiate prin lumea romană și a făcut o descriere amănunțită a Impe-

---

[1] Din anul 1873, când Papadopol-Calimah publica aceste rânduri, și până astăzi, au mai fost descoperite fragmente din comedii ale lui Menandru și s-a reconstituit o comedie integrală, *Dyskolos*, publicată în 1959. Două dintre personajele acesteia au numele *Daos*, respectiv *Geta*.

riului Roman cu hotarele sale și țările sale învecinate. Acest mare monument geografic este cu totul pierdut.<sup>174</sup>

*Cornelius Nepos*, murit sub domnia lui Augustus<sup>175</sup>, a scris mai multe cărți istorice și geografice, care ar fi fost de mare preț și pentru istoria noastră; între altele, trei cărți de Cronici (*Chronica*)<sup>176</sup> și mai multe cărți geografice, din care unele le citează Pomponius Mela și Iornandes când vorbesc despre Scitia și despre geți, adăugând că Cornelius Nepos se referea la un geograf și mai vechi: *Quintus Metellus Celer*.<sup>177</sup>

*Statius Sebosus* a scris o geografie a Imperiului și o relațiune despre insulele Fortunate.<sup>178</sup>

### § 88. Sallustius

Caius Sallustius Crispus a trăit pe la 86 î.Hr.<sup>179</sup> El a scris o mare istorie în mai multe volume, din care nu ne-au rămas decât mici fragmente. În acea istorie vorbea și despre sciti, geți și tra ci.<sup>180</sup>

El a scris-o spre a lega epoca lui *Iugurtha* cu a lui *Catilina*. Opera conținea tot ce s-a petrecut în intervalul acestor două evenimente (*Catilina* anno 62 î.Hr. – *Iugurtha* 106 î.Hr.), și toate relațiunile romanilor cu celelalte popoare din lume.<sup>181</sup> Începând narațiunea sa, Sallustius recapitula în scurt toate faptele de mai înainte, încât această scriere forma istoria completă a secolului de pe urmă al Republicii Romane. Acea importantă istorie se păstra până în sec. VII d.Hr. Din ea, precum am zis, nu ne rămân decât puține fragmente descusute, împrăștiate prin scrierile gramaticilor, și șase discursuri întregi găsite de Pomponius Laetus într-un manuscris din Vatican, care cuprindea mai multe discursuri extrase din autori latini.<sup>182</sup>

### § 89. Alexandru Peloplatonul

Acest Alexandru, supranumit obișnuit Peloplatonul, era din Cilicia. Epoca când a trăit ne este cunoscută din împrejurarea că el, fiind tânăr încă, fusese trimis la împăratul Antoninus Pius ca deputat din partea Seleuciei, patriei sale, în reglarea unor afaceri publice.

Alexandru era un bărbat foarte erudit și frumos. Se zice că vorbind dinaintea împăratului despre misiunea sa și observând că acesta nu prea făcea atenție la cuvintele unui june, Alexandru l-a interpellat zicându-i: *Attende-me Caesar!* [„Ascultă-mă, Cezar”] și că Antoninus, supărat de această îndrăzneală, i-ar fi răspuns:

„Attendo, et novi te; tu enim es, qui comam alis et dentes fricas et ungues radis et unguentum semper oles”!...

[„Te ascult și te cunosc; căci tu ești cel care îți lași pletele să crească, îți freci dinții, îți rozi unghiile și miroși tot timpul a pomezi!”]

Acest Alexandru a călătorit mult și a studiat prin Antiohia, prin Roma, la Tarsis, prin tot Egiptul, prin Sciția și pe la gimnosoști în India. Venind odată la Atena, unde a stat puține zile, el a citit în adunarea publică, în teatrul Ceramicos, o disertațiune a sa despre sciți (περὶ Σκυθῶν), care a fost aplaudată de atenieni.<sup>183</sup>

#### § 90. Hippodromos Tessaliotul

În timpul lui Filostrat din Lemnos (193 d.Hr.) a trăit *Hippodromos* filozoful din Tessalia, care a făcut multe poezii și scrieri, între altele 30 de *Studii* (μελέται), din care unul, cel mai important, era *Studiul despre sciți* (Μελέτη περὶ Σκυθῶν). Din acestea nu ni se păstrează nimic. Filostrat laudă mult acel studiu despre sciți al lui Hippodromos.<sup>184</sup>

#### § 91-107. Autorii citați de Strabon

Strabon în *Geografia* sa, descriind Sciția, pe daci, pe geți, pe traci, citează mai mulți autori care au tratat despre țările acestea: pe *Posidonius*<sup>185</sup>, pe *Eratostene* și pe *Apollodor*<sup>186</sup>, pe *Clitarchos*<sup>187</sup>, pe *Pytheas Massaliota*<sup>188</sup>, pe *Menandru* și *Ephoros*, despre care noi am vorbit (vezi supra § 41-45 și 83), pe *Apollonides*<sup>189</sup>, pe *Polibius*<sup>190</sup>, pe *Hecateu*<sup>191</sup>, pe *Demetrios de la Scepsis*<sup>192</sup>, pe *Theophanos din Mytilene*, care a întovărășit pe Pompei la toate războaiele sale<sup>193</sup>, pe *Metrodor*

din Sceptis și pe Hypsicrates<sup>194</sup>, pe Polictite<sup>195</sup>, pe Menecrate și pe Balefate<sup>196</sup>, și după toți acești autori Strabon ne mai vorbește de mai mulți geografi, de șirul istoricilor vechi ai geților și de istoria geților: οἱ πλείους ὑπονοοῦσιν... ταῦτα ὁμολογεῖται καὶ παρὰ τῶν ἄλλων... τῶν Γετῶν τὰ παλαιά... ἢ ἄλλη ἱστορία τῶν Γετῶν.<sup>197</sup>

Dar și toate scrierile acestea au pierit, și ca să ne servim de expresia unui geograf modern, ele au rămas „des livres engloutis dans le naufrage de la docte antiquité” [„cărți înghițite de naufragiul învățatei Antichități”].<sup>198</sup>

## § 108. Heraclide Ponticul

Acest poet liric a trăit pe la 375 î.Hr. El a fost elev al lui Platon și al lui Aristotel. A scris multe și importante opere, între care una intitulată Περὶ Πολιτειῶν (*Despre republici*). Din toate scrierile sale ne-au parvenit abia câteva mici fragmente, adunate și tipărite mai ales de Koehler, Halle, 1804, în 8<sup>o</sup>.

Din scrierile Περὶ Πολιτειῶν una era foarte importantă pentru noi, căci ea se ocupa de traci, cuprinzând și pe geți, sub titlul Πολιτεία Θράκων [„Republica tracilor”], din care Isaac Casaubon citează un fragment analog cu fragmentul lui Menandru, despre care noi am vorbit supra § 83.<sup>199</sup>

## § 109-110. Marcian Heracleotul, Artemidor din Efes

Marcian, geograf grec, trăi în al IV secol d.Hr. El a scris un Περίπλους în trei cărți și o Περιήγησις în versuri iambice. Periplele sale erau o abreviațiune a geografiei lui Artemidor din Efes, compusă în unsprezece cărți.

Ne-au rămas câteva puține fragmente, care probează că aceste scrieri au tratat și despre geți și daci.<sup>200</sup>

## § 111. Dionysios Charax

Acest Dionysios trăi în timpul lui Augustus. Era din Pergam. El a scris o istorie a Eladei în 40 de cărți și cronici (Χρονικά) în 16 cărți. Dionysios din Charax a fost trimis de împăratul Augustus ca să studieze Orientul și să compună scrieri geografice pentru junele

*Caius*, care urma să comande armata de expedițiune contra persilor. În scrierile sale, Dionysios Charax s-a ocupat și despre sciți și geți. Dar abia cunoaștem că acestea au existat, din mențiunea autorilor și a compilatorilor antici<sup>201</sup>.

### § 112. Cornelius Alexandru Poliistorul

Acest autor grec, Alexandru, supranumit *Cornelius* pentru că îl cumpărase Cornelius Lentulus, și *Poliistorul* (Πολύιστωρ) sau *personificațiunea istoriei*, din cauza întinsei sale erudițiuni, geograf și istoric celebru, a trăit la anii 85 î.Hr. El a scris 42 de cărți istorice și geografice, în care trata pe larg despre Pontul Euxin și litoralele, despre Europa și toate popoarele și neamurile trăitoare în Europa. El a mai scris cinci cărți despre Roma<sup>202</sup>. Acest Alexandru nu trebuie confundat cu cei doi Alexandri despre care noi am scris sub § 47 și 89.

### § 113. Polyainos

Polyainos (Πολύαινος) a trăit pe la 165 d.Hr. Era macedonean, și se pare că a fost militar. El a scris *Strategematica* (Στρατηγηματικά) și alte scrieri, care aceste din urmă împreună cu istoriile sale despre Teba, Macedonia, Tracia și altele, menționate de el însuși în prefața *Strategematei* sale, sunt cu totul pierdute. *Strategematele* se compuneau din opt cărți, din care a VI-a și a VII-a lipsesc mai întregi. Polyainos în scrierile sale s-a ocupat despre geți și sciți, ba unele din scrierile sale se intitula Γετικάι βίβλοι<sup>203</sup> [„Cărțile getice”].

### § 114. Timagetos

Acest autor (Τιμάγητος) ne este abia cunoscut după citațiunile poligrafilor vechi și ale lui Apollonios, care precum se știe, a scris un lexicon în limba elenă la Iliada și la Odiseea lui Homer. Apollonios și Varinus Phavorinus ne zic că Timagetos a compus o carte voluminoasă, istorico-geografică, în care descria toate porturile Europei cu orașele lor și popoarele ce le locuiau, și că în acea

carte Dunărea noastră ținea un mare spațiu. Opera lui Timagetos era intitulată: *Περὶ λιμένων* [„Despre porturi”].

Apollonios citează un pasaj din ea, unde se zice că Istrul curge în jos din munții *Hyperborei* (καταφέρεται ἐξ Ὑπερβορείων ὄρων), pasaj foarte important care ne lămurește că grecii sub nume de *hyperborei* înțelegeau obișnuit nordul țărilor noastre, și chiar Carpații în susul Mării Negre și a Dunării, unde cutureau comerțul și navigatorii. Se știe că la Orșova Carpații (elenii le ziceau aici *Caucaz*) merg până în malurile Dunării, prelungindu-se dincolo de Dunăre printr-un șir de munți deosebiți de Balcani<sup>204</sup>.

N-am putut afla epoca când a trăit Timagetos; dar de vreme ce el se citează de Apolloniu, contemporan al lui Augustus, nu mai rămâne îndoială că a precedat anii 60 î.Hr.

### § 115. Marcellus

Acest autor grec (Μάρκελλος) a fost un renumit medic și foarte erudit. El era din Sida, oraș al Pamfiliei, și trăia pe la 138 d.Hr., sub Hadrian și Antoninus. Marcellus a scris un poem în versuri eroice *despre materia medicală*, în patruzeci și două de cărți, care s-a învrednicit de a fi admirat de Hadrian și pus de însuși împăratul în biblioteca publică din Roma. Câteva din cărțile acestui interesant poem cuprindeau științele importante topografice, climatice și altele, despre Dacia și despre lupii din ea.

Marcellus explica și da detalii despre pasajul lui Herodot unde se zice că neurii, popor din Scitia, care locuiau în preajma Nistrului<sup>205</sup>, ocupându-se cu cultura grâului pe care îl vindeau la comerțul de la Boristene<sup>206</sup>, erau vrăjitori și fermecători, și că după narațiunile sciților și grecilor stabiliți în Scitia, fiecare neur se schimba o dată pe an în lup câteva zile, și apoi își lua forma sa de mai înainte<sup>207</sup>.

Această scriere, foarte interesantă, a lui Marcellus, este cu totul pierdută; ne-a rămas numai din ea o singură carte, care nu se atinge de noi, *Περὶ ἰχθύων* [„Despre pești”], publicată în *Analele* lui Brune<sup>208</sup>.

## § 116. Clearchos

Acest istoric a scris și el despre Dacia. El ne este cunoscut dintr-un pasaj al său, citat de Athenaios, din care aflăm că femeile geților făceau pe trupul și mai ales pe fruntea femeilor trace, vecine lor, diferite figuri cu acul, spre semn de ocară și de robie.<sup>209</sup> Aceste semne după Hesychios se numeau 'Ιστριανὰ [„istriene“], adică împestrițate și colorate cum erau stofele portului locuitorilor de pe malurile Istrului.

Ne pare rău că nu putem fixa epoca în care a scris Clearchos.

## § 117. Ammianus Marcellinus

Acest istoric latin, născut în Antiochia la 320 d.Hr., muri în Roma la 390.

El a fost ostaș: a făcut războaie în Germania și în Gallia și a întovărășit pe împăratul Iulian în expedițiunea sa în Persia. Ammianus a părăsit apoi cariera armelor și se așează în Roma, unde a scris sub titlul de *Rerum gestarum libri XXXI* istoria de la Nerva până la Valens. Dar această importantă scriere ne-a parvenit cu totul ciuntită. Din 31 de cărți, care o alcătuiau, cele dintâi 13 au pierit – și tocmai acelea în care se trata și despre Dacia și în care se scria istoria de la anii 96 până la 350 d.Hr. Din câteva pasaje ale cărților sale, câte ni s-au conservat (XIV-XXXI), se vede că Ammianus menționează despre Dacia ca despre o țară de care el s-a ocupat mult în cursul istoriei sale.<sup>210</sup>

Cărțile istorice ale lui Ammianus, câte ne-au rămas, încep (cart. XIV) cu al 17-lea an al domniei lui Constantius și se încheie (cart. XXXI) cu moartea lui Valens în războiul contra goților.

## § 118-129. Autorii citați de Iornandes

Iornande, episcopul Ravenei, în scrierea sa, foarte importantă pentru noi, *De Getarum origine et rebus gestis* [„Despre originea și faptele geților“], scriind despre Geția și Dacia, ne citează mai mulți autori care s-au ocupat cu dânsule. Iornande i-a citit pe toți: ei prin urmare existau încă în secolul VI, epoca în care scria Ior-

nande. El citează pe *Trogus Pompeius*, despre care noi am tratat sub § 57, când zice cum regele geților *Taunasis* a bătut pe regele egiptenilor *Vesosis* pe malurile *Phasului*<sup>211</sup> și cum *Cyrus*, regele Persiei, a întreprins contra reginei geților *Tomyris* sau *Tamara* un război fatal lui:

„Pompeio Trogo testante, Getarum reginae Thamiri sibi exitiale intulit bellum”<sup>212</sup>.

[„Așa cum atestă *Trogus Pompeius*, (*Cyrus*) a pornit un război fatal pentru sine împotriva reginei geților, *Thamiris*.”]

*Iornandes* citează apoi pe atenianul *Dexippos* (Δέξιππος), renumit ca general și ca istoric, care a scris o carte despre războaiele scitice<sup>213</sup>; pe *Priscus din Pannium*<sup>214</sup>, pe *Dionysios istoricul*<sup>215</sup>, pe *Fabius* care de către critici se presupune a fi *Fabius Cerilianul*<sup>216</sup>, pe *Dio Chrysostomos*, despre care noi am tratat supra § 1 și care trebuie să aibă cel dintâi rând între autorii câți au scris despre Dacia, căci el a stat mulți ani aici, a văzut și a studiat țara, și a scris apoi o carte voluminoasă în limba elenă sub titlul de *Getice* (Γετικά), pe care *Iornande* a citit-o:

„Dio historias Getarum, eorum annalesque Graeco stylo composuit”.

[„Dio a scris în grecește istoria și analele geților.”]

Acest *Dio* a scris, după mărturia lui *Iornande*, despre *Telef regele geților*, care s-a ilustrat în războiul Troadei:

„Hic Dio regem Getis commemorat, nomine *Telephum*”<sup>217</sup>.

[„Acest *Dio* amintește că geții au avut un rege pe nume *Telephus*.”]

*Iordanes* mai citează pe *Ablavius*, autorul unei istorii a geților, prefect al pretoriului sub *Constantin cel Mare*<sup>218</sup>; pe *Symmachos*,

care a scris în mai multe cărți istoria geților<sup>219</sup>; și un monument foarte vechi, adică o colecțiune de legi date geților de unul din legiuitorii lor anume *Boroista*, care trăia în timpul dictaturii lui Sylla (an 137 î.Hr.). Textul scris al acestor legi exista - zice Iornande - în timpul său, și această colecțiune de legi purta numele de *Bellagines*, a cărui etimologie este necunoscută<sup>220</sup>.

Iornande ne mai zice că el a cules istoria geților și prin cântecele lor vechi populare: *fabulae, cantus, cantiones*, despre care ne vorbește și Ammianus Marcellinus<sup>221</sup>.

„Qu'il y eut beaucoup de vrai dans ces monuments - zice de Moujan - c'est dont il n'est guère permis de douter; mais il est à croire aussi que la fiction y tenait une grande place. Confiés à la mémoire des hommes, ces chants, en passant de génération en génération avaient dû subir bien des altérations; bien des événements qu'ils racontaient avaient dû perdre de leur couleur primitive, et s'altérer par le mélange des circonstances étrangères à l'âge qui les avait vus naître...”<sup>222</sup>

[„Că s-ar afla mult adevăr în aceste monumente nu avem de ce să ne îndoim - zice de Moujan - dar este de crezut și că ficțiunea ocupa un loc important în ele. Încredințate memoriei oamenilor, aceste cântece, trecând din generație în generație, trebuie să fi suferit multe deformări; multe evenimente pe care le povesteau trebuie să-și fi pierdut din culoarea primitivă și să se fi alterat prin amestec cu împrejurări străine de epoca ce le-a dat naștere.”]

Dar cu toate împodobirile fabulei și alterațiunile timpului, aceste cântece populare conțineau - zice Iornande - un fond adevărat istoric:

„Quemadmodum et in priscis eorum carminibus pene historico ritu in commune recolitur.”<sup>223</sup>

[„(Acest lucru) este povestit în cântecele lor străvechi în general cam ca în scrierile istorice.”]

Iornande ne zice în sfârșit că el a cules mai cu osebire istoria sa în cele douăsprezece volume ale senatorului *despre originea și istoria geților*: „duodecim Senatoris volumina de origine actuque Geta-rum”<sup>224</sup>. Acest senator este *Magnus Aurelius Cassiodorus*, contemporanul lui Iornande, care în prefața sa ne zice că a citit pe originalele manuscrise ce i le-a împrumutat intendentul ilustrului autor:

„dispensatoris Senatoris beneficio, libros ipsos re legi”<sup>225</sup>.

[„Prin bunăvoința intendentului senatorului am citit chiar volumele (originale).”]

Să se observe însă că Iornande confundă pe geți cu goții și prin urmare critica e datorare a discerne ceea ce aparține în propriu fiecăruia din ambele elemente.

### § 130-131. Criton, Samonicus

Ioan Laurentius, după patria sa supranumit Lydus, care a scris pe la 511 d.Hr. o carte sub titlul *περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας* (*Despre magistraturile republicii romanilor*), ne citează doi autori, pe Criton autor grec și pe Samonicus autor latin, care au scris mult despre Dacia.

Criton a fost contemporanul lui Traian, l-a urmat și a fost de față la toate războaiele dacice.<sup>226</sup>

Samonicus a trăit în secolul III d.Hr.

Lydus ne reproduce pasajul următor din Criton: „Traian cel mare cucerind Scythia cu Decebal care era regele geților, a dobândit romanilor 500 mii de litre de aur (5.000.000), îndoit de argint (zece milioane de litre), o mulțime de bogăție și ustensile de mare preț, mulțime de arme și de cirezi de vite, și 50 de mii (500.000) de bărbați foarte războinici cu armele lor”. Și apoi Lydus adaugă: „Acestea le narează Criton care a fost de față la război”.<sup>227</sup>

Acest pasaj are o mare însemnătate, căci din el se mai vedește că numele de *Scythia* se da particularmente de greci Daciei noastre. Grecii arareori zic Γετία, Γετική; vorbind despre poporul Daciei zic οἱ Γέται, ἐς Γέτας, și când vorbesc despre pământul

Daciei zic Σκυθία. Această observațiune are importanță în studiul autorilor vechi despre țara noastră.

Referindu-se în alt loc la Samonicus, Lydus ne zice după el că: „Istrul se numește Istru până în Pannonia și până la Sirmeon, iar de la Tracia, *indigenii* nu-i mai dau acest nume, ci numele de *Danubiu*. Tracii l-au numit astfel căci peste el cerul este încărcat de nori și plouă des, din cauza umidității ce produce acest fluviu. Iată pentru ce în limba țării el se numește *Danubiu*, ceea ce vrea să zică *aducătorul de nori*, νεφελοφόρος, precum scrie istoricul roman Samonicus în cartea sa *despre felurite întrebări* dedicată lui Dioclețian și lui Galeriu cel bătrân”<sup>228</sup>.

Sub acest nume de *Samonicus* sau *Samocus*, noi cunoaștem doi medici și erudiți latini, tată și fiu, care trăiau pe la finele sec. II d.Hr. și pe la începutul sec. III. Tatăl, Q. Serenus Samonicus, care este acela citat de Lydus, formase și poseda o bibliotecă de 62000 volume! El pieri la un banchet, din ordinul lui Caracalla, pentru că a lăudat pe Geta, iubitul poporului roman, pe care mișelul Caracalla l-a asasinat, precum *asasinase* și pe propriul său părinte și pe cel mai mare jurisconsult al Antichității, pe *Papinian*, pentru că a refuzat, preferând mai bine moartea, să facă apologia fratricidului. Mârșava conștiință a tiranului căuta pretexte de iertare fiind îngenuchiată sub povara blestemului! Iuda, Caracalla, Lopez și semenii lor, turbă, insultă pe popor, pe oricine-și aduce aminte de virtutea omului vândut de ei, insultă crucea care merge înainte la mormântul său și în turbarea lor ei varsă urgie și hulă chiar asupra binecuvântării preotului care vine cu Hristos în inimă și cu o lacrimă pioasă să zică *veșnica pomenire* martirilor sfântului amor al poporului și al țării... Dar nu va tăcea niciodată glasul care strigă neîncetat: *Cain, Cain! ce ai făcut pe fratele tău!...Lopez! ce ai făcut pe binefăcătorul și Domnitorul tău!...*

Fiul lui Q. Serenus Samonicus a fost foarte iubit și stimat de Alexandru Sever și de Gordian. El dăruie biblioteca moștenită de la tatăl său împăratului Gordian III<sup>229</sup>.

Eudoxos (Εὐδοξος), celebru geograf, astronom și medic, amic și elev al lui Platon, a scris pe larg *despre massageți* (περὶ Μασσαγέτων) în corpul voluminoasei sale scrieri istorice și geografice, pierdute, ce purta titlul de Περίοδος. Această scriere era un adevărat monument de istorie și de geografie. Eudoxos a trăit și a scris pe la 370 î.Hr. El este cel care a compus anul din 365 de zile și un sfert de zi.<sup>230</sup>

Se crede de către mulți că *massageții* erau tot geți, precum zice și Ctesias, căci după diferitele localități ale șederii lor sub diferiți capi s-ar fi numit *geți*, *tyrageți*, *massageți*, *tyssageți*. *Massageți* vrea să zică *geți cei mari*.<sup>231</sup>

Din importante scrieri ale lui Eudoxos nu ne-a rămas nimic, afară de puține citate ce aduc Geminus și Ptolemeu<sup>232</sup>, și de mențiunile istoricilor și geografilor existenți.

### § 133-134. Pliniu cel Bătrân, Aufidius Bassus

Vestitul Caius Plinius Secundus, mare orator, mare administrator și om de stat, ostaș viteaz și distins scriitor, care a trăit pe la anii 23 d.Hr., ne lăsase scrieri foarte considerabile, care se ocupă mult de Dacia. El a fost scris *Istoria războaielor germanice* în douăzeci de cărți (*Bellorum Germaniae viginti*), care conținea, după mărturia lui Tacit, *povestirea completă a operațiunilor militare și a relațiunilor romanilor cu toate popoarele Rinului și ale Dunării*. Pliniu a mai scris *Istoria Romană*, care era o continuare a *Istoriei* lui Aufidius Bassus, în treizeci și una de cărți (*a fine Aufidii Bassi triginta unus*). Pliniu a mai scris încă *Comentarii Istorice* despre toate aceste popoare și evenimente în o sută șaiszeci de volume (*Commentarios centum sexaginta volumina*), scrise toate cu mâna lui și cu caractere foarte mici, încât ele ar fi fost îndoite la număr scrise cu scriere ordinară. Aceste monumente colosale și impozante, scrise de pana unui *Pliniu cel Bătrân*, care vorbeau mult și multe despre Dacia și popoarele ei, au pierit cu totul și ele.<sup>233</sup>

„Il ne reste rien de tous ces écrits, ou plutôt de toute cette immense bibliothèque. On comprend à peine qu'un seul homme a suffi à tant de travaux: et Pline n'était pas un homme de Cabinet: il a passé sa vie dans les emplois, sans cesse occupé de grandes affaires, et il est mort dans la force de l'âge (à 56 ans) dans la plénitude même de son génie!...”<sup>234</sup>

[„Nu ne rămâne nimic din toate aceste scrieri, mai exact din toată această uriașă bibliotecă. Cu greu putem înțelege cum un singur om a putut efectua atâtea lucrări: și Pliniu nu era un om de cabinet: el și-a petrecut viața ca funcționar, ocupat fără încetare cu mari afaceri, și a murit în puterea vârstei (la 56 de ani), în plenitudinea geniului său!...”]

Toate aceste scrieri, uriașe, Pliniu le-a lăsat nepotului său, lui Pliniu cel Tânăr, care ni le enumeră și vorbește cu o dreaptă mândrie despre ele și despre marele său moș, într-o superbă epistolă către Macer, amicul său<sup>235</sup>. Citind această epistolă, este cu neputință a nu se închina cineva până la pământ înaintea acestor uriași ai uriașei Antichități. Era natural ca o țară care a produs astfel de bărbați să domnească peste lumea întreagă și să o lumineze, și bătrânul Montaigne are mare dreptate să exclame:

„J'ai vu ailleurs des maisons ruynées, et des statues, et du ciel, et de la terre: ce sont toujours des hommes! tout cela est vrai: et si pourtant ne sçaurois recevoir si souvent le tombeau de cette Rome, si grande et si puissante, que je ne l'admire et révoère!...”<sup>236</sup>.

[„Am văzut și în alte părți și case ruinate și statui și cer și pământ: sunt mereu oameni! Toate acestea sunt adevărate: și totuși n-aș putea să revăd atât de des mormântul acestei Rome, atât de mari și de puternice, fără a o admira și fără a mă închina în fața ei!...”]

### § 135. Iulian împăratul

Iulian, împăratul romanilor<sup>237</sup>, istoric și arheolog distins, a petrecut ani întregi prin Dacia când cu expedițiunile sale glorioase

contra germanilor<sup>238</sup>. A scris și el despre această țară și despre popoarele și locurile ei în cărțile sale ce purtau titlul *Comentarii despre războaiele sale cu germanii*, care cărți sunt pierdute cu totul, și abia știm că ele au existat, din mărturia autorilor vechi ce au avut ocaziunea să le citească<sup>239</sup>.

### § 136-137. Iulianus Titianus, chartele geografice

*Iulianus Titianus* a compus la începutul secolului III o descriere a tuturor provinciilor Imperiului Roman, între care era și Dacia<sup>240</sup>. Această operă este pierdută cu desăvârșire, precum sunt pierdute, din nenorocire, și toate chartele geografice și topografice ale tuturor țărilor pe unde au umblat și cucerit romanii<sup>241</sup>. Împăratul Augustus întinse în public într-o mare galerie tabelul general al lumii cunoscute până în zilele sale, împărțit pe țări, pe provincii și cu scări exacte pentru a servi la măsurarea distanțelor. Acest tabel era rezultatul călătoriilor și al cercetărilor lui Agrippa și alți trei matematici romani, care în zilele lui Augustus sfârșiseră astă mare lucrare ordonată de senat<sup>242</sup>.

### § 138-139. Vibius Sequester, Stephanos Byzantion

Acești doi autori, ale căror scrieri le avem astăzi prescurtate, ciuntite și pline de alterațiuni, erau de o mare importanță pentru istoria și geografia Daciei.

Vibius Sequester, geograf latin, a trăit în secolul V. El compuse un dicționar sau lexicon geografic special pentru istoria și geografia romanilor, din care ne-a parvenit numai un mititel extract scos de un nesocotit copist din toată scrierea lui Sequester, sub titlul: *De fluminibus, fontibus, lacubus, quorum apud poetas fit mentio* [„Despre râurile, izvoarele și lacurile pe care le menționează poeții”], și acesta, ciuntit și necomplet, tipărit de Oberlin la 178 în 8<sup>o</sup>, ne face să regretăm și mai mult încă pierderea scrierii întregi<sup>243</sup>.

*Ștefan Bizantinul*, atât de cunoscut și atât de des consultat de filologi, în ruinele căruia chiar astăzi, așa cum este, găsim atâtea lumini și noțiuni despre topografia, istoria și datinile vechi ale

Daciei, a trăit pe la începutul secolului V. El compusese un lexicon enorm gramatico-geografic, care era intitulat "Εθνικά (*Gentilia*, despre neamuri) și al cărui simulacru ne-a parvenit în starea în care noi avem astăzi pe Ștefan Bizantinul. Această scriere se alcătuia din mai multe cărți, precum se poate vedea chiar astăzi la litera O, care forma cartea XXXVI!...

Titlul actual Περί πόλεων (*De Urbibus*) este dat acestei scrieri de copişti moderni. Un gramatic constantinopolitan, anume Hermolau (de n-ar fi ajuns!) din zilele lui Iustinian, a făcut un extras minim, o prescurtare din această mare și importantă scriere, și astfel originalul, devenind puțin căutat, s-a pierdut. Noi posedăm astăzi numai acest extras, care nici el nu este întreg cum îl formase Hermolau, precum se poate vedea la literele K și Λ. Câtă pagubă a cauzat nenorocita întreprindere a acestui Hermolau!...<sup>244</sup>

Ștefan Bizantinul a mai scris *Istoria goților* și *Istoria bizantinilor*, precum el însuși ne zice, dar acestea sunt pierdute în total<sup>245</sup>.

#### § 140-141. Împărații Tiberius și Claudius

Împărații Tiberius și Claudius au scris și ei *Istoria Romană*, și îndeosebi istoria timpului propriu..

Tiberiu – zice Strabon – a scris *Comentarii* în care povestea istoria sa și a domniei sale, și aceste comentarii importante împăratul Domițian le citea și le consulta neconținut: „Commentario, quem de vita sua composuit... Commentarios et acta Tiberiis Caesaris, Domitianus lectitabat”<sup>246</sup>

Împăratul Claudius a scris întâi în tinerețele sale mai multe cărți istorice după îndemnul lui Titus Livius. Apoi, devenind împărat, el a compus istoria romanilor începând de la moartea lui Iulius Caesar și în urmă o alta care începea cu sfârșitul războaielor civile. El lăsase două cărți din întâia sa istorie și patruzeci și una din cealaltă. Mai lăsa în opt volume istoria vieții și a epocii sale:

„In principatu scripsit plurimum. Initium autem sumsit historiae post coedem Caesaris dictatoris; sed et transiit ad inferiora tempora, coepitque a pace civili. Prioris materiae duo volumi-

na, posterioris unum et quadraginta reliquit. Composuit et de vita sua octo volumina.”<sup>247</sup>

[„Cât a fost împărat a scris cel mai mult. Și-a ales începutul istoriei după moartea dictatorului Caesar, dar a trecut la epocile ulterioare și a început de la pacea civilă. A lăsat două volume pentru prima epocă și 41 pentru cealaltă. A scris și opt volume despre viața sa.”]

A mai scris în limba elenă douăzeci de volume de istorie etruscă și opt volume despre Cartagina:

„Denique et graecas scripsit historias, Τηρόηρικῶν XX, Καρχηδονιακῶν VIII.”<sup>248</sup>

[„Apoi a scris și istorii în grecește, 20 de volume de istorie etruscă și 8 de istorie cartagineză.”]

Pliniu menționează și el despre *Istoria romanilor* de Claudiu, și ilustrul Niebhur regretă mult pierderea scrierilor acestui principe<sup>249</sup>. Împăratul Claudiu mai lăasă un volum de *Epistole*<sup>250</sup>.

Istoria romanilor de Claudiu, care cuprindea pe larg toate împrejurările și evenimentele Imperiului roman de la anii 44 î.Hr. până la anii 54 d.Hr., nu încape îndoială că trata și despre Dacia.

În acest interval numărăm: 1. epoca războaielor civile; 2. epoca lui Octavius Augustus; 3. epoca lui Tiberiu; 4. epoca lui Caligula, și 5. epoca venirii la imperiu a lui Claudiu.<sup>251</sup>

În zilele războaielor civile, geții, profitând de moartea lui Iulius Caesar, trec Dunărea, năvălesc asupra imperiului roman, devastează și ocupă Macedonia. Senatul se cutremură de spaimă și adună oaste multă ca să-i respingă<sup>252</sup>. Pe geți nu-i mai ținea acum frica brațului lui Iulius Caesar, care pregătea o expedițiune contra lor: „getas, dura et bellicosa gens vicinaque”<sup>253</sup> [„geții, neam vecin aspru și războinic”].

În zilele lui Octavius Augustus, Roma a avut multă bătaie de cap cu Dacia, multe bătălii, multe expedițiuni, ba și pețitoria

pentru fiica regelui geților Cotizo, și pentru chiar regele, despre care noi am vorbit mai sus.<sup>254</sup>

Sub Tiberiu, cea mai mare întâmplare a fost năvălirea dacilor asupra Mesiei și ocuparea acestor provincii romane de către Daci.<sup>255</sup>

Numai sub Caligula poporul roman nu se vede a fi avut dăruire cu dacii, care, disprețuind un astfel de nebun și fricos, trăiau în pace și făceau ce voiau fără să-i supere nimeni.<sup>256</sup> Armatele lui Caligula trecuseră peste Rin în expedițiunea sa deșăntată contra germanilor; poate că și Dacia să se fi resimțit de trecerea lor<sup>257</sup>, când populații întregi mergeau înaintea legiunilor, măturau și udau drumurile ca nu cumva praful să supere fața lui Caius Caesar!<sup>258</sup>... Dar inamici nu se vedeau. Germanii ședea în codrii lor și le era rușine să-și pună mintea cu un astfel de inamic, cu toate că adulatorii proclamau triumfuri, curtesanii și poeții cântau laude de răgușeau...<sup>259</sup>

Când a stat dar Claudiu și a scris istoria romanilor de la 44 î.Hr. până la 54 d.Hr., de bună seamă că vorbea despre toate acestea, cu toate lămuririle de care dispunea un autor împărat și contemporan.

Cât despre comentariile lui Tiberiu, și acestea fără îndoială narau despre Dacia, de vreme ce Suetoniu citează în scurt evenimente năvălirii dacilor în Mesia după înseși aceste comentarii ale împăratului Tiberiu.<sup>260</sup>

#### § 142-143. Diagnostus și Beton

*Diagnostus* și *Beton* au fost doi geografi celebri, cei mai celebri din epoca lor, în cortegiul lui Alexandru Macedon, al acestui erou civilizator care, precum se exprimă Quintus Curtius, dorea să cucerască lumea întreagă numai ca să o facă cunoscută neamului omenesc. Acești geografi au scris și au trasat în scrieri speciale mersul armatei macedonene, indicând și descriind țările pe unde a stat, pe unde s-a bătut, și determinându-le după observații astronomice. Câtă lumină nu ne-ar fi dat despre Dacia antică aceste buletine ale biruințelor lui Alexandru, care pune între faptele sale cel mai glorioase și de predilecțiune expedițiunea în Dacia!<sup>261</sup>

Beton a scris o carte foarte voluminoasă intitulată: *Stațiuni pe la ce locuri a stat Alexandru în expedițiunea sa*: Σταθμοὶ τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου πορείας<sup>262</sup>. Această scriere era de mare importanță pentru noi, unde se trata despre stațiunea de la Istru la geți.

Diagnotus și Beton au mai scris și măsurile itinerariului întreg al expedițiilor lui Alexandru.<sup>263</sup>

#### § 144. Marin din Tyr

Marin din Tyr a fost un geograf și astronom celebru, de origine roman. El a compus la începutul secolului I d.Hr. o scriere geografică în multe volume, în care descria pe larg toate țările și toate neamurile Universului cu însemnări topografice și etnografice detaliate. Celebrul geograf Ptolemeu, care a scris pe la 145 d.Hr., este un prescurtător al acestui Marin din Tyr, precum mărturisește însuși el. Marin descria pe larg și lămurirea toată Dacia cu numele orașelor și cu toate neamurile națiunii getice. Marin alcătuiuse și un itinerariu detaliat al ambelor țărături ale Dunării, precum tot Ptolemeu ne spune.<sup>264</sup>

Dar scrierile lui Marin sunt cu totul pierdute. Noi le cunoaștem numai după mărturiile lui Ptolemeu și ale unor compilatori antici. *Massudi*, renumit scriitor arab, care a scris pe la 940 celebra sa enciclopedie *Morudj-addheheb* („Câmpii de aur”), vorbește despre ele cu admirațiune și ne asigură că le-ar fi consultat.<sup>265</sup>

#### § 145. Agathargides sau Agatharchides Cnidios

Agathargides sau Agatharchides Cnidios (Ἀγαθαργίδης, Ἀγαθαρχίδης Κνίδιος), geograf și istoric grec, care a trăit pe la 150 î.Hr., a scris geografia și istoria Europei și a tuturor neamurilor trăitoare în ea, în patruzeci și nouă de volume. Ele cuprindeau relatări întinse despre toate, și relatări foarte prețioase. El a scris apoi istoria și geografia Asiei în zece volume. Agathargides a mai scris un tratat special despre troglodiți în cinci volume. Troglodiți, Τρωγλοῦται, se numea de antici nu numai un neam în Asia lângă Caucaz<sup>266</sup>, dar chiar locuitorii Daciei din oarecari localități se

numeau troglodiți, adică trăitori în bordeie, după mărturia lui Strabon și Pliniu<sup>267</sup>.

Ne-au rămas mici fragmente neînsemnate din acest mare monument al doctei Antichități, care s-au publicat în *Excerptae historiae* (Francfort, 1559) și în *Fragments historiques* ale colecțiunii Didot, redactate de Miller, Paris, 1848. Agathargides trata și despre expedițiunea lui Alexandru în Europa și în Asia<sup>268</sup>.

#### § 146. Diophantus

Diophantus (Διόφαντος), istoric și geograf grec, pe care Vossiu îl pune între autorii unei epoci incerte, compusese sub titlul Πολιτικά un tratat istorico-geografic foarte stimat în Antichitate, în care scria cu de-amănuntul, între alte țări, despre Sciția și despre abii.<sup>269</sup>

Se știe că acești abii sau gabii erau chiar geți, porecliți astfel spre lauda sau spre ocara lor de către poeții antici.<sup>270</sup>

#### § 147. Didymos

Didymos a fost din Alexandria. El a trăit în secolul I d.Hr. și a compus o mulțime spăimântătoare de scrieri în toate ramurile, dintre care foarte multe geografice și istorice. El a scris și despre abii sau gabii, adică despre geți, zicând că ei sunt de un neam cu tracii, θρακικὸν ἔθνος<sup>271</sup>. A scris și despre agatârși<sup>272</sup>. Acesta este Didymos, care s-a poreclit Χαλκέντερος (cu mașele de bronz) din cauza neobositelor sale ocupațiuni cu scrierea și cu cititul. Didymos a scris patru mii de cărți!! din care niciuna nu ni s-a păstrat.<sup>273</sup>

#### § 148. Damastes

Damastes (Δαμάστας), discipol al lui Hellanicos, a fost contemporan al lui Herodot (460 î.Hr.). Pliniu îl citează des. Damastes a scris cărți despre neamuri (περὶ ἐθνῶν) și despre țări (περὶ πολιτειῶν) în care se ocupa și cu descrierea de-amănuntul a Sciției, a hiperboreilor, a arimaspiilor, a munților Riphei, a issedonilor etc. Geograful Strabon se referă des la Damastes.<sup>274</sup>

## § 149. Pliniu cel Tânăr

C. *Cecilius Plinius Secundus*, nepot al lui Pliniu cel Bătrân despre care am vorbit la § 134, 135, a scris mult despre Dacia de sub Decebal și despre Dacia traiană. Nici o pierdere nu este atât de regretat ca pierderea scrierilor acestui mare bărbat. Pliniu a trăit de la anii 61 până la 115 d.Hr. Orator mare<sup>275</sup>, ostaș ilustru și om de stat, admirat și iubit de împărații Domițian și Traian, Pliniu a ocupat cele mai înalte funcții. El a stat pretor, tribun al poporului, prefect visteriei publice, consul, guvernator al Bithyniei și al Pontului, comisar Căii Emiliene și augur.

Pliniu a fost prieten intim și consilier al lui Traian și al tuturor oamenilor mari ai Romei. El era un cunoscător mare de trebile, de țara și de istoria Daciei; el a urmat și a consiliat pe Traian în expedițiunea și în colonizarea Daciei. Epistolele sale, și mai ales corespondența sa cu Traian, ne dau o dovadă despre partea activă ce Pliniu a luat la întemeierea Daciei Traiane<sup>276</sup>. Pliniu scrisese pe larg *istoria epocii sale*, istoria romanilor de la 61 până la 115 d.Hr. Dar acest de mult preț monument, care conținea în pagini mari și glorioase descrierea și căderea imperiului Daciei și întemeierea Daciei Traiane, este pierdut cu desăvârșire.<sup>277</sup>

## § 150. Democrit din Abdera

Democrit de la Abdera din Tracia, cu mulți ani înainte de Herodot (490 î.Hr.), a scris în dialectul ionic o mulțime de scrieri între care o *cosmografie* (Κοσμογραφία) și o *geografie* (Γεωγραφία) a universului în mai multe volume. Democrit a călătorit înadins spre acest sfârșit în toată Scitia, peste mări și peste Dunăre și prin multe țări, adunând științe de climatologie, de agricultură, de istorie, topografie și istorie naturală, despre tot ce se atinge de poamele și țările cuprinse în *Cosmografia* și în *Geografia* sa, între care și Dacia. Pliniu cel Bătrân ne este martor că cărțile acestui Democrit erau o adevărată bibliotecă. Dar din toate scrierile lui ne-au rămas câteva foarte mici *fragmente*, publicate de Mullach, la 1843, în Berlin<sup>278</sup>.

§ 151-158. Posis Magnesiotul, Hellanicos, Philochoros,  
Pherecydes, Herodoros, Bion, Menecrates, Clidemios

Acești autori au scris despre Sciția, și specialmente istoria Amazoanelor ('Αμαζωνικά).<sup>279</sup> Se știe că istoria și expedițiunile acestor femei războinice au unele raporturi cu istoria antică a Daciei. Hellanicos a mai scris o carte *despre geți* și o carte intitulată Βαρβαρικοί νόμοι (*Legile barbarilor*), în care trata despre *religiunea și legile geților*.<sup>280</sup> El a trăit pe la 495 î.Hr.

### § 159. Abaris

Abaris este un personaj semi-istoric foarte vechi, care a trăit cu un secol înainte de războiul Troadei, adică 1118 ani î.Hr., și al cărui nume și viață s-au înconjurat de [către] poeții și de istoricii antici cu povești fabuloase. Dar ceea ce rezultă din toate acestea și este pozitiv, e că Abaris a fost de patrie *scit* sau *hiperboreu*. Noi vom vorbi în alt loc despre țara hiperboreilor. Acest Abaris, după vechile tradițiuni preistorice ale grecilor și după unanima mărturisire a autorilor, a fost dintr-o familie însemnată, fiu al lui Sentu, rege scitic. El avea cunoștințe de medicină practică și a fost unul din civilizatorii patriei sale, precum a fost și Anacharsis. Purces din țara sa, el a călătorit mult prin Europa, și mai ales prin Grecia, purtând cu dânsul o săgeată cu care vindeca bolile. Abaris era foarte sobru și abstinent, din care împrejurare anticiei au zis despre el că nu *mânca nimica* (οὐδέν σιτεύμενος).<sup>281</sup> În timpul călătoriilor sale prin Grecia, el a înălțat în Laconia un templu în onoarea fiicei Cererei, numit Ναὸς Κόρης Ζωτείας, pe care Pausanias l-a vizitat.<sup>282</sup> Heraclide din Pont, istoric care a trăit pe la 357 î.Hr., a scris biografia acestui Abaris, dar ea este pierdută.<sup>283</sup>

Abaris a scris *Oracole despre Sciția, Theogonia*, și alte cărți atingătoare de Sciția, țara sa, care se conservaseră mult timp și erau cunoscute de autorii antici.<sup>284</sup> Marele filozof și poligraf Platon (430 î.Hr.) ne încredințează despre existența istorică și adevărată a lui Abaris și a scrierilor sale.<sup>285</sup> Himmeriu, care a scris pe la 360 d.Hr., ne vorbește despre acest Abaris, scit sau hiperboreu, și despre erudiția sa care întrecea pe erudiții de la Academia și de la Ly-

ceul Atenei.<sup>286</sup> Tot Himmeriu ne spune că Abaris a venit în Grecia de la *Istru* (Dunăre) și de la *Tanais* (Don): "Ιστρον καὶ Τάναιν."<sup>287</sup>

Aristofan (434 î.Hr.) ne încredințează că Abaris a călătorit în Grecia, studiind medicina, și a scris o carte despre oracole<sup>288</sup>. În zilele lui Aristofan oracolele lui Abaris se citeau încă în public.<sup>289</sup>

### § 160. Memnon

Acest Memnon a trăit cu două secole î.Hr. El a scris în mai bine de 16 volume o istorie despre Heraclea Pontică. În aceasta se vorbea pe larg despre geți, despre războaiele de pe Dunăre între calatieni și histrieni contra bizantinilor, pentru comerțul de la Tomis. El descria și războiul *grozav* (βαρὺς πόλεμος) dintre Mitridate și romani, alianțele succesive ale romanilor și ale lui Mitridate cu domnitorii Scitiei (τοὺς σκυθικοὺς βασιλεῖς) cărora romanii le prometeau sprijin spre a scăpa de învăluirile lui Mitridate de vor fi aliați și amici poporului-rege. Memnon descria soliile trimise de Mitridate cu cerere de ajutor la toți domnitorii Scitiei, *de la Dunăre și până la Chersonesul Tauric, Tehodosia și Bosforul Cimerian*. Fotiu laudă mult această scriere, pe care el a citit-o, însă ne zice că și el n-a putut citi din ea decât cărțile de la V până la XVI, căci pe celelalte – zice el – nu le-a putut găsi.<sup>290</sup>

Această importantisimă scriere a lui Memnon este pierdută și ea. Ni s-au păstrat abia câteva mici, foarte mici fragmente, care s-au publicat de Orelli, la 1816, la Leipzig.

### § 161. Theoxenes

Dintre toți autorii antici, numai Lucian face mențiune despre acest Theoxenes. El ne zice că Theoxenes a scris despre geți și despre sciți și despre călătoriile lui Anacharsis din Scitia în Ellada<sup>291</sup>. Nu am putut afla epoca în care a trăit Theoxenes.

### §. 162. Marcianos

Marcian (Μαρκιανός), geograf grec care trăi pe la 350 d.Hr., a scris în trei cărți un *periplu al Sarmatei sau Sauromației* (Περί-

πλους Σαρματίας). Din această foarte însemnată scriere pentru istoria și geografia Daciei antice nu avem decât puține fraze și fragmente.<sup>292</sup>

### § 163. Callistrat

Acest autor, Καλλίστρατος, despre a cărui epocă nu știm nimica, a scris mai multe cărți despre *sciți, traci și geți*, precum rezultă din încredințarea ce ne dă Ștefan Bizantinul<sup>293</sup>. Poate că acest Callistrat să fie geograful *Callicrate*, pe care Pliniu îl citează în cartea V, sau mai cu probabilitate *Callistrat* pe care îl citează aiurea scriind despre pietre scumpe.<sup>294</sup>

### § 164. Mnaseas

Mnaseas din Patras, din Lycia, nu știm în ce anume epocă a scris despre geți. Ni s-a conservat un mic fragment din cartea sa.<sup>295</sup> Mnaseas citat de Varro și de Columella scrise o carte *despre lucrurile și istoria Europei*<sup>296</sup>, și osebît un *Periplu* în mai multe cărți în care vorbea și despre Dacia<sup>297</sup>. Columella ne zice că acest autor avea un mare renume<sup>298</sup>.

### § 165. Proteas Zeugmatitul

Proteas (Πρωτέας ὁ Ζευγματίτης), autor și acesta dintr-o epocă necunoscută, a scris despre Sciția. El numește pe cimerieni *Cemmeri* (Κεμμερίους), zicându-ne că ei au totdeauna iarnă, și adăugând că în limba sciților negura se zice *cemera*: Κέμερον γάρ λέγουσι τὴν ὁμίχλην οἱ Σκύθαι.<sup>299</sup>

### § 166-171. Cephalion, Castor, Thallos, Phlegon, Demon, Phavorinus

Acești autori au scris mult despre expedițiunile perșilor contra geților și despre istoria țărilor și a popoarelor de dincolo de Dunăre, precum se dovedește din mărturiile poligrafilor și ale lexicografilor antici, precum și din micile fragmente câte ni s-au conservat.<sup>300</sup>

Castor a trăit 200 ani î.Hr. El a fost cel dintâi autor care s-a ocupat de cronologie. Castor a scris *Istoria Babyloniei*, *Istoria popoarelor ce au domnit peste mări*, *Cronici în IX cărți* (Χρονικά), *Istoria romanilor* (Ῥωμαϊκά), un supliment la cronicile sale (Χρονικά ἀγνοήματα) și alte multe.<sup>301</sup>

Phlegon Trallianus, în zilele lui Hadrian, a scris *Istoria Universală* (Τὰ πραχθέντα ἀπανταχοῦ) în 16 volume.<sup>302</sup>

Despre Thallos ne vorbește Iulian Africanul.<sup>303</sup>

Cephallion sau Cephala a scris sub Hadrian, fiul adoptiv al lui Traian (anul 76 d.Hr.), o istorie a lumii întregi cunoscute până atunci, în 9 cărți, dându-i titlul de *Muze*, Μοῦσαι.<sup>304</sup>

Phavorinus, născut în Gallia în orașul Arelatu, a scris sub Traian și Hadrian o mulțime de cărți istorice sub titlul Παντοδαπαλῆς ἱστορικῆς ἔργου „Istorie universală” și Ἑθνικὰ προτεχνολογήματα „Introduceri etnice”, în care această din urmă scriere el făcea istoria tuturor neamurilor din Europa și Asia care nu erau eline.<sup>305</sup> Acesta este Phavorinus, care a zis următoarele cuvinte memorabile: „trei lucruri ciudate am văzut în viața mea, – a fi cineva gal și a scrie elinește, a fi eunuc și condamnat pentru adulter, a avea proces cu regele și a mai trăi încă...”<sup>306</sup>

## § 172. Alypios

Alypios din Antiochia, geograf și arhitect, a scris o *Geografie* pe care a închinat-o împăratului Iulian. Acest Alypios a fost însărcinat de Iulian, la 363, să restaureze templul de la Ierusalim<sup>307</sup>. Din geografia lui Alypios avem numai o mică parte care s-a publicat la 1628 în 4<sup>o</sup>.

## § 173. Apollonides

Apollonides a făcut o descriere generală a Europei sub titlul Περίπλους Ἑυρώπης „Periplul Europei”, în care trata și despre toate țările popoarelor trăitoare dincolo și dincoace de Dunăre și prin tot cuprinsul Daciei.

Acest periplu se vede citat de multe ori de scoliastul lui Apollonios din Rhodos<sup>308</sup> și de Pliniu, care-l citează când ne zice că în Sciția sunt femei cu câte două pleoape la fiecare ochi<sup>309</sup>. Strabon citează pe Apollonides în cartea sa unde face descrierea Daciei<sup>310</sup>.

Apollonides a scris în timpul lui Tiberiu (an 43 î.Hr.), precum ne încredințează Diogene Laertios, care citează și unele scrieri ale lui Apollonides dedicate lui Tiberius Caesar<sup>311</sup>. Apollonides era născut în Nicea.

#### § 174. Dionysios

Acest Dionysios, pe care nu trebuie să-l confundăm cu Dionysios care a descris Europa în hexametri, a compus mai multe cărți istorice despre expedițiunea argonauților și țările pe unde ei au trecut, despre amazoane și istoria timpurilor străvechi, după cum ne asigură Diodor din Sicilia, contemporan al lui Caesar și al lui Augustus, care în multe locuri ne zice că-l copiază<sup>312</sup>. Nu putem preciza epoca în care a scris acest foarte vechi autor, care nu trebuie confundat nici cu Dionysios Charax<sup>313</sup>.

#### § 175. Velleius Paterculus

Acest istoric roman a trăit pe la 17 d.Hr.<sup>314</sup> El a fost ostaș. La vârsta de 21 ani, Paterculus era prefect al cavaleriei și a urmat pe Tiberiu în campaniile sale din Germania, Pannonia și Dalmația. În ultimii ani ai lui Augustus el a fost pretor. Implicat în conspirațiunea lui Seian, Velleius căzu sub lovirile fără milă ale lui Tiberiu.

Velleius a scris în două cărți istoria romanilor, de la fondarea Romei până la moartea Liviei mumei lui Tiberiu, adică până la anii 35 d.Hr. În aceste cărți se cuprindeau și istoria universală a tuturor neamurilor în raporturile lor cu istoria romanilor, începând de la căderea Troadei de unde romanii se pretindeau originari. Dunărea noastră cu popoarele ei făcea și ea parte din narațiunile elegante ale lui Velleius Paterculus.

Dar scrierea acestui autor nu ne-a parvenit toată. Începutul nu există deloc, și după capul VIII al cărții I este o lacună enormă.

Fragmentele câte n i s-au păstrat s-au descoperit la 1515, în Alsacia, în mănăstirea de Marbach<sup>315</sup>.

#### § 176. Simmias

Simmias (Συμίας sau Σιμίας), gramatic și poet născut la Samos, a trăit 406 ani după războiul Troadei, adică pe la 812 î.Hr. Între alte producțiuni literare, se vede din câteva fragmente că Simmias scrisese un poem sub titlul *Apollo* (Ἀπόλλων) în care trata despre *massageți*, *hiperborei* și *semi-câni* (ἡμικύνες). Pe aceștia din urmă, *semi-câni*, care erau vecini cu *massageții*, se crede că poeții îi numeau astfel pentru că erau îmbrăcați cu cojoace, purtându-le cu blana în afară, precum și astăzi se obișnuiește a se vedea printre țărani noștri.<sup>316</sup>

#### § 177, 178. Artemidoros, Marcianos

Acest Artemidor a scris pe la 100 î.Hr. Între scrierile sale, era importantă pentru noi *Geografia* sa în 9 cărți (Γεωγραφούμενον Βίβλοι 1Α') și *Periplul* său (Περίπλους). Din câteva fragmente mici ce ne-au rămas, și din vechii poligrafi, se vede că în acestea el descria Dacia cu toată Scitia<sup>317</sup>. Hudson în colecțiunea sa geografică a editat toate fragmentele din Artemidor<sup>318</sup>. Pliniu citează de mai multe ori pe Artemidor<sup>319</sup>. În secolul IV, un alt geograf grec, Marcian, a scris un *Periplu* în trei cărți și Περὶ ἡγεσις în versuri iambice, făcându-se abreviatorul lui Artemidor; dar din nenorocire și această scriere s-a pierdut, rămânându-ne numai puține mici fragmente din ea, publicate în colecțiunea geografilor mici eleni<sup>320</sup>.

#### § 179-180. Hecateu din Milet, Hecateu din Abdera

Hecateu din Milet, geograf și istoric grec, a scris pe la 550 î.Hr., *Geografia Europei, Asiei și a Libiei*, adică a Africii. El a mai scris în mai multe cărți *istorie și genealogie*. În geografia sa, după fragmentele câte se păstrează, se vede că Hecateu s-a ocupat de Dacia noastră și de toate popoarele trăitoare dincolo și dincoace de Dunăre<sup>321</sup>. Fragmentele câte există s-au publicat de Creutzer la 1806.

Hecateu din Abdera, geograf și acesta, a trăit sub Ptolemeu I (an. 322 î.Hr.). El a scris despre Dacia, o carte despre hiperborei<sup>322</sup>, și Pliniu îl citează de mai multe ori<sup>323</sup>.

### § 181. Pisander

Pisandru a scris în mai bine de XIV cărți despre Thracia, despre agatârși etc.<sup>324</sup> Alte noțiuni n-am putut afla despre acest autor.

### § 182. Mysorum libri

În vechimea mult îndepărtată, exista o colecțiune de cărți care avea titlul *Cărțile Mysilor*, cuprinzând istoria Mysilor. Această colecțiune (Μυσῶν βιβλία) era biblioteca tradițiunilor preistorice ale Mysilor. Sophocles să fi scris opera sa pierdută *Μυσος* (Mysii) după aceste antice monumente?

Din nenorocire și unele și altele sunt pierdute cu totul. Autorii vechi, sub numele de *Mysi* cuprindeau și pe geți<sup>325</sup>.

### § 183-184. Antonius Diogenes, Antiphanes

Antoniu Diogene a scris în timpi apropiați de epoca lui Alexandru Macedon, după cum ne încredințează pozitiv patriarhul Fotiu, cu toate că unii din criticii moderni cred ca Antoniu ar fi fost posterior lui Lucian, adică după anii 120 d. Hr.<sup>326</sup> Acest autor a scris o carte sub titlul τὰ ὑπὲρ Θούλην ἀπιστα (*Lucrurile minunate de peste Thule*). Această carte unii din moderni au socotit să o boteze de romanț, de adunare de frivolități și „voyage imaginaire mêlé de quelques épisodes d’amour”<sup>327</sup> [„călătorie imaginară amestecată cu câteva episoade de dragoste”], supărați mai ales pe autor pentru că nu le-a determinat, cu 4 secole î.Hr., cum se va chema și unde are să fie Thule la 1862, când d lor era să scrie...<sup>328</sup> Să venim însă la propositul nostru.

Scrierea lui Antoniu Diogene cuprindea în XXIV cărți călătoria unui Dinia, cu Demochar fiul său, de parte de patria lor. Ei trec fluviul Tanais (Don) și ajung la munții Riphei, din care izvorăște acest fluviu. Aici ei nu se pot împăca cu frigul și se întorc

pe *Oceanul Scitic* și *Oriental* spre răsărit. De aici călătoresc pe litoralul *Mării de afară* și, după multe rătăcirii și peripeții, ajung la insula Thule. Dinia călătorește prin toată *Tracia*, apoi la *massageți* și la *geți*, și narează tot ce se atinge despre aceste țări (ἐπὶ Θράκας καὶ Μασσαγῆτας καὶ Γέτας) și țările învecinate de Boreu (περὶ βορρᾶν).

Fotiu, făcându-ne această dare de seamă în scurt despre scrierea pierdută astăzi a lui Antonius Diogenus, pe care el a citit-o, adaoge că acesta a trăit *cam pe la timpii lui Alexandru Macedon*.<sup>329</sup> Fotiu ne vorbește cu această ocaziune și de un alt autor anterior lui Diogenus, anume *Antiphanes*, care a scris despre țările citate mai sus.<sup>330</sup>

Este de trebuință să însemnăm aici că *Oceanul Scitic* este Marea Azovului<sup>331</sup> și că partea sa cea despre Asia se numea *Oceanul Oriental*<sup>332</sup>. Marea de afară (*mare externum*) se zicea la antici Atlantica.

#### § 185. Candidus

Acest istoric, născut în Isauria, a scris pe la 450 d.Hr. o istorie importantă a împăraților Orientului și despre relațiile lor în pace și în război cu toate poparele cu care a avut contact, prin urmare și cu Dacia. Candidus este istoricul care ne încredințează că contemporanul său Leon împăratul era din Dacia:

Λέων ὁ Ἀυτοκράτωρ ἦν ἐκ Δακίας, ὡς λέγει Κάνδιδος.<sup>333</sup>

[„Împăratul Leon era din Dacia, după cum spune Candidus.”]

#### § 186. Dexippos

Să ne fie permis a reveni asupra lui Dexippos (Δέξιππος), pe care noi am menționat la § 10-13.

Dexippos a trăit și a scris în zilele împăraților Valerian, Gallian și Claudiu. Pe lângă al său *Chronicon*, el a mai scris cărți importantissime despre istoria Daciei bătrâne, și anume:

1. *Întâmplările despre moartea lui Alexandru*  
(τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον)

2. *Epitome historica usque ad Claudii imperium*

3. *Istoria Sciției* (Σκυθικά) în mai multe cărți.

„În *Istoria Sciției*, Dexippos, ne zice Fotiu, descria pe larg războaiele și faptele memorabile dintre romani și sciți. Stilul lui Dexippos era pompos și maiestuos. El era clar ca Tucidide, mai ales în *Istoriile Scitice*.”<sup>334</sup>

Câtă pagubă pentru istoria Daciei antice din pierderea scrierilor acestui Tucidide al istoriei dace, după cum îl califică eruditul Fotiu!...

### § 187. Hippys (Hippon) Rheginus

Hippys sau Hippon de la Rheginum a fost un filozof grec din antica școală a lui Pythagora. El a trăit pe la începutul secolului V î.Hr. Hippys a scris mai multe cărți istorice, din care unele tratau și despre Dacia.

Hippys a scris înainte de toți *Istoria Siciliei* în V cărți, *despre întemeierea Italiei* I carte, *Cronici* foarte detaliate în V volume și *Istoria Argolidei* în III cărți.

Din toate acestea nu avem nimic.<sup>335</sup>

### § 188. Valerius Antias

Acest istoric celebru a trăit în zilele lui Sylla (90 î.Hr.). El a scris *Annale* foarte voluminoase despre istoria romanilor și toate popoarele care au avut a face cu dâșii în pace sau în război. Aulus Gellius citează cartea LXXV din analele lui Valerius Antias, și Pliniu menționează de multe ori despre dâșul.<sup>336</sup>

### § 189-191. Teucros, Sylla, Lucullus

Teucros Cizicenul (Τεύκρος ὁ Κιζικηνὸς) și dictatorul Romei Sylla au scris mult despre Geția, Sciția și toate popoarele și regii lor, în importante lor scrieri, pierdute astăzi cu desăvârșire.<sup>337</sup>

Teucros a mai scris între altele *Istoria Mitridatică* (Μιθριδατικά) în cinci cărți. Se știe ce parte mare face în istoria Daciei antice epoca luptelor mitridatice. Pe de o parte romanii, pe de alta Mitridate,

trimiteau neconținut soli peste soli la geți, daci, la sciți, invocând și unii și alții alianța lor. Toată Dacia a fost în picioare, când pentru Mitridate, când pentru romani, luptându-se ani întregi ca aliați.<sup>338</sup> Patruzeci de ani s-a luptat Mitridate ca un leu cu Roma cea puternică, până ce a fost zdrobit de Lucullus și de mărima lui Pompei. În tot timpul acesta, toată Dacia și toată Sciția până la Palus Meotida (Azov) au stat în agitațiune. Dromichete, regele dacilor, și Oltacos, regele dandarilor de lângă Meotida, erau aliați ai lui Mitridate.<sup>339</sup>

Toate aceste împrejurări și câte altele ale acestei epoci, cu multe descrițiuni de bătălii, de localități și de neamuri, erau cuprinse în *ΜΙΘΡΙΔΑΤΙΚΑ* a lui Teucros.<sup>340</sup>

Dictatorul Romei, Sylla (136 î.Hr.), a scris și el despre Dacia, despre geți și Sciția, în *memoriile vieții sale* (*Commentariorum libri*), în care scria cu de-amăruntul faptele vieții sale, din care cele mai glorioase erau de bună seamă războaiele cu Mitridate.<sup>341</sup> Aceste memorii sau comentarii ale lui Sylla erau în 22 cărți, și cartea cea de pe urmă Sylla a sfârșit-o cu două zile înainte de a muri.<sup>342</sup> Sylla a fost nu numai un căpitan mare, dar și un mare amic al literelor. El a adus la Roma, după ce a cucerit capitala Eladei, acea superbă bibliotecă, cea mai bogată din toată Antichitatea, despre căpătarea căreia Cicero nu încetează de a felicita patria sa.<sup>343</sup> El a adus de la Efes la Roma renumita bibliotecă a lui Apellicon, în care se păstrau cărți atât de rare încât ele nici nu erau cunoscute până atunci, și așezând-o la Roma, a rânduit bibliotecar pe Tyrannion, gramatic și geograf grec, căzut în captivitate în războaiele mitridatice.<sup>344</sup>

Viteazul, mândrul și luxosul consul roman Lucullus, care a înspăimântat lumea prin puterea geniului său militar și prin strălucirea nespusă a luxului său, disprețuitor mare al bogăției<sup>345</sup>, amic al literelor și introducător al filozofiei grecești în țara sa, care a zdrobit cu viteza și cu geniul său pe Mitridate, l-a gonit până în Armenia, a cucerit Pontul, a bătut pe Tigranes și a luat Nisiba, – acest mare bărbat s-a ocupat și el despre țările de dincoace și dincolo de Dunăre în *comentariile sale voluminoase despre războaiele mitridatice*, pe care Cicero le citează cu emulațiune.<sup>346</sup>

Este destul să numesc pe M.T. Cicero (106-41 î.Hr.) ca să ne amintim de activitatea și de rolul vieții sale politice în mijlocul poporului-rege, ca să ne facem o idee despre această mare și importantă figură din istoria Romei, din istoria lumii. Scrierile lui Cicero câte le cunoaștem sunt multe; dar din nenorocire toate scrierile sale nu le avem.<sup>347</sup> Multe din acestea, și unele foarte importante pentru istoria Daciei, sunt pierdute cu totul.

Cicero dispunea de toate mijloacele spre a avea sub mână toate monumentele Antichității care de mult nu mai există. El putea străbate prin toate arhivele poporului-rege. Cicero avea apoi o bibliotecă imensă, pe care o iubea și o numea *suflet al casei sale* (*mens meis aedibus*)<sup>348</sup>. Sute de bărbați erudiți, sute de sclavi, prin toate părțile lumii, copia u, adunau neconținut tot ce se găsea mai însemnat în arte, în literatură, în istorie, în geografie, în filozofie, pentru biblioteca acestui mare roman.

Căci pe atunci, ca să fie cineva om mare în pace sau război, trebuia să fie voinic, mare învățat, mare curtisan și al Muzelor. Sclavii la romani nu erau numai servi. În timpurile moderne se imită numai partea rea... La nobilii Romei, de ex. la Cicero, fiindcă e vorba despre el, sclavii serveau încă a face *lectură* stăpânilor lor (*anagnostes*), și a copia cărți.<sup>349</sup>

Scrierile pierdute ale lui Cicero, care aveau mare importanță pentru istoria antică a Daciei, sunt:

1. *Geografia și chorografia universală*, scriere voluminoasă, pe care însuși Cicero o numește *magnum opus*<sup>350</sup>, la compunerea căreia el ne asigură că, pe lângă studiile și rapoartele contemporane, a consultat scrieri întregi geografice, ale lui *Eratosthenes*, ale lui *Serapion*, ale lui *Alexandru*<sup>351</sup> și multe altele. Această *Geografie* el a scris-o pe la 60 î.Hr.<sup>352</sup> Cicero luase în ajutor și pe vestitul geograf *Tyrannion*, profesorul lui Strabon, cu toate bibliotecile aduse de la Atena și de la Efes la Roma.<sup>353</sup>

Dar din această imensă scriere, din acest imens monument colosal, ne-a rămas numai un singur fragment în două rânduri, citat de gramaticul Priscian!!<sup>354</sup> Crudă bătaie de joc a timpului despre toate lucrurile omenești!...

2. Cicero a mai scris o *Istorie generală a Romei*, foarte voluminoasă<sup>355</sup>. El a avut sub ochi scrierile complete ale lui Varro, scriitorul cel mai cunosător despre istoria și relațiunile Romei cu toate popoarele<sup>356</sup>. Toate analele, toți istoricii Romei i-au servit la aceasta: analele lui Vennonius, analele lui Fannius<sup>357</sup>, memorii, codicili și acte<sup>358</sup>, decretul senatului conservate în arhivele publice, monumente istorice ale poporului roman<sup>359</sup>, scrierile lui Caius Licinius Macer<sup>360</sup> și alte multe.

3. Cicero a mai scris *memorii despre consualtul său în limba greacă* (Περὶ ὑπατείας)<sup>361</sup> pe care Plutarh ne zice că le-a citit.<sup>362</sup>

4. Cicero a scris apoi *memorii asupra evenimentelor din epoca vieții sale politice* (*De suis consiliis*).<sup>363</sup>

5. El a mai scris după moartea lui Caesar *memorii secrete* ('Ανέκδοτα) care se raportau mai ales la epoca morții lui Caesar.<sup>364</sup>

6. *Commentarii causarum*. Gramaticul Diomedes citează cartea XIII din acestea.

7. *Memorii secrete* despre tot ce s-a petrecut înăuntru și în afară după moartea lui Caesar.<sup>365</sup> Se știe că între cele mai mari evenimente a fost că dacii, aflând despre moartea lui Caesar, au năvălit în hotarele poporului-rege.<sup>366</sup>

Cicero, scriind toate acestea și scriind despre fapte contemporane, a dat, precum rezultă din epistolele sale, o mare parte evenimentelor Romei în legătură cu istoria și geografia Daciei.

Dacii erau cunoscuți lui Cicero: el vorbește despre dâșii cu frică.<sup>367</sup> Ce nu s-a petrecut în zilele lui Cicero? Cu ce neamuri, cu ce popoare n-au avut a face romanii, n-au avut a face politica și consiliile lui Cicero? – Cu războaiele mitridatice, cu parții<sup>368</sup>, cu toată Tracia și cu tracii abderiteni<sup>369</sup>, cu sciții<sup>370</sup>, cu germanii<sup>371</sup>, cu galii, cu Chersonesul tracic<sup>372</sup>, cu Bosforul cimerian<sup>373</sup>, cu Misia vecina Daciei, uneori confundată cu dâșii, unde romanii au avut mult de făcut cu Cicero spre a o curăți de brigânți și de pirați<sup>374</sup>, cu Dacia, cu geții despre care politica înțeleaptă a lui Cicero se preocupă neconținut spre a-i avea amici și aliați ai Romei în timpurile mitridatice<sup>375</sup>, cu vardi și cu dalmați<sup>376</sup>, cu allobrogi<sup>377</sup>, cu bessii și cu denteleți, popoare trace<sup>378</sup> vecine și de un neam cu geții, adeseori confundați cu dâșii din cauza neconținutelor relațiuni, când ca aliați, când ca pirați și trădători.<sup>379</sup>

Despre toate aceste neamuri și despre țările lor, Cicero vorbea în scrierile sale, pierdute din nenorocire, în geografia, în istoria și în memoriile sale...

### §. 193. Parthenios

Parthenios (Παρθένιος Φωκαεὺς) a scris despre goți și despre popoarele Pannoniei. Atât numai știm despre acest autor, după Ștefan Bizantinul, care singur dintre toți autorii face mențiune despre el.<sup>380</sup>

### § 194. Crates

Crates citat de Ștefan Bizantinul a trăit pe la 186 î.Hr., sub Ptolemeu Philometor. Acesta a scris mult, comentând vechii poeți și gramatici. El a scris și despre țările de ambele părți ale Dunării, adică despre Dacia, precum rezultă din câteva fragmente păstrate de lexicografii și poligrafii antici. Din aceste fragmente ne lămurim că faimosul *Tartar*, *Hades*, *Cocytos*, *Erebos* al anticilor, era nimic alta decât Bosporul cimerian (Crimea), ascuns sub vălul imaginațiunii prin atâtea fabule și povestiri ciudate. Acest Crates numește pe cimerieni *cerberieni*. Peste Dacia, peste țărmurile din preajma ei, mitografii grămădiseră fabulele cele mai fantastice<sup>381</sup>.

### § 195. Callistrates

Acest autor foarte vechi aparține unei epoci necerte. Este el oare celebrul orator, sol și călător atenian care trăi în al 4-lea secol î.Hr. și pe care Demosthenes l-a imitat și l-a invidiat<sup>382</sup>? Sau este el legistul și autorul Callistrates din zilele împăraților Sever și Antoninus Caracalla? Sau Callistrates sofistul, care a trăit în al 2-lea secol d.Hr.<sup>383</sup>? Nu putem decide pozitiv despre aceasta. Însuși Toma Pinedo în *Commentariolus auctorum* a lăsat cu totul încurcată această chestiune.

Totul este că un Callistrates e autorul unei scrieri pierdute, cel puțin în trei cărți (căci Ștefan Bizantinul citează pe a treia) despre Dacia. Din fragmente se dovedește că el a scris pe larg afacerile

sciților de la Dunăre până la Meotida: războaiele sciților cu tracii. El a scris cum sciții au făcut valul ce se numește astăzi *Perecop*, lung de șase verste și larg de șaizeci de picioare, localitate pe care din această cauză geografii au numit-o *Taphros* sau *Taphrae* („șanț, val”), adăugând că neamul din familia sciților care locuia aici la *Taphros* se numea *Satarchi* sau *Satorchi*<sup>384</sup>. Într-una din frumoasele sale *Descripțiuni* (Ἐκφράσεις) din care ni s-au păstrat câteva fragmente, el descrie un tabel ce se află pe *malurile scitice*, reprezentând pe furiosul *Athamas*, gol și sângerat, pe *Ino* înspăimântată și alte împrejurări ce se rapoartă la istoria poetizantă a acestui nefericit *Athamas*<sup>385</sup>.

Scrierile lui Callistrat au pierit și ele în naufragiul învățatei Antichități...

### §196-197. Mnesimachos, Herenaios

Mnesimachos (Μνεσίμαχος) a scris mai multe cărți istorice despre toate neamurile trăitoare în Dacia, sub titlul *Despre sciți* (Περὶ Σκυθῶν). Varinus citează cartea I din *Istoria scitică* a lui Mnesimachos, referindu-se la ea după un alt autor, Herenaios (Ἡρηναιός). Din cuvintele lui Varinus se vede că Mnesimachos scrisese și o *Geografie generală a Europei*.

Ne-a fost imposibil să găsim epoca în care au trăit acești autori.<sup>386</sup>

### § 198. Titus Livius

Titus Livius, celebrul și de toți cunoscutul istoric roman, născut la 59 î.Hr., mort la 19 d.Hr.<sup>387</sup>, a scris foarte mult despre Dacia.

Titus Livius a scris în 142 de cărți *Istoria romană* sau *Analele Romei* precum el le intitulase, - istoria *rerum gestarum memoriae principis terrarum populū*<sup>388</sup>, începând de la fundarea Romei, a *primordio Urbis*, și până la moartea lui Drusus, adică până la anul 1 î.Hr. Acest mare om și mare învățat, mare istoric, amic intim al lui Augustus, conducătorul educației lui Claudius, amic al tuturor notabilităților politice și literare ale Romei, mare cugetător, mare admirator al gloriei patriei sale, căutând o mângâiere și distracți-

une la faptele adesea de umilire națională ale contemporanilor săi, în patriotismul și în mărimea vechilor romani:

„Ego contra hoc quoque laboris praemium petam, ut me a conspectu malorum, quae nostra tot per annos vidit aetas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam...”<sup>389</sup>

[„Eu, din contră, voi căuta o răsplată a acestei munci în faptul că, cel puțin atâta timp cât expun cu tot cugetul acele fapte din vechime, îmi voi feri privirea de relele la care a fost martoră generația noastră atâtea ani”],

Titus Livius a scris în zecimi de cărți despre Dacia. Dar din cele 142 de cărți ale acestui istoric numai 35 ni s-au păstrat, și acestea încă întrerupte și necomplete, căci de la cartea 9 inclusiv până la cartea 21, zece ne lipsesc. Avem câteva fragmente din cărțile 91 și 120, câteva linii din celelalte și *sumarele* redactate de un oarecare *Florus* ce nu trebuie confundat cu istoricul *Florus*.<sup>390</sup>

Ce nenorocire! Tocmai cărțile care tratau despre *afacerile Daciei, despre Dunărea și popoarele ei* sunt pierdute, și ca să simțim mai mult durerea acestei pierderi, ne-au rămas câteva rânduri care ne asigură că acele cărți tratau despre Dacia.

Cartea XX trata despre afacerile romanilor cu popoarele dunărene, cu *dacii*, cu *istrienii*, cu *ilirii*.<sup>391</sup>

Cartea LVI trata, între altele, despre luptele romanilor cu popoarele dunărene, despre războaiele pretorului M. Cosconius cu *scordiscii*.<sup>392</sup>

Cartea LXIII trata iarăși despre lupte la Dunăre, despre bătaia ce a suferit consulul Porcius Cato de la *scordisci*, despre biruințele consulului Livius Drusus contra *scordiscilor*.<sup>393</sup>

Cartea XCII vorbea despre expedițiunile proconsulului Scribonius Curio contra *dardanilor*, despre cucerirea *Mesiei* și luptele crâncene la *hotarele Daciei*, menționate foarte în scurt și de istoricul *Florus*: *Curio Dacia tenus venit*.<sup>394</sup>

Cartea XCIII trata despre afacerile mitridatice, despre alianțele cu *dacii* și celelalte popoare de la Dunăre.<sup>395</sup>

Cartea XCV despre luptele romanilor la Dunăre cu dardanii, geții, etc. etc.

Cartea CXXXI cuprindea războaiele cu *iapizii*, *dalmații*, și în *Pannonia* la coastele Daciei.<sup>396</sup>

Cărțile CXXIV și CXXV erau mai cu deosebire cărțile Daciei. Ele cuprindeau războaiele lui Crassus contra tracilor, odrizilor, bastarnilor, misilor și *geților*, când Dunărea se roșia de sângele romanilor și al *geților*<sup>397</sup>, epocă despre care ne vorbește în scurt Dio Cassius<sup>398</sup>.

Cartea CXXXVIII trata și despre luptele lui C. Piso cu tracii și cu *geții*, la Dunăre și la Carpați sau Balcani<sup>399</sup>, despre care menționează în câteva cuvinte istoricul Florus<sup>400</sup>.

Noi am notat aici numai unele din cărțile pierdute ale lui Titus Livius care tratau despre Dacia. În sumarele lui Florus și în tratatele criticilor despre Livius se pot vedea și alte multe.

Dar toate acestea au pierit. Ura stupidă a unui împărat și zelul fanatic al unui papă au distrus cărțile lui Titus Livius. Domițian împăratul a pus între crimele de stat a citi cine va pe Titus Livius. Suetonius zice că el a condamnat la moarte și a executat pe Metius Pomposianus pentru că purta cu dânsul istoria lui Titus Livius!...<sup>401</sup> Papa Romei Gregoriu cel Mare, cel Sfânt (anno 542-604 d.Hr.) a ars toate cărțile lui Titus Livius, gonind și dând focului prin toată lumea catolică pe acest ilustru istoric, pentru că în multe locuri din istoria sa se vorbea despre minuni!... Sfântul papă nu vroia să fi existat minuni, să fi existat fenomene înainte de epoca christianismului; și pe acele vremi, dacă papa nu vroia, cine putea să vroiască?<sup>402</sup>

Datorim deci pierderea celor mai multe cărți ale lui Titus Livius lui Domițian împăratul și Sfântului Grigore cel Mare, papa al Romei!...

§ 199-209. Protarchos Trallianos, Antimachos, Damastes, Metrodoros, Hierocks, Homer, Hesiod, Boeos, Simonides, Olenus de la Lycia, Melanopus de la Cuma, Aristeas de la Proconnes

Acești autori au scris cărți speciale despre hiperborei, adică despre oamenii ce locuiesc la Nord. Hiperboreii, cel puțin în parte,

nu erau alții decât locuitorii Daciei noastre, cu toate învăluirile fantasmagorice prin care poeții și după dânsii unii din istorici au căutat să ascundă acest popor *fericit*<sup>403</sup>. Însuși Strabon zice că povestirea despre șederea hiperboreilor la munții Rifei este o fantasmagorie a poezilor<sup>404</sup>.

„Faute de se rendre un compte bien exact de l'état des connaissances géographiques dans la première antiquité, les modernes ont supposé que les Hyperboréens résidaient à l'extrême Nord. Pourtant tous les auteurs anciens les placent *dans la Scythie, s'est-à-dire au bord de la Mer noire*. Strabon remarque que les historiens donnent le nom de Scythes à toutes les nations septentrionales, mais que les plus anciens d'entre eux admettent des distinctions: ainsi ils nomment les Scythes qui sont au delà de la Caspienne *Dae ou Sacae*, et ceux qui habitent au dessus de l'*Euxine*, de l'*Ister* et de l'*Adriatique*, *Hyperboréens, Sauromates* et *Arimaspes* (Strab. XI, 503). Or ces peuples suivant Hérodote étaient riverains de la Mer Noire (libr. IV). Ce qui a surtout causé l'erreur, c'est le mot *Borée*, dont le sens *relatif* a reculé par degrés jusqu'au Nord du globe avec le progrès de la Géographie, d'où il résulte qu'Hyperborée signifie pôle. Mais rien n'est moins exacte que cette interprétation, parce que l'extrême Nord pour les anciens Grecs c'était la Scythie au delà de laquelle s'étendait le désert, c'est-à-dire l'inconnu.”<sup>405</sup>

[„Neputându-și da seama prea bine de nivelul cunoștințelor geografice în Antichitatea timpurie, modernii au presupus că hiperboreenii locuiau în nordul extem. Cu toate acestea, toți autorii vechi îi plasează în *Sciția*, adică la malul Mării Negre. Strabon remarcă faptul că istoricii dau numele de sciți tuturor neamurilor nordice, dar că cei mai vechi dintre aceștia admit unele distincții: astfel, ei îi numesc *dai* sau *saci* pe sciții care locuiesc dincolo de Marea Caspică, iar pe cei ce locuiesc deasupra Mării Negre, a Dunării și a Adriaticii, îi numesc *hiperborei*, *sauromați* sau *arimaspi* (Strab. XI, 503). Or, aceste neamuri, conform lui Herodot, trăiau pe malul Mării Negre (cartea IV). Ceea ce a indus în eroare a fost mai ales cuvântul *boreu*, al cărui sens relativ s-a retras treptat până spre

nordul globului odată cu progresul geografiei, de unde ideea că *hiperboreu* înseamnă „pol”. Dar nimic nu e mai greșit decât această interpretare, deoarece pentru greci nordul extrem era Scitia, dincolo de care se întindea deșertul, adică necunoscutul.”]

Cel dintâi care a scris despre hiperborei a fost *Homer* (anul 1000 î.Hr.) în epopeea sa intitulată *Epigonii* sau *Alcmeonida*, în șapte cărți<sup>406</sup>. După *Homer*, a scris despre hiperborei *Hesiod* (anul 900 î.Hr.) Dar relațiunile de mult preț ale acestor poeți despre dânșii sunt cu desăvârșire pierdute<sup>407</sup>.

*Pindar*, mai apropiat de epoca lui *Hesiod* (anul 520 î.Hr.) și prin urmare mai vechi decât *Herodot*, ne reprezintă pe *Hercule* și *Perseu* îndreptându-se la râpele *Dunării* spre a găsi pe fericiii *Hiperoborei*:

Δᾱμον Ὑπερβορέων Ἰστρου ἀπὸ σκιαρᾶν παγᾶν...

[„Norodul hiperboreenilor ... de la izvoarele umbroase ale Istrului...”, *IIR*, p. 13.]

și mai la vale:

Ἐς γαῖαν πορεύεν θυμὸς ὤρμαιν' Ἰστρίαν νιν...

[„Atunci îl îndemnă inima să plece spre țara istriană...”, *IIR*, p. 13]

unde Boreul bate rece<sup>408</sup>.

*Aristotel* (384 î.Hr.) și *Diogenes Laertios* (193 d.Hr) ne zic<sup>409</sup> că după vechile tradițiuni istoria lui *Pitagora* și a lui *Zamolxis* s-a petrecut la *hiperborei*. Cine nu știe că *Zamolxis* s-a ilustrat la geți și a fost get<sup>410</sup>?

*Strabon*, vorbind despre hiperborei, afirmă, izgonind partea fabuloasă din materie, că ei erau aicea în *Dacia*. Istoricii greci din vechimea cea mai depărtată – zice el – numeau *hiperborei*, sauromați și arimaspi popoarele care locuiau dincolo de Marea Neagră, de Istru (Dunăre) și de *Adriatica*.<sup>411</sup>

Trebuie să regretăm mult pierderea scrierilor despre hiperborei, din care nu mai există nimic. Că autorii citați au scris despre ei, știm abia din mențiunile unor istorici și poligrafi<sup>412</sup>.

Dintre acești autori, care au scris despre hiperborei, *Simonides* a trăit pe la 557 î.Hr.<sup>413</sup>

*Hierocles* este necunoscut când a trăit<sup>414</sup>.

*Antimachos*, născut la Colophon, a scris în versuri multe cărți istorice. El a trăit în secolul V î.Hr.<sup>415</sup>

*Protarchos Trallianul* nu cunoaștem când a trăit<sup>416</sup>.

*Damastes* a fost contemporan lui Herodot și elev al lui Hellenicos, celebrul geograf<sup>417</sup>.

*Metrodoros* nu se știe în ce epocă a trăit<sup>418</sup>.

Despre hiperborei istoria ne spune multe. Hiperboreii cu grifonii păzeau aurul. Iată emblema indicând bogățiile acestor țări<sup>419</sup>. De la hiperborei se trimiteau anual daruri la oracolul lui Apollo de la Delfi și de la Prasia din Attica<sup>420</sup>. Oracolul din Delfi a fost fondat de hiperborei, după mărturia unanimă a întregii Antichități grecești. Pausanias ne încredințează că o femeie din Focida, anume *Beo*, a scris în versuri dorice istoria fondării acestui oracol celebru, unde s-a închinat odinioară omenirea întreagă, și citează chiar unele din versurile ei ce se cântau la Delfi, după care niște hiperborei, venind din țara lor aicea, fondară acest oracol<sup>421</sup>.

*Olen de la Lycia* ('Ωλην ὁ Λύκιος), poet mai vechi decât Homer, a scris istoria celor două tinere fecioare care, venind din țara hiperboreilor, au introdus în Grecia cultul lui Apollo și al Dianei, adică al *Soarelui* și al *Lunii*. Un monument, la Delos, a stat multe secole, înălțat în onoarea lor<sup>422</sup>.

*Melanopos* de la Cuma a scris în versuri istoria Hiperboreilor<sup>423</sup>.

*Aristeas* de la Proconnes, geograf foarte vechi, anterior lui Herodot, a scris despre hiperborei. Desigur, zice Pausanias, el a știut mai mult decât alții despre dânșii, căci a călătorit până la issedoni și a studiat tot ce se atinge de hiperborei<sup>424</sup>.

O tradițiune veche, acreditată de istorie, mai zice că hiperboreii într-o epocă foarte depărtată au scăpat Ellada de invazia galilor sau a celților. Pausanias în zilele sale (174 d.Hr.) a văzut la Pergam un tabel istoric unde se reprezenta războiul atenienilor cu

galii sau celții și năvălirea în ajutorul grecilor a voinicilor hiperborei cu armatură grozavă, care au bătut pe gali și au determinat salvarea Elladei de încălcarea lor<sup>425</sup>.

§. 210- 222. Orfeu, Epimenide Cnossius, Cleon Curieus, Dionysius Mitilineu, Onomacriton, Herodoros, Valerius Flaccus, P. Terentius Varro, Euphorion de la Chalcis, Cornelius Gallus, Marianus

Una din epocile cele mai strălucite în istoria străveche a faptelor omenești este fără îndoială *epoca expedițiunii argonauților*, răpirea Medeei și cucerirea lânii de aur, care a servit de așternut de nuntă pe o insulă a Dunării noastre, *getica Peuce*, amorașilor fugari Iason și Medeea, departe de despoiatul părinte...

*Te venti procul et tua fata ferebunt*<sup>426</sup>

[„Te vor purta departe vânturile și destinul tău.”]

Poetizată și acoperită cu văluri fabuloase, această epocă este însă una din cele mai îndrăznețe întreprinderi ale omului. Data ei se prezumă pe la 1350 î.Hr. Navigatorii greci nu străbătuseră până atunci, după mărturia lui Apollonios din Rhodos, mai departe de Propontida<sup>427</sup>, iar această expedițiune îi făcea să cunoască Palus Maeotis, Tanais, țările hiperboreilor și ale cimerienilor<sup>428</sup>, Dunărea și țărmurile Mării Negre, stânca lui Prometeu, Carpații și Balcanii<sup>429</sup>, stâncile Dunării care fac parte din munții Riphei sau Hyperboreeni<sup>430</sup>, insula *Peuce* de la gurile Dunării<sup>431</sup> pe care Antichitatea întreagă o numea *getică*, *insula geților*:

*I liber ad Geticam Peucen Istrumque iacentem...*<sup>432</sup>

[„Du-te, carte, la *getica Peuce* situată pe Istru...”]

Această expedițiune monumentală n-a avut alt scop decât comerțul<sup>433</sup>.

„L'expédition des Argonautes en Colchide – zice Humboldt – est un événement réel, mais enveloppé de fixions, c'est à dire de circonstances idéales et puisées dans l'imagination des peuples. Il n'est autre chose, si on veut le ramener à sa signification la plus simple, que l'accomplissement d'une entreprise nationale, destinée à ouvrir un passage dans l'inhospitalier Pont-Euxin. La fable de Prométhée et la délivrance du Titan inventeur du feu, prédite pour l'époque où Hercule visitera l'Orient, l'ascension du Caucase par la nymphe Io partie de la vallée de l'*Hybristès*<sup>434</sup>, les mythes de Phryxus et de Hellé, tout indique cette direction constante, et marque le désir de pénétrer dans le Pont-Euxin où s'étaient déjà hasardés de bonne heure des navigateurs de la Phénicie<sup>435</sup>. La côte Nord-Est du Pont-Euxin, les pays des *Arimaspes* et des *Massa-Gètes* étaient fort riches. On ammassait l'or chez les *Massa-Gètes*, source importante de richesse et de luxe. Ce sont ces richesses qui provoquèrent les colonisations des rives de la Mer noire et du Danube.<sup>436</sup>”

[„Expedițiunea argonauților în Colchida – zice Humboldt – este un eveniment real, dar învelit în ficțiuni, adică în împrejurări ideale preluate din imaginația oamenilor. Dacă vrem să ne întoarcem la semnificația sa cea mai simplă, nu e vorba de nimic altceva decât de îndeplinirea unei întreprinderi naționale, destinată să deschidă o cale în neprimitorul Pont Euxin. Povestea lui Prometeu și a eliberării titanului inventator al focului, prezisă pentru epoca în care Hercule va vizita orientul, urcarea Caucazului, parte a văii râului *Hybristes*, de către nimfa Io, miturile lui Phryxus și Helle, toate indică această direcție constantă și marchează dorința de a pătrunde în Pontul Euxin, unde unii corăbieri fenicieni se hazardaseră deja de timpuriu. Coasta de nord-est a Pontului Euxin, țările *arimaspiilor* și ale *masageților*, erau foarte bogate. La *masageți* se strângea aurul, sursă importantă de bogăție și lux. Aceste bogății sunt cele care au dus la colonizarea țărmurilor Mării Negre și ale Dunării.”]

Expedițiunea argonauților este plină de o mulțime de relațiuni despre Dunăre, despre țara și locuitorii Daciei. Versurile

câte ne-au parvenit ale lui Orfeu, scrierile lui Apollonios din Rhodos<sup>437</sup>, Valerius Flaccus, Hyginus, sunt cărți care nu sunt străine istoriei noastre antice. Mult are a face această minunată călătorie de voinici și de neguțatori cu Dacia...

Pe porțile strălucitului templu din capitala lui Aetes, principalul ornament sacru reprezenta *expedițiunea lui Sesostris contra geților*...

...ut prim a Sesostris

Intulerit rex bella *Getis*.<sup>438</sup>

[„...cum mai întâi regele Sesostris

a dus războaie împotriva *geților*.”]

Toată *Sciția* s-a ridicat în picioare la apropierea argonauților. Aetes se împacă cu toți domnii *Sciției* vecinei sale, cu care trăia până atunci în dușmănie. El dă unuia din ei, și anume lui *Stir*, de soție pe una din ficele sale. Această alianță îi aduce chiar batalioane din Albania<sup>439</sup>. Zeul Marte, la această ocaziune, pleacă din fundul *Geției* peste toate câmpiile *scitice* și, văzând că argonauții au a intra în cetatea lui Aetes, aleargă la Jupiter, Țiitor omnipotent al fulgerului, și se ceartă cu Minerva protectoare și conducătoare a argonauților. Jupiter îi descoperă hotărârea nestrămutată a destinului că argonauții vor birui:

.. habent *fata* furores!...

[„nebunia are soarta (ei)...”]

Marte însuși era *get* sau *scit*, după teogonia antică, prin urmare proteja pe *sciți* și pe *geți*. Toate popoarele *Sciției* se pun în mișcare: *sauromații, alanii, heniochii, bisaltii, cimmerienii, dandarizii, hyrcanii, coralii, sindii, bastarnii, drancenii, neurii, iazygii, arimaspii, thyrsa-geții, choatrii*, care aceștia din urmă cu vrăjitoriile lor făceau să se topească iarna gheața pe Meotida, *geții, albanezii, gelonii* și țărmurile lui Tyras (Nistru) se împustiau:

Liquitur abruptus pelago Tyras...<sup>440</sup>

[„E lăsat în urmă Tyras, cel (ce curge) abrupt spre mare...”]

Iason se întoarce biruitor pe Dunăre și stă la insula Peuce, unde se logodește cu Medea.

Este de regretat că scrierile autorilor citați, care au tratat despre expedițiunea argonauților, sunt pierdute.

Orfeu, de neam trac, adică de un neam cu geții<sup>441</sup>, și unul din argonauți, este părintele poemelor argonautice. Este pozitiv și necontestabil că el a scris despre această expedițiune. Dar poemul său este alterat sau pierdut în cea mai mare parte.<sup>442</sup>

Epimenides de la Cnossos, din Creta, a scris la 650 î.Hr. Poemul său despre expedițiunea argonauților conținea șase mii cinci sute de versuri.<sup>443</sup>

Cleon de la Curium, tot din Creta, a scris despre expedițiunea argonauților. Apollonios din Rhodos a împrumutat multe de la acest autor în Argonauticele sale.<sup>444</sup>

Dionysios Mitilineul, contemporan cu al lui Darius Istaspes (an. 522 î.Hr.) a scris în șase cărți, în proză, istoria expedițiunii argonauților.<sup>445</sup>

Onomacritos a scris *Argonautice*. El a trăit pe la 560 î.Hr., în zilele lui Pisistrate.<sup>446</sup>

Valerius Flaccus, cunoscutul poet latin al scrierii *Argonautice* (*Argonauticon*), a trăit sub Domițian, Nero și Traian. Quintilian îl laudă mult și cu dreptate<sup>447</sup>. Din poemul său, care în câțva a urmat lui Apollonios din Rhodos, avem numai VII cărți și parte din a VIII. Restul este pierdut, și lacuna se vede tocmai unde Absyrtos cu flota sa este bătut pe Dunăre, în preajma insulei getice Peuce, și scapă pe țarmurile vecine...<sup>448</sup>

Despre Herodor am vorbit și cu altă ocaziune.<sup>449</sup>

Euphoron din Chakis, vestitul poet și bibliotecar al lui Antioh cel Mare (anul 272 î.Hr.), a scris istoria expedițiunii argonautice, pe care Cornelius Gallus, poet latin, căruia Vergiliu i-a dedicat ecloga a X-a, a tradus-o latinește (an. 70 î.Hr.). Dar scrierile amândurora sunt pierdute.

P. Terentius Varro, supranumit *Atacinus* după numele unui oraș sau unui râu din Gallia Narboneză, astăzi râul Anda, amic intim al lui Properțiu, Horațiu și Ovidiu, tradusese și amplificase pe Apollonios din Rhodos. Această scriere a sa era vestită la antici. Dar din ea nu mai avem decât foarte puține versuri, fără nici o legătură<sup>450</sup>.

Marianus, sub împăratul Anastasius I (518 d.Hr.), a scris o metafrază în versuri imabice a poemului lui Apoloniu despre Argonauți, cu multe îndepliniri culese din autori foarte vechi. Dar și această scriere este pierdută<sup>451</sup>.

### § 223. Anaximandru

Anaximandru, istoric și geograf celebru, a trăit și a scris în epoca lui Cyrus, regele perșilor, la 559 î.Hr. El a scris o *istorie universală* și a alcătuit o hartă geografică a lumii întregi: ΠΛΥΔΚΛΟΝ ἔχον τῆς περιόδου. El a călătorit mult, mai ales prin toată Scitia și Egipt. După ce a sfârșit scrierea și harta sa, Anaximandru le-a arătat și citit sciților, care se minunau de exactitatea lor. Harta sa, Anaximandru a săpat-o apoi pe o tablă mare de aramă. Aceasta este cea dintâi hartă geografică cunoscută.

Anaximandru construi și un glob al pământului<sup>452</sup>.

### § 224-225. Teopomp, Cratip

Teopomp din Chios, istoric și orator grec, a scris la 358 î.Hr. o *istorie universală* și o *istorie întinsă* a războiului peloponezic, în care se trata și despre Dacia noastră<sup>453</sup>.

Cratip a scris și el *istoria războiului peloponezic*, foarte întinsă. El prin urmare se întindea mult și despre împrejurările din acea epocă atingătoare de *traci, geți și sciți*, despre care vorbește în treacăt Tucidide; căci din conflictul atenienilor cu peloponezii, nu numai toată Grecia (zice Tucidide) s-a zguduit, dar și țările barbare și mai lumea toată<sup>454</sup>. Când a izbucnit (anno 416 î.Hr.) războiul atenienilor cu peloponezii, atenienii au căutat alianțe. Ei s-au aliat cu Sitalces, regele tracilor-odrizi, care chemă sub arme pe *tracii-odrizi*, pe *geți*, pe *sciți* și toate neamurile de la Dunăre și de

pe lângă Marea Neagră. *Odrizii* și *geții* aveau o numeroasă cavalerie. Armata lui Sitalces se compunea din 50.000 de ostași, din care 17.000 cavaleria. Sitalces luă mai târziu de nevastă pe Stratonicia, fiica regelui Macedoniei Perdiccas.

Toate aceste împrejurări cu relațiuni despre *geți* și *sciți*, asupra cărora Tucidide trece repede, Teopomp și Cratip le descriau pe larg. Un corp de 1300 de *traci-dai* sau *dii* era încă soldați la atenieni cu soldă de o drahmă pe zi.

Dar acești autori sunt pierduți, și chiar scrierea lui Tucidide nu ne-a parvenit întreagă. Din 13 cărți avem numai 8, și chiar cartea a 8-a este necompletă.

### § 226. Demetrios din Bizanț

Acest Δημήτριος Βυζάντιος, autor dintr-o epocă incertă, dar anterior lui Diogene Laerțiu, care face mențiune despre el, a scris în XIII cărți *Istoria trecerii Galilor din Europa în Asia*. Scrierea sa purta titlul: Γαλατῶν διάβασις ἐξ Εὐρώπης εἰς Ἀσίαν<sup>455</sup> [„Trecerea galilor din Europa în Asia”].

Această scriere era de mare interes pentru istoria și geografia Daciei antice. Să ne raportăm un moment la faptele care au prezidat la acea epocă.

Cimerienii, goniți de masageți de pe malurile Mării Negre (anno 600 î.Hr.) se întind și cotropesc o parte a Galiei. Urmare a acestei invazii a fost o emigrațiune considerabilă de gali sau galați, conduși de *Sigovese* (Saing-Huais) și de *Bellovese* (Ble-Uais), care dominau atunci peste națiunea galică<sup>456</sup>. Sigovese trecu Rinul și înaintă spre Orient. Bellovese trecu în Italia. Expedițiunea orientală avu de rezultat multe așezări galice la Dunăre și la Sava, precum sunt *galii-scordisci* și alte neamuri. Mai bine de 300 de ani de atunci, nu se mai pomeni nimic despre galii care urmaseră lui Sigovese, când de-o dată la 280 î.Hr. o armată galică grozavă și numeroasă se scoală de la Dunărea noastră și se lasă ca o năpastă asupra Macedoniei, unde domnea Ptolemeu Ceraunus, și asupra Traciei sau, mai bine, asupra țării tribalilor. *Brennul* galilor<sup>457</sup> lasă spre paza *gurilor Dunării* o armată de 15.000 de pedestrași și 3000 de cavalerie. El pleacă cu 20.000 călărași, 150.000 pedestri și 2000

de care, bate Tracia și Macedonia, ucide pe Ptolemeu Ceraun, calcă Ellada toată în picioare, și galii, după o bătălie crâncenă, sunt învinși și se împrăștie. Cât a ținut această expedițiune prin Tracia, Macedonia și Ellada, armata lui Brennus, lăsată strajă la Dunăre, se gâlcevi și se bătut cu *geții* și cu *tribalii*. După catastrofa de la Delfi și certurile sângeroase la Dunăre, la care luă parte contra galilor și Antigon Gonatas, împăratul Macedoniei (anno 227 î.Hr.), galii parte au fugit și s-au statornicit, ascunzându-se sub numele neadevărat de *scordisci*, la țărmurile unde Dunărea se unește cu Sava, iar cea mai mare parte au trecut cu Brennus la Byzantion și apoi în Asia Mică, unde au fondat *Galatia*, provincie între Bithynia și Cappadocia, cu capitala *Ancyrae Galatarum*, adică pe românește *ancorele, ajunsul, debarcatul galilor sau galatilor*. Pe acești gali descălecați în Asia Mică autorii vechi îi numesc și *galo-greci*<sup>458</sup>. O parte din ei au rămas chiar în Dacia și s-au contopit cu pământeni. *Scordiscii* ca națiune au fost distruși mai târziu de daci și supuși cu totul dominației dacilor<sup>459</sup>.

Această dară epocă a a galilor la Dunăre, luptele cu geții și trecerea lor în Asia, le descria Demetrios Bizantinul în scrierea sa citată mai sus, compusă din XIII cărți. Este mult de regretat această pierdere, căci urme de ale *galilor, galatilor*, multe și nelămurite pe țărmurile noastre, d.e. în numele orașului *Galați, Galațanii* în județul Argeș, *Galați* în județul Dorohoi (Hilișteul rezeși), *Galațeni* lac în județul Ialomița<sup>460</sup>, ne zic că cercetarea despre această epocă ar fi o pagină importantă pentru istoria Daciei.

## § 227. Demetrios din Callatis

Acest autor a compus în XX de cărți descrierea Europei și a Asiei, cu toate țările și popoarele lor<sup>461</sup>. - Demetrios din Callatis era de patrie din orașul Calatis sau Callatis, situat lângă Dunăre aproape de Tomis, colonie de heracleoți, care însă n-a trăit mult, fiind prăbușită de un înfricoșat cutremur<sup>462</sup> [1]. Nu știm în ce

---

[1] Informație eronată. În realitate, nu Callatis s-a scufundat în urma unui cutremur, ci colonia Bizone (sau Byzone), aflată între Callatis și Apollonia. Cf. Pliniu, IV, 11, 44: *namque Thracia altero latere a Pontico litore incipiens, ubi Hister amnis inmergitur, vel pulcherrimas in ea parte urbes habet,*

epocă a trăit acest Demetrios, dar el desigur a fost mai vechi decât Strabon (an. 50 î.Hr.), de vreme ce Geograful îl menționează<sup>463</sup>.

### § 228. Dionysios Metathemenos

Acest Διονύσιος Μεταθέμενος din Heraclea a fost unul din elevii filozofului Zenon. El a trăit pe la 340 î.Hr. și a scris o carte, de mare preț și pentru Dacia, sub titlul „Despre regii antici și despre obiceiurile barbarilor”: Περὶ ἀρχαίων βασιλέων καὶ περὶ βαρβαρικῶν ἑθῶν<sup>464</sup>.

### § 229. Hermippus Berytius

Hermip (Ἑρμιππος Βηρύτιος) a trăit sub împăratul Hadrian și a fost elev al lui Philon din Byblos (an. 117 d.Hr.). Hermip a scris mult despre traci și despre geți; el asigură că elinii au datorit multe din dogmele și credințele lor relațiilor comerciale ce au avut cu tracii și cu geții. Acest Hermip este citat de mai mulți autori vechi și de Fotiu<sup>465</sup>.

### § 230. Timaios din Sicilia sau Tauromenita

Timeu din Sicilia, istoric grec, a trăit pe la 350 î.Hr.<sup>466</sup>. În istoriile sale, din care avem numai câteva mici fragmente, el a scris despre sciți, traci și geți<sup>467</sup>. Despre acest Timeu face mențiune Strabon<sup>468</sup>.

---

*Histropolin Milesiorum, Tomos, Callatim, quae antea Cerbatis vocabatur, Heracleam. habuit et Bizonen terrae hiatu raptam* („Căci din cealaltă parte, Tracia începe de pe malul Pontului, unde se varsă fluviul Istru, și are în acea parte cetățile cele mai frumoase, ca Histropolis, colonie a milesienilor, Tomis, Callatis, numită înainte Cerbatis, și Heraclea. A avut și cetatea Bizone, înghițită de un cutremur de pământ.” *IIR*, p. 399) și Strabo VII, 6, 1: ἐν τῷ μεταξὺ δὲ διαστήματι τῷ ἀπὸ Καλλάτιδος εἰς Ἀπολλωνίαν Βιζώνη τέ ἐστίν, ἧς κατεπόθη πολὺ μέρος ὑπὸ σεισμῶν („Între Callatis și Apollonia întâlnim Bizone, din care o mare parte s-a scufundat în urma cutremurelor.” *IIR*, p. 249).

§ 231-240. Sanchoniaton, Philon din Byblos (Herennius), Theodatus, Histiaeus, Hypsicrates, Hieronim, Dios, Menandru din Efes, Mochus, Manethon

*Philon din Byblos*, supranumit Herennius, istoric grec, a scris în anii 23 d.Hr.<sup>469</sup>. El a tradus în limba elenă *Istoria fenicienilor* a lui Sanchoniaton, după mărturia lui Eusebiu, care ne-a păstrat puține fragmente din ea.

Este o simțitoare pagubă pentru istoria în genere, și pentru istoria țărilor dunărene în particular, pierderea acestor scrieri. Ele au fost, poate, monumentul cel mai vechi, care a vorbit desigur despre țărmurile noastre. Fenicienii și egiptenii, în veacurile cele mai depărtate, au călătorit pe aici. Dunărea noastră a fost numită *Istru* de egipteni<sup>470</sup>. Sesostris a făcut o expedițiune contra sciților și geților<sup>471</sup>. Fenicienii din Tyr au umblat prin toată Europa și pe la țărmurile Dunării după comerț și descoperiri de țări și popoare<sup>472</sup>. Ei au colonizat țărmurile vecine nouă ale Mării Negre<sup>473</sup>. Sub Cambyse (anno 595 î.Hr.) fenicienii aveau schei de comerț pe țărmurile Mediteranei<sup>474</sup>. Etimologia numelui *cimerieni* (Crimea) este feniciană. Ea va să zică *întunec*<sup>475</sup>. Toate aceste călătorii și descoperiri de țări și de neamuri depărtate făceau obiectul *Analelor feniciene*, al *istoriilor* și *analelor orașului Tyr*, pe care le citează Flavius Iosephus și precum ne asigură însuși Appian<sup>476</sup>. Dar și aceste toate sunt pierdute. Istoriiile lui Theodatus, Hypsicrates, Histiaeus, Mochus, citate de Tatian<sup>477</sup>, și ale egipteanului Hieronymos, *Analele Tyrului*, scrise în limba elenă de Dios, Menandru din Efes, au dispărut sub ruinele Antichității<sup>478</sup>.

*Philon din Byblos* tradusese deci în limba elenă *Istoria fenicienilor* a lui Sanchoniaton, istoric antic fenician din Tyr sau de la Beryte, care a trăit în al XII secol î.Hr. Câteva fragmente foarte mici din această traducțiune a lui Philon s-au publicat de Orelli, Leipzig, 1862 în 8<sup>o</sup>.

Manethon a trăit la 263 î.Hr., în zilele lui Ptolemeu Filadelful. El a fost un bărbat ilustru, foarte erudit, arhiereu și păstrător al arhivelor sacre în templul de la Heliopolis. El a scris *Analele egiptenilor*. Flavius Iosephus, Eusebiu și Georges Syncellos citează câteva fragmente din ele, pe care Scaliger le-a adnotat<sup>479</sup>.

*Flavius Arrianus*, vestitul istoric al lui Alexandru cel Mare și al faptelor sale în Dacia<sup>480</sup>, născut la Nicomedia (anno 137 d.Hr.), guvernator al Capadociei sub Hadrian împăratul, istoric eminent și general ilustru în luptele contra *alanilor și masageșilor*, consul la Roma și arhiereu al Cererei și al Proserpinei în patria sa, a scris o mulțime de cărți istorice.

El a călătorit prin *Tracia*, prin *Crimea*, pe țărmurile Mării Negre, și a scris și un periplu al mării de Azov (Περίπλος Μαύτης), din care ni se păstrează astăzi numai parte. Scrierea sa, astăzi pierdută, în XVII cărți, cuprinzând *Istoria Parților* (Παρτικά) și luptele lor cu romanii sub Traian, trata și despre geți. Despre geți și Dacia trata mai ales o altă scriere a sa, și aceasta pierdută, în zece cărți, intitulată *Evenimentele după moartea lui Alexandru* (Τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον). Aceasta vorbea pe larg despre expedițiunea lui Lysimach în Dacia, despre Tracia, Marea Neagră și despre toate neamurile vecine ei, depre ilirii și tribalii vecini ai geților, precum ne asigură eruditul patriarh Fotiu, care a citit aceste scrieri în zilele sale<sup>481</sup>. Toate acestea sunt pierdute.

Arrian a mai scris o carte despre expedițiunea sa contra *alanilor sau masageșilor*, foarte interesant pentru noi. Această carte era intitulată, după cum ne zice Fotiu, Ἀλανικὴ, adică *Istoria luptelor contra alanilor* (*Ab Alanis gesta*); după alții adică *tactica contra alanilor*. Dar din această carte despre alani sau masageți abia ne-a rămas un mic fragment.

Istoricul Dion ne zice că Arrian a făcut cu succes o expedițiune contra alanilor. Dar împrejurările acestei expedițiuni, pe care Arrian a descris-o ca istoric și ca căpitan, ne sunt cu totul necunoscute. Numele de *alani* era comun mai multor neamuri scitice. Puterea lor cea mare sta într-o numeroasă cavalerie. Ammianus Marcellinus ne zice că alanii sunt vechii *masageți*, stabiliți între Marea Neagră și Caspica și în *Crimea*.<sup>482</sup> *Dionysios Charax*, autor din sec. I d.Hr., vorbește despre *alani*, numindu-i *popor tare bogat de cai, locuind între Dnepru și Don*. Procopiu din Cesarea îi numește *masageți*, adică *geții cei mari*.

Din acest fragment al lui Arrian rezultă că armata, comandată de el în această expediție, se alcătua de armatele aliate, de italieni, cyrenieni, bosporieni, numizi, acheeni, armeni, trapezunteni, colchi, rizieni, aplanieni și de geți cu teribila lor cavalerie.<sup>483</sup>

## § 242. Hippocrate

Între autorii care au scris despre Dacia și care au vizitat-o aflăm pe unul din bărbații cei mai eminenți ai Antichității, pe o ilustrațiune universală, pe *Hippocrate*, părintele și întemeietorul medicinei.

Hippocrate, născut în insula Cos la anii 459 î.Hr.<sup>484</sup>, aparține familiei antice și ilustre a Esculapilor (Asclepiazilor), ai cărei membri, din tată în fiu, învățau și practicau medicina. Homer ne citează pe doi din fiii lui Esculap.<sup>485</sup> Asclepiazii țineau secretă știința medicală între membrii familiei lor. Părintele familiei Asclepiazilor fiind proclamat zeu după moartea sa, toți urmașii săi luară caracterul sacru de preoți, și localurile unde ei studiau și practicau medicina erau ca niște temple.

Aceste temple se numeau Ἀσκληπιεία (*Esculapia, Aesculapii templa*). Aceste *Esculapii* se zideau la locuri nalte și sănătoase<sup>486</sup>, unde se observa *dieta*, se cultiva *gymnastica*, *muzica*, erau băi calde, și de unde se orânduiau convalescenților călătorii la diferite localități.<sup>487</sup>

Toate acestea se amestecau cu oarecari rituri și ceremonii religioase, onerocratice, descântece și magie, care dau un caracter mistic, preoteșc, profesiunii de medic.<sup>488</sup> Însuși Hippocrate a zis:

τὰ ἱρὰ ἔόντα πρήγματα ἱεροῖσιν ἀνθρώποισιν δείκνυνται. βεβίλοις δὲ οὐ θέμις πρὶν ἢ τελεσθῶσιν ὀργίοισιν ἐπιστήμης.<sup>489</sup>

[„Lucrurile care sunt sfinte sunt arătate oamenilor sfinți; celor profani nu le sunt permise, până nu sunt inițiați în misterele științei.”]

Iată originea spitalurilor. Preoții medici observau ai cea leacurile care foloseau la o boală și le însciau pe *tablete* care rămăneau în păstrarea lor secretă, în templele Esculapii:

Πινάκια ἐν οἷς καταγεγραμμένοι τυγχάνουσιν αἱ θεραπείαι.<sup>490</sup>

[„Tăblițe pe care se găsesc înscrise tratamentele.”]

Astfel erau Esculapiile de la *Epidaur*, *Cos*, *Tricca*, *Pergam* și altele. În vecinătate cu Dacia noastră la *Panticapea*, colonie antică milesiană în Crimeea, care se numea și *Bosphorus* (Plin. IV, 24), era un templu al lui Esculap (*Ἀσκληπίειον*), unde unul din cei mai renumiți preoți medici era un oarecare numit *Stratios*, Στράτιος<sup>491</sup>. Se știe că Dacia era în neînrerupte relații când amice, când neamice, cu *Panticapea*<sup>492</sup>. La aceste temple se făceau donații, pentru întreținerea lor<sup>493</sup>.

Hippocrate, medic, filozof și om foarte învățat<sup>494</sup>, a fost cel dintâi care a proclamat medicina ca artă, ca știință; a făcut din ea o învățătură publică și a smuls vâlul de superstiții și bigotism, cu care ea era înconjurată de preoții săi<sup>495</sup>. El a stigmatizat pe șarlatani cu preceptul său: *ὠφελέειν ἢ μὴ βλάπτειν* (*commodes, aut ne quid offendas*; - „să folosești, sau să nu vatămi”)<sup>496</sup>. Aceasta făcu ca Hippocrate să fie invidiat și prigonit de ceilalți medici preoți, și când Esculapium-ul din *Cos* a ars, ei au încercat să răscoale poporul, spunând că Hippocrate i-a dat foc. După această întâmplare Hippocrate ne mai având unde găzdui pe bolnavi, a întemeiat *medicina clinică*, adică tratamentul bolnavilor pe la casele și paturile lor (*κλίνη, κλινικὴ*)<sup>497</sup>.

Hippocrate a călătorit prin multe țări, precum însuși el ne spune, în interesul științei, practicând medicina și studiind. El a călătorit și a practicat la *Cos*, *Abdera*, *Larissa*, *Meliboea*, *Cyzic*, prin toată *Tesalia*, prin *Iliria* și *Pannonia* la coastele Daciei, de multe ori confundată cu aceste țări<sup>498</sup>, în *Libia*, la *Delos*, în toată *Scitia*<sup>499</sup>, în *Attica* și la *Thassos*.

Hippocrate a scris mult, dar scrierile sale noi nu le avem toate, iar pe unele nu le avem întregi<sup>500</sup>.

Pe noi ne interesează mult scrierea sa ce ni s-a păstrat parte din ea sub titlul: *περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων* (*Despre aere, ape și locuri*), care este totodată cea mai veche scriere de geografie fizică. Acest *ouvrage étonnant*, cum îl califică *Coray*, dovedește călătoria lui Hippocrate prin *Scitia*, cum obișnuiau a numi și pe Dacia la un

loc autorii străvechi, după mărturia lui Strabon<sup>501</sup> și a lui Dio Cassius, care numește pe *geți* ἔθνος Σκυθικόν<sup>502</sup> [„neam scitic”].

Această importantă carte a lui Hippocrate ne-a parvenit ciuntă și plină de lacune. Citind cu luarea aminte această scriere, în care Hippocrate studiază influența aerelor, a vânturilor, apelor și a localităților asupra bolilor, natura climatelor calde și umede, recomandând medicilor să cerceteze cu multă seriozitate mai întâi localitățile și climatologia unde exercită medicina, – și, observând că titlul ei era mai demult: περὶ αἰέρων, ὑδάτων, τόπων, ἀκρίσεων, ὥρων καὶ χωρῶν, că, prin urmare ea conținea mai multe materii și descrieri decât acelea câte se păstrează astăzi, ne facem o idee deplină cât de mult ne lipsește din această scriere<sup>503</sup>.

Eruditul Coray ne zice cu întristare despre aceasta:

„Il nous semble que le temps n’a respecté la partie qui nous reste aujourd’hui de ce traité philosophique du plus grand médecin de l’antiquité, que pour nous donner des regrets sur la perte du reste”<sup>504</sup>.

[„Se pare că timpul a respectat partea care ne-a rămas astăzi din acest tratat filozofic al celui mai mare medic al Antichității numai pentru a ne face să regretăm pierderea restului.”]

Deci, în partea care ne-a rămas din scrierea lui Hippocrate despre aere, locuri și ape, vedem că acest mare om a vizitat Scitia, cuprinzând poate și Dacia. El ne spune că Palus Maeotida (Marea de Azov) desparte Asia de Europa (cap. LXXVII), ne vorbește despre *Macrocephali* (cap. LXXX), despre *Sauromați* și ceilalți sciți și despre amazoanele, femeile lor (cap. LXXXIX-XC. XCI.), pe care sciții se vede că-i așează undeva în Dacia în preajma țării de jos a Moldovei de astăzi, căci îndată vine și ne vorbește despre *pustietatea Scitică* (Σκυθέων ἐρημία), care se numea și *pustietatea getică* (Γετῶν ἐρημία) și care localitate nu este alta decât aceea cuprinsă între Borysthene (Nipru) și Istru (Dunăre), unde Darius a fost atât de nenorocit<sup>505</sup>. Hippocrate vorbește despre carele sciților cu câte doi sau șase boi<sup>506</sup>. În această parte a pustietății scitice sau getice

Hippocrate ne spune că sunt râuri mari care fac ca țara să nu fie umedă.

Iată în scurt o ochire asupra acestei scrieri a lui Hippocrate, care nu numai că nu se mai păstrează întreagă, dar este chiar alterată și întreruptă în multe locuri, cu toate încercările filologilor ca să o îndrepte. Este destul a citi cineva § 116-117 din discursul preliminar al eruditului Coray<sup>507</sup>, ca să vadă cu câte ciuntiri și dezordini ne-a rămas mica parte din această scriere.

§ 243-248. Autori armeni: Mar-Aspas-Catina, Bardessan, Agathangel, Faust Bizantinul, Moisi de Khoren, Anonymul Armean din sec. V

Literatura și istoria Armeniei nu sunt străine de Dacia noastră. Mulțumită neobositelor ostenele ce bărbații distinși ca J. Villote, De la Croze, Villefroy, Schröder, frații Whiston, Academia armeană a Sf. Lazăr fondată la Venția în 1815, Jean Saint-Martin și Victor Langlois, au depus pentru ele, noi putem studia astăzi cu succes scrierile *pogorătorilor lui Aram*, popor cu care, din vechimea cea mai depărtată, Dacia nu o dată s-a găsit în contact, și care mai târziu a aflat în România, de mai bine de opt secole, refugiu și ospitalitate.<sup>508</sup>

Se scrie că suveranii Armeniei au pus de au tradus în limba lor toate producțiile cel mai slăvite ale Antichității. Sute de autori ne sunt abia cunoscuți numai prin traducțiunile armene. *Chosroes Nuschirvan*, mai cu deosebire, aduse de la Constantinopol, cu mari sacrificii, bizantini erudiți și traduse în armeană și în limba siriacă și arabă istoricii și autorii cei mai renumiți. De aceea, mai ales, începe era traducțiunile armene. Berosiu, Dio Cassius, Nemesius, Aristotel, Cefallion, Palefate, Maneton, Iulius Africanul, Hippocrate, Galian, Platon și mulți alți autori au existat traduși în întreg. Lista scriitorilor profani vechi, care au fost traduși în armeană, este considerabilă. Un erudit armean, arhiereul Sukias de Soma, a făcut din ea obiectul unei scrieri speciale foarte interesante.<sup>509</sup> Dar neîndurarea timpurilor a distrus cea mai mare parte din autorii vechi armeni, ce erau mențiți a păstra scrierile cele mai serioase ale vechimii, în care Dacia noastră nu era străină, după cum frag-

mentele rămase ne dovedesc. Invaзиile și războaiele nesfârșite au făcut să piară în tot sau în parte sute de autori armeni de o mare importanță; apoi religia, sau mai bine zis fanatismul, a exterminat scrierile câte mai scăpaseră. Sfântul Grigorie *Iluminătorul Armeniei* (anno 276 d.Hr.) a ars toate cărțile din toată Armenia câte scăpaseră de incendiile năvălitorilor și ale războaielor civile<sup>510</sup>. La 1872 î.Hr., Ninus - se zice - arde toate analele Armeniei, anterioare domniei sale. La 302 d.Hr., episcopii Armeniei ard cu aceeași furie toate cărțile profane. La 382, apostatul Merujan cu ajutorul regelui Persiei, și la 439 regele Persiei Yesdeguerd II, ard toate bibliotecile vechi. La 1064, Alp-Arslan, al doilea sultan din dinastia Seldjukidilor, arde vechiul oraș Ani din provincia Ararat cu toate bisericile sale, unde se conservau sute de mii de manuscrise foarte vechi. La 1144 arhivele de la Edessa se prefac în cenușă de Omad-Eddin-Zenghi, domn de Messul. La 1292 Kalil-Aschraf, sultan al Egiptului, arde toate bogățiile literare, pe care patriarhii Armeniei le adunaseră în cetatea Romala la 1147, odată cu strămutarea reședinței lor. La 1402, Tamerlan ridică și pradă toate manuscrisele vechi ce se mai găseau în Armenia.<sup>511</sup>

*Mar-Asas-Catina* a trăit pe la 149 î.Hr. Valarsane, regele Armeniei, cunoscut și sub numele de Mitridate I, trimise pe acest bărbat, adânc în literele latine și caldeene, cu scrisori de recomandare către fratele său Arsace cel Mare, regele perșilor, spre a i se deschide toate bibliotecile și arhivele în scop de a studia și scrie istoria veche. *Mar-Asas-Catina*, cercetându-le pe toate, găsi între altele un manuscris vechi sub titlul: *Această carte s-a tradus din limba caldaică în limba elenă din ordinul lui Alexandru Macedon și conține istoria vechilor strămoși*.

După acest manuscris și după altele, *Mar-Asas-Catina* a compus istoria Armeniei și a neamurilor cu care ea a stat în relațiune, și a dus-o regelui Valarsane. Din micile fragmente ale acestei odinioară imense scrieri ce ni se păstrează de Moisi de Khoren, se vede că ea trata, între alte neamuri, despre parți, galați, despre Pont, despre *bulgarii de Vunt*, probabil *Ventii* sau *Antii* care locuiau malurile Mării Negre de la Nistru până la Dunăre,<sup>512</sup> despre cimerieni (Kimernos) și țara lor<sup>513</sup>, despre macedoneni și expedițiunile lui

Alexandru cel Mare<sup>514</sup>. Mar-Aspas-Catana citează mulți autori cu totul pierduți, de ex. pe *Cefalion*, *Abydene* și alții.

*Bardessane*, născut în Siria, istoric și matematic, a trăit pe la 150 d.Hr. El a scris o *Istorie a Armeniei* și o carte *despre legile mai multor neamuri*. Fragmentele existente dovedesc că Bardessane se ocupa de Germania, Scitia, Amazoanele, Sarmatia, Pont, Alani, Albani<sup>515</sup>, Zazi, Dauni, Zichi<sup>516</sup>.

*Agathangel*, istoric și filolog armean, a trăit în sec. IV d.Hr. și a fost secretar al regelui Tiridate II. El a scris *Istoria Armeniei*. Originalul a dispărut cu totul. Ni se păstrează o prescurtare, și aceasta foarte necompletă<sup>517</sup>. Istoria lui Agathangel s-a bucurat de o mare reputație și a fost considerată de armeni ca monumentul cel mai vechi al anelor lor naționale. Agathangel trata în cartea sa despre masageți, despre alani, despre albani, despre goți și primejdia ce a avut de la regele lor *Herța* împăratul Dioclețian, primejdie și spaimă pe care numai viteazul rege al Armeniei Tiridate I a scăpat, și multe alte împrejurări interesante pentru noi<sup>518</sup>.

*Faust Bizantinul*, istoric și cronograf din familia *Saharouni*, domnitor odinioară în Armenia, trăi pe la anii 300 d.Hr. și fu supranumit *Bizantin* pentru că a învățat la Constantinopol. Faust a scris o *Biblioteca istorică*, care cuprindea Armenia și mai multe neamuri, de la 344 până la 392. El a scris în limba elenă, dar originalul este pierdut; traducțiunea armeană datează din 450, dar e mult prescurtată de copiiști și are multe lacune<sup>519</sup>.

*Moisi de Khoren*, ilustru istoric și geograf armean, a trăit și a scris pe la 400 d.Hr. El a călătorit și a cercetat toate arhivele și bibliotecile Orientului, ale Siriei, Egiptului, Greciei și Romei. El a scris între altele *Istoria Armeniei* și o *Geografie universală*, în care citează o mulțime de autori antici pierduți, geografi și istorici, ale căror nici nume nu le-am fi cunoscut fără dânsul.

Istoria Armeniei a lui Moisi de Khoren nu ne-a parvenit în întregul ei. Avem numai trei cărți din ea. Intreaga carte IV ne lipsește, afară de puține fragmente. Aceasta cuprindea epoca de la căderea dinastiei Arsacizilor până în zilele împăratului Zenon (427 d.Hr.). Moisi a scris despre alani, Scitia, Dunărea pe care o numește *Tanup*, despre masageți (*Maskhouth*) și despre geți.

Geografia sa ne-a parvenit necompletă, alterată mult, ciuntită de timp și de copiiști<sup>520</sup>.

*Anonimul autor armean din secolul V* a scris genealogia Sf. Grigorie Luminătorul Armeniei și viața Sf. Nerses. Aceste scrieri ni s-au păstrat, însă pline de lacune. Totuși din ele vedem că autorul s-a ocupat de popoarele scitice și sarmatice, de alani, masageți, uzi, care făcând o alianță formidabilă în zilele lui Nerses, încălcaseră Armenia (an. 374 d.Hr.), dar au fost până la sfârșit învinși și izgoșiți din hotarele ei<sup>521</sup>.

Să observăm în treacăt cu ocaziunea acestei populații neastâmpărate, gata a se bate și a merge oriunde după vitejii și pradă, că pe la 900 d.Hr. aflăm încă pe uzi în Basarabia, Moldova și Valahia<sup>522</sup>. Ei au fost același neam cu *comanii*<sup>523</sup>, în care nu știu dacă n-ar trebui să vedem pe strămoșii *mocanilor* noștri. La 869 *pecenegii* și *uzii* izgonesc pe încălcătorii unguri din Moldova<sup>524</sup>. *Uzii*, *pecenegii*, *comanii* și *iașii* bat și distrug imperiul vecin al chazarilor pe la 1022, în conlucrare cu rușii, care îl bat dinspre partea lor<sup>525</sup>. Bizantinul Glycas ne zice că *uzii* sunt una cu *pacinakiții*, iar Ana Comnena că *pacinakiții* și *comanii* au aceeași limbă<sup>526</sup>. Porphyrogeneta așează pe *pacinakiți* în Dacia, unde șederea lor începea de la malurile noastre dincoace de Dunăre în față cu Silistra:

ἀπὸ κάτωθεν τῶν μερῶν Δανούβεως ποταμοῦ τῆς Δίστρας ἀντίπερα ἢ Πατζινακία παρέρχεται καὶ κατακρατεῖ<sup>527</sup>.

[„În părțile de jos ale fluviului Dunărea, în fața cetății Distră, se întinde țara pecenegilor, iar (locuințele lor) se găsesc...” FHD, p. 69.]

La 1065, *uzii* trec Dunărea, bat Bulgaria, Macedonia și Thracia, sub Constantin Duca; ei se fac apoi prieteni cu împăratul, și sub Roman Diogen și Alexis Comnen îi găsim bătându-se ca aliați ai bizantinilor<sup>528</sup>. Porphyrogeneta ne zice încă, că țara albanilor și a uzilor merge spre Nistru<sup>529</sup>.

Mai adaug despre masageți că Ovidiu îi găsește la Dunărea noastră, în Dacia:

Praefuit his, Graecine, locis modo Falccus; et illo  
Ripa ferax Istri sub duce, tuta fuit.  
Hic tenuit *Massasgetes* in pace fideli,  
Hic arcu fisos terruit ense Getas;<sup>530</sup>

[„Mai ieri în aste locuri era mai mare Flaccus:  
Sub dânsul n-aveai teamă la Istrul cel barbar,  
Căci el sub ascultare ținū aice lumea  
Și-nspăimântă pe geții ce se încred în arc.”  
Ovidiu, *Opere*, Editura Guvivas, 2001, p. 1014.]

iar Dionysios Periegeta (an. 30 d.Hr.) pune în vecinătate pe  
*viteji alani*:

Δακῶν τε ὄσπετος ἄια, καὶ ἀλκίεντες Ἄλανοι,  
adică:

*A dacilor nemăsurat pământ și viteji alani.*<sup>531</sup>

#### § 249. Nicolae Damaschinul

Acest istoric, poet și filozof peripatetic, a trăit și a scris pe la  
anii 64 î.Hr. El a fost amic intim al lui Augustus și al regelui  
Herodius. Augustus îl iubea atât de mult, încât el dădea numele  
de *Nicolai* și plăcintelor ce acest istoric i trimitea. De aici a provenit  
că până în zilele lui Hesychius (sec. VI d.Hr.) plăcintele se numeau  
*Nicolai*:

„Nicolau philosophum Damascenum tanto amore comple-  
xus fuit Augustus Caesar, ut missas ab eo ad se placentas *Nicolaos*  
vocaret; quae in hunc usque diem durat appellatio”<sup>532</sup>

[„Caesar Augustus l-a ținut cu atâta iubire pe filozoful  
Nicolae Damaschinul, încât numea „nicolaiuri” plăcintele pe care  
aceia i le trimitea; și numele acesta durează de atunci și până în  
ziua de azi.”]

Nicolae Damaschinul a scris *Istoria universală* în 144 de cărți,  
*Istoria asirienilor și Viața lui Caesar Augustus*.<sup>533</sup>

Din toate acestea, abia ni s-au păstrat puține fragmente, din care se vede că el a scris pe larg despre toate țările și neamurile cunoscute, între care despre *daci, saci, traci*, despre *Mysia*, despre *Iliria* și neamurile ei care se numeau *panoni* și *daci*, despre *tribali, sauromați* etc. Aceste fragmente ne spun că *galactophagii, abii, mysii* și *hyppomolgii* ai lui Homer (Iliada XIII, 5) sunt sciții cu care s-a bătut Darius peste Dunăre, și că femeile acestora sunt voinicele amazoane, care un timp numai au fost petrecătoare la Marea Meotidă și care au mers cu biruințele lor până la Cilicia și la Atena.<sup>534</sup>

#### § 250. Priscus Rhetor

Priscus, retor și sofist, născut la Panium din Tracia, oraș la gurile Propontidei, trăi pe la 430 d.Hr.<sup>535</sup> El a fost sol al lui Teodosiu cel Tânăr la curtea lui Atila și a călătorit mult prin Dacia și țările învecinate cu ea. Priscus a fost om de litere, istoric, soldat și om de stat. A scris *Istoria Bizanțului* și *opt cărți despre războiul și afacerile cu Atila*. Dar toate acestea sunt pierdute, afară de puține fragmente. În Dacia se petrecură mai multe fapte ale acestei epoci grozave, pe care o descria Priscus, precum și solțiile sale la Atila. Aici se vorbea, ne zice Priscus, o limbă amestecată de vorbe ausonice, hunice și gotice. Această limbă se vorbea chiar la curtea lui Atila. Priscus distingea limba ausonică de cea clasică latină. Aici se făcea comerț între huni și romani. În Dacia Priscus a avut negocieri, bătălii, expedițiuni grele și multiple, în curs de mai mulți ani, începând de la 448.

Fragmente din Priscus ne dovedesc cât de importante erau scrierile sale pentru istoria și geografia Daciei. Eruditul A. Treb. Laurian reproduce, în frumoasele sale pagini despre *Temeșiana*, un fragment din Priscus.<sup>536</sup>

#### § 251. Apollodor din Damasc

Acest Apollodor este renumitul arhitect al Antichității, care a zidit podul lui Traian pe Dunăre cu 51 de arcuri, ai cărui pilaștri stau încă până în ziua de astăzi ca niște martori eterni ai mărimii romane. *Forul și Gimnaziul lui Traian, Basilica Ulpiana, Odeonul* etc.

sunt încă operele lui Apollodor. El muri la 130 d.Hr. Epoca nașterii sale nu este bine cunoscută. Într-o zi, Apollodor vorbind cu Traian despre lucrarea sa arhitecturală, Hadrian care era de față își permise a o pune gri. Apollodor insultă pe Hadrian în prezența lui Traian, arătându-i cât era de ignorant și incompetent în această materie. Puțini domnitori uită ofensele. Homer ne-a spus demult acest mare adevăr.

Κρείσσων γὰρ βασιλεὺς, ὅτε χύσεται ἀνδρὶ χέρη·  
Ἐπερ γὰρ τε χόλον γε καὶ αὐτῆμαρ καταπέψῃ,  
Ἄλλὰ γε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον, ὄφρα τελέσῃ,  
Ἐν στήθεσιν ἑοῖσι... (*Iliada* I, 80)

[„Mult mai presus e un rege, când pe-omul de rând se mânia:  
Chiar de și-ar frânge el țafna, și-o ține atunci ascunsă,  
Pică păstrează apoi lungă vreme, gândind s-o-mplinească  
În sinea lui...”

Homer, *Iliada*, traducere de Dan Slușanschi, Editura Paideia, 1998, p. 7.]

Hadrian împăratul goni deci pe Apollodor din Roma și apoi trimise de-i luă viața. Astfel muri acest mare arhitect, astfel îi răsplătea succesorul lui Traian pentru cucerirea Daciei, cucerire care făcuse cea mai mare glorie a lui Traian și a Romei!...

...et le monde continue d'aller, comme il allait.

[„...și lumea continuă să meargă, ca și până acum...”]

Apollodor a scris o carte *despre asedii* (Πολιορκητικά), care s-a păstrat în fragmente. El a mai scris o carte importantă despre Dacia. Aceasta era descrierea detaliată despre podul lui Traian. Ea n-a ajuns până în zilele noastre, însă Dio Cassius ne lăsa un fragment destul de însemnat ca să producă mirare în inimile cunos-

cătorilor de arhitectură și multă părere de rău pentru pierderea unei atât de însemnate scrieri pentru istoria Daciei.<sup>537</sup> [1]

## § 252. Pappus Alexandrinul

Pappus (Πάππος), celebru matematician și geograf alexandrin, a trăit în sec. IV d.Hr., în zilele lui Teodosiu cel Mare. El a scris un foarte remarcabil *curs de matematică* (Μαθηματικῶν συλλογαί) în opt cărți, din care numai cinci ne-au parvenit și s-au tipărit de Carolus Manolessius, anno 1659, la Bonn.

Lui Pappus i se datorește o teoremă însemnată asupra centrului de gravitate. Matematicianul german *Guldin* (născut St. Gall 1577, mort Gratz 1643) își apropiase această teoremă. Lumea îl crezu. Dar nu mult după aceasta, manuscrisul străvehi al lui Pappus, pe care Guldin îl citise și-l traduse, dovedi impostura.

Pappus Alexandrinul a mai scris o *Geografie universală*, care cuprindea toate cunoștințele geografice, cosmografice și chorografice de până în zilele sale. El avea sub mână sute de autori, care pe atunci existau încă în Alexandria și în celelalte biblioteci ce mai în urmă au pierit. Geografia lui Moisi de Khoren este o minimă prescurtare și compilare din Pappus, care este pierdut cu desăvârșire, afară de mici fragmente.

Geografia lui Pappus era intitulată de autorul ei Χωρογραφία οἰκουμένης. Din fragmentele rămase și din geografia lui Moisi de Khoren, vedem că scrierea aceasta se ocupa și de țările noastre.<sup>538</sup>

## § 253. Ethicus Hister

Ethicus de la Histria (Ἰθικός), geograf latin, a trăit pe la 350 d.Hr. Până la un timp, acest autor era cu totul necunoscut; era, după cum se exprimă Vivien de Saint-Martin: „*nom obscur et oublié parmi les plus oubliés et les plus obscurs*..” [„Nume obscur și uitat printre cele mai uitate și obscure.”] Acum știm însă că Ethicus a scris două cărți de cosmografie universală, din care una latinește și

---

[1] Trimiterea corectă la fragmentul din Dio Cassius în care se află descrierea podului de pe Dunăre nu este 69,4, așa cum indică Papadopol-Calimah în notă, ci 68,14.

una grecește. Acestea sunt cu totul pierdute, afară de puține fragmente publicate sub titlul *Cosmographia Ethici*, la Veneția 1513 și la Paris 1577. Chiar și aceste fragmente sunt desfigurate de copişti ignoranți. Ethicus trata și despre Dacia. Trei bărbați erudiți în geografie s-au ocupat în timpurile noastre cu mult zel de Ethicus: D'Avezac, H. Wuttke și F. Pertz.

Dom I. Lucas d'Achery, doctisimul benedictin al congregației de Saint-Maur (Saint-Quentin 1609-1685), care ne-a lăsat o scriere sub titlul *Veterum aliquot scriptorum spicilegium* (13 vol. in 4<sup>o</sup>; 1723, 3 vol. in fol.), colecție foarte prețioasă de documente și acte de tot felul din evul de mijloc, publicând catalogul bibliotecii Mănăstirii de Saint-Riquier (Picardia), compus la 831 d.Hr., ne arată că în acel an 831 *Descrierea lumii* a lui Ethicus se păstra încă întreagă la această mănăstire.

Ethicus a mai scris o carte despre comunicațiile și drumurile mari ale provinciilor romane, care ni s-au păstrat în parte numai sub titlul *Antonini Augusti Itinerarium*, și care servea de complinire la *Cosmografia universală* latină a lui Ethicus.<sup>539</sup>

## § 254. Aristotel

Este destul a numi pe acest mare filozof și poligraf, care a organizat sistemul întreg al cunoștințelor omenești și, precum se exprimă Lalanne:

„a fourni le moule dans lequel s'est accompli, jusqu'aux temps modernes, tout le travail philosophique de l'humanité”

[„a furnizat matrița în care s-a îndeplinit, până în timpurile moderne, toată munca filozofică a umanității”],

pe Aristotel, elevul lui Platon și perceptor al lui Alexandru cel Mare, ca să vedem despre cine vorbim.

Aristotel trăiește de la 384 până la 322 î.Hr. El umple lumea de scrierile sale celebre. Dar afară de numărul imens al scrierilor existente ale lui Aristotel, sunt multe care s-au pierdut și despre a

căror existență ne vorbesc fragmentele rămase și testimoniile biografiilor săi și ale mai multor autori vechi.

Aristotel a scris și despre Dacia în multe cărți astăzi pierdute.

În scrierea Πολιτεῖαι, el descrie 250 de țări. Toate țările prin care a străbătut și pe unde a stat Alexandru cel Mare, aveau istoria și descrierile lor de acest om monumental:

„Iuvene existente Alexandro et militante contra Persas, eundo cum eo nec tum abstinuit philosophari Aristoteles; tunc enim composuit historiam ducentarum et quinquaginta politiarum”.<sup>540</sup>

[„Pe când Alexandru era tânăr și lupta contra perșilor, Aristotel, mergând cu el, nici atunci nu s-a reținut de la a face filozofie: căci atunci a scris istoria celor 250 de republici.”]

Cicero, care a avut fericirea de a citi în zilele sale toate aceste cărți ale lui Aristotel, ce nu se pierduse încă, spune:

„Ab Aristotele omnium fere civitatum non Graeciae solum, sed etiam barbariae mores, instituta, disciplina, a Theophrasto etiam leges cognovimus”.<sup>541</sup>

[„De la Aristotel cunoaștem obiceiurile, instituțiile și învățătura din aproape toate cetățile, nu doar ale Greciei, ci chiar și ale barbarilor, de la Teofrast cunoaștem chiar legile...”]

Aristotel a compus încă în mai multe cărți o scriere despre toate fluviile mari și țărmurile lor, între care și Dunărea (Περὶ ποταμῶν), după mărturia lui Plutarh. Citirea tuturor acestora produsese, probabil, pe lângă amorul de a birui în inima eroului macedon acea dorință și nerăbdare de a vedea și trece Dunărea și de a se întâlni piept la piept cu voinicii geți.<sup>542</sup>

Din fragmentele ce ni se conservă, vedem că Aristotel a scris cărți întregi despre Istria și istrienii de la gurile Dunării noastre, despre traci și Tracia, despre toate neamurile scitice, despre instituțiile, obiceiurile și istoria lor.<sup>543</sup>

## § 255. Polemon de la Ilion

Istoricul Polemon de la Ilion, supranumit și *periegeta* (Πολέμον' Ἰλίου, ὁ περιηγητής) a trăit în zilele lui Ptolemeu Epiphanes (anno 204-180 î.Hr.). Între scrierile sale pierdute, avem de regrettat:

1. Despre orașele de pe țărmurile Mării Negre și despre întemeierea lor (Κτίσεις τῶν ἐν πόντῳ πόλεων)

2. Geografia sau descrierea lumii (Κοσμική περιήγησις ἤτοι γεογραφία).

Polemon este citat de Strabon, de Ateneu, de Plutarh, de Ștefan din Bizanț și de împărăteasa Eudoxia. Din micile fragmente și citate păstrate, aflăm că Polemon a tratat și despre Dacia și geți, descriind Sciția, Istrul (Dunărea), portul sciților, pe iapigi și alte neamuri.<sup>544</sup>

## § 256. Petru Patriciu

Petru, celebru retor și legist, fu născut în Tessalonica din părinți iliri. El a stat în mare cinste la Iustinian, care îl trimise sol la goți și la regele persilor Chosroe, în timpul armistițiului de cinci ani dintre bizantini și persi, pe la 550 d.Hr. După această solie, împăratul îl înălță la demnitatea de *patriciu* și de *magistru*, pentru a răsplăti eminentele sale servicii.

Petru Patriciu lăsa multe scrieri importante, care toate au dispărut sub ruinele Imperiului Bizantin.

El scrisese mai multe cărți istorice (ἱστορίαι) și o carte despre situația și relațiile Imperiului (περὶ πολιτικῆς καταστάσεως). Ne-au rămas puține mici fragmente din acestea, care s-au publicat în David. Hoeschelii *Eclog. Legat. Aug.* Vindobon. 1603 în 4<sup>o</sup> și în corpusul autorilor bizantini între *Excerpta de legationibus*, Paris, 1648. Din aceste fragmente vedem că Petru se ocupase mult în scrierile sale despre daci, despre expedițiunile lui Domițian și ale lui Traian contra lui Decebal, despre supunerea și colonizarea Daciei, și alte multe evenimente petrecute la Dunăre în diferite epoci.<sup>545</sup>

## § 257. Heron Atenianul

Acest Heron, istoric și geograf Atenian ('Ηρων) a scris, nu știm pozitiv în ce epocă, comentarii voluminoase și detaliate la cărțile lui Herodot ('Υπομνήματα εἰς Ἡρόδοτον) și a făcut *prescurtare a scrierilor istorice ale lui Heraclide Ponticul* ('Επιτομή τῶν Ἡρακλείδου ἱστοριῶν), celebru istoric despre care noi am tratat altădată. Amândouă acestea sunt cu totul pierdute. Dar e destul titlul lor, ca să știm de câtă importanță au fost scrierile lui Heron pentru Dacia și cât am pierdut cu lipsa lor. Nu trebuie să confundăm pe acest Heron istoric cu Heron celebrul mecanic și matematician alexandrin, care a trăit pe la 120 î.Hr.<sup>546</sup>

## § 258. Laetus

Acest autor Laetus (Λαῖτος), foarte vechi, a scris *Istoria Fenicienilor* (Φοινικικά). El a tradus în limba elenă scrierile lui Teodot, Ipsicrat și Mochus, istorici fenicieni, care sunt pierduți ca și traducțiunea lui Laetus. Acest autor era de un mare interes pentru istoria veche a Daciei, căci după el Suidas ne zice că Zamoke, despre care autorii greci spun că era *get*<sup>547</sup>, *trac*<sup>548</sup>, *scit*<sup>549</sup>, și a cărei personalitate este atât de însemnată în istoria dacilor<sup>550</sup>, *venise la geți din Fenicia*<sup>551</sup>. Este dar vederat că Laetus trata în scrierea sa despre expedițiunile și explorările fenicienilor în Dacia, unde chiar astăzi se găsesc vestigii ale celei epoci de bronz, care numără o vechime de vreo zece secole înainte de Hristos. Strabon<sup>552</sup> și Dio Chrysostomos, istoricul Daciei<sup>553</sup>, ne spun că civilizația dacilor se datorează lui Deceneu, mag sau vrăjitor, care adusese dacilor un alfabet *din Egipt*. Acesta a inițiat pe daci în diversele ramuri ale filozofiei, i-a înzestrat cu o literatură, le-a dat legi scrise: *leges conscriptas*. Arme și vase sacre feniciene s-au găsit pe teritoriul Daciei în Transilvania; ornamente cu pasărea Ibis s-au aflat în preajma Buzăului. Așadar cu mii de ani înainte de Hristos, fenicienii nu numai pătrunseseră la Dunăre și în Carpați, dar adusese cu dâșii până și atributele cultului semitic. Chiar cuvintele feniciene se păstrează și astăzi în limba noastră.<sup>554</sup>

Acestea ne dovedesc cât de importante erau pentru noi scrierile istorice ale lui Laetus.<sup>555</sup>

## § 259. Dio Cassius

Este știută de toți însemnătatea lui Dio Cassius între istoricii Romei, și în special între cei care au scris mai cu dinadinsul despre Dacia.

*Dio Cassius Cocceius* sau *Cocceianus* fu născut în Bitinia, la Nicea, la 155 d.Hr. Tatăl său Cassius Apronianus a stat senator și guvernator al Siciliei și al Dalmației. După mama sa, Dio Cassius era nepot al lui Dio Chrysostomos Cocceianus, istoric și oaspe al Daciei, despre care noi am vorbit altădată. Prenumele de *Cocceianus*, el îl adaugă la numele său după maica sa.

Dio Cassius a fost unul din bărbații cei mai celebri ai epocii sale. A fost pretor sub Pertinax, consul sub Sever și Caracala, guvernator al Smirnei și al Pergamului sub Macrinus, înălțat la 223 de împăratul Alexandru Sever la demnitatea de consul al Romei, proconsul al Africii și apoi guvernator al Dalmației și al Panoniei.

El a fost de multe ori și de multe ori s-a luptat prin Dacia. În unire cu împăratul Alexandru Sever, Dio Cassius era un mare și neștrămutat păzitor al disciplinei și al onoarei miliatare în acele vremi de rușinoasă memorie pentru romani, când imperiul se vindea de [către] militari pentru un *donativum*, când trădarea militară uzurpa suveranitatea poporului și a senatului roman și vindea soarta Romei aceluia ce ar fi dat mai mulți bani, frângând astfel legătura cea mai sacră ce a existat la romani și care făcuse gloria și mărirea lor: *jurământul militar*<sup>556</sup>. Legiunile din Pannonia, deprinse de la o vreme la sediiuni, conspirase contra lui Dio. Dar perversitatea lor se sfărâmă de prezența sa. Dio singur cu prestigiul și bărbăția sa supuse o armată de sediiuși și pedepsi cu moartea pe cutezători. Pretorienii din Roma, înspăimântați, cerură de la împărat moartea lui Dio. Alexandru Sever, în loc de răspuns, numi pe Cassius pentru a doua oară consul, scutindu-l de cheltuielile inaugurării, pe care le luă în sarcina sa, spre a răsplăti pe restauratorul vechii discipline romane.

În urmă Dio, obosit de ostenele și de războaie, iar totodată doborât de o boală cronică, se retrase la Nicea, unde a și murit, consacrand timpul său la scrieri importante. Când Alexandru Sever, cedând rugămintelor sale, i-a dat voie să se retragă în căminul său, Dio pronunță aceste versuri din Homer<sup>557</sup>, pe care le-a scris și la sfârșitul cărții LXXX a Istoriei sale:

„Jupiter a scăpat pe Hector de săgețile, de pulberea, de sângele, de omorul și de freacăta luptelor...”

Dio Cassius a fost căpitan de frunte, istoric și om de stat. Privind la nestatornicia, la pasiunile și la fluctuația principiilor mai multor oameni politici din zilele sale, el zice, cu experiența sa practică și de istoric, aceste memorabile cuvinte: „Toate schimbările sunt pline de primejdie; ele mai totdeauna aduc nenorociri mari țărilor și cetățenilor. Bărbații de stat înțelepți preferă să stea în aceeași stare, oricât de neperfectă ar fi, decât a se târî prin rătăcirii nesfârșite...”<sup>558</sup>

Dio Cassius a scris între altele:

1. *Istoria domniei lui Traian*
2. *Getica* (Γετικά), adică istoria geților
3. *Istoria expedițiilor și a călătoriilor sale prin toate țările pe unde a umblat*
4. *Istoria lui Commodus*.

Toate aceste scrieri sunt cu desăvârșire pierdute, și toate erau foarte importante pentru istoria noastră antică, căci toate tratau despre Dacia.

Dar scrierea cea mai importantă, scrierea monumentală a lui Dio Cassius, este a sa *Istoria Romană* (Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία). Ea începea de la zidirea Romei și se sfârșea cu domnia lui Alexandru Sever. Dio a pus 22 de ani pentru ea: zece ani a adunat material și doisprezece a compus-o apoi! Ea era în 80 cărți, din care ne lipsesc cele mai multe. Cele de la început 36 de cărți ne lipsesc cu totul; abia avem puține mici fragmente din ele, culese de Flaviu Ursin. Cărțile aproape complete sunt de la 37-a până la 59-a. Toate celelalte de la 49 până la 80 sunt iarăși pierdute, și nu avem din ele decât o prescurtare făcută de Xifilin și câteva fragmente.<sup>559</sup>

Multe din aceste cărți pierdute tratau despre Dacia, precum din fragmente se dovedește.

Astfel cartea XXXVIII trata despre bătălia ce a suferit Antoniu la cetatea Istria, la gurile Dunării, de către sciții-bastarni, veniți în ajutorul misilor, și despre fuga lui Antoniu.<sup>560</sup>

Luptele mitridatice, la care luă parte atât de activă tracii și geții, se descriau în cărțile I-XXXVI.<sup>561</sup>

Cartea LI povestea pe larg despre războaiele romanilor în Misia și în Tracia și despre expedițiunea lui Lentulus contra lui Getison [Cotizo], regele dacilor.<sup>562</sup> Aici Dio, vorbind despre suevi și daci, susține că suevii sunt celți iar dacii sciți; că dacii ședea pe ambele maluri ale Dunării; că o parte din dacii de dincolo de Dunăre fiind vecini cu tribalii, fac parte din prefectura Misiei și sunt numiți de toți, însă nu și de vecinii lor, *misi*, ceilalți se numesc *daci* sau *geți* sau *traci*; că neamul dacic a fundat odinioară colonie în preajma muntelui Rodop. Dio vorbea încă despre ambasada ce dacii trimiseră mai înainte la Caesar; că Caesar, nefăcându-le nici o concesie, dacii intraseră în relații intime cu Antoniu; că dacii în această epocă erau bântuiți de lupte și neînțelegeri civile. Dio descria războaiele lui M. Crassus cu dacii și cu bastarnii, de neam scitic și acești din urmă. Bastarnii trecând Dunărea supuseră Misia și pe vecinii tribali și dardani. Crassus îi lăsa în pace, dar când ei trecură Balcanii și se legară de Tracia denteleților, aliata Romei, Crassus se repezi contra lor, îi goni înapoi în țara lor și cuceri partea ce se numea *getică* (Γετικήν). Deldon, regele bastarnilor, cade în luptă ucis de însuși Crassus. Apoi Crassus se găsi în primejdie cu oastea sa, căci bastarnii izbutiră să ocupe o poziție tare, de unde romanii nu-i puteau scoate. Atunci Roles, regele unei părți a geților, dă ajutor lui Crassus și bastarnii sunt bătuti. Pentru aceasta, Roles primi de la Caesar titlul de *aliat și amic al romanilor*. Acest fragment al lui Dio ne arată că geții, deși un neam, dar formau mai multe state deosebite și autonome.

Tot în această carte se vede că Dio vorbea despre odrizi, vecini și amestecați în neamul lor cu geții, și se nara războiul între Roles, regele geților, și Dapyx, alt rege al geților. Crassus veni în ajutorul lui Roles, care era acum amic și aliat al poporului roman, și după multă luptă izbutiră să bată pe Dapyx, care muri trădat de un general al său. Dio ne mai zicea că Crassus se repezi apoi să ia peștera *Kira*, tot în Dacia, o peșteră mare și tare, unde după

tradițiune titanii bătuți de Dumnezeu găsiseră refugiu. Aici geții lui Dapyx ascuseră bogățiile lor. După ce a luat această peșteră prin foame, Crassus năvăli asupra tuturor statelor getice, afară se înțelege de statul lui Roles, deși acestea n-aveau nici o legătură cu Dapyx. Crassus bate mai ales pe Zyraxe, rege al geților, și ia după o luptă sângeroasă cetatea Genucla, cea mai tare din toate cetățile lui Dapyx, zidită pe Dunăre, atacând-o totodată de pe uscat și de pe apă. Fragmentul zice că a trebuit mult timp și multă osteneală ca Crassus să ia Genucla; el avu noroc mai ales că grozavul rege al geților Dapyx era absent *dus cu sume enorme de bani să adune pe toți sciții contra romanilor...*

Apoi Dio sfârșea cartea aceasta cu relațiuni topografice și etnografice despre misi, geți, daci, tribali și dardani.<sup>563</sup>

Cartea LV între altele cuprindea descrierea comandamentelor militare. *Legiunea V Macedonica* și *Legiunea XIII Gemina* aveau cartierele lor în Dacia. Tot această carte povestea războaiele romanilor, comandați de Tiberiu și ajutați de Rimetalces, regele tracilor, cu dalmatii și panonii, și luptele tot de atunci ale lui Sever, alt general al romanilor, *cu dacii și cu sauromații*, care profitând de aceste împrejurări devastau Misia.<sup>564</sup>

Cartea LXV nara cum Vespasian, comandând Siria, dar dorind Imperiul, a trimis din Siria în Italia pe Mucianus, generalul său, contra lui Vitelius; cum Mucianus, neputând face această expedițiune pe mare, din cauza iernii, a condus armata sa prin Capadocia și Frigia și prin toată Tracia.<sup>565</sup>

Cartea LXVII cuprindea expedițiunea și războaiele lui Domițian contra geților și dacilor, și relațiuni întinse etnografice, istorice și geografice despre Dacia.<sup>566</sup>

Cartea LXXI vorbea despre expedițiunile lui Marc-Aureliu la Dunăre, despre invazia lui Tarbos, domn vecin, în Dacia, și despre distribuțiunea pământurilor de către Marc-Aureliu în Dacia.<sup>567</sup>

Tot aceasta trata despre descălecarea astingilor în Dacia, conduși de regii lor Rhacos și Rhaptos. Dacia era guvernată atunci de Clemens. Astingii se supun romanilor și li se dau pământuri în Dacia. Se mai relatau serviciile ce iazigii făcură lui Marc-Aureliu la Dunăre, pentru care el, spre a-i răsplăti, le iertă mai multe din condițiunile ce li se impuseră; el însă nu-i scuti de condițiunile

atingătoare de întruniri și de comerț, de a nu pluti pe Dunăre cu luntrile lor și de a nu sta niciodată pe insulele Dunării. Marc-Aureliu le mai permise a face comerț cu roxolanii, trecând prin Dacia, cu condițiunea însă de a lua totdeauna voie pentru aceasta de la Domnitorul Daciei: ὁσάκις ὁ "Ἀρχων τῆς Δακείας ἐπιτρέψῃ σφίσιν. [„Ori de câte ori guvernatorul acestei provincii le va da voie." *HR*, p. 703.]

Cartea LXXII trata despre petrecerea lui Commodus în Dacia. Commodus acordă pacea burilor cu condițiunea de a nu se așeza niciodată, nici a pășuna vitele lor, mai aproape de 40 de stadii de Dacia. Sabinianus supune 12 000 de daci, goști de compatrioții lor din *Dacia liberă*, și promite a le da pământuri în *Dacia romană*.<sup>568</sup>

Cartea LXXVII cuprindea afaceri dacice, plecarea lui Antoninus din Dacia și trecerea sa în Tracia.<sup>569</sup>

Cartea LXXVIII trata despre afacerile Daciei sub Alexandru Sever și Macrinus, și despre numirea lui Marcius Agrippa de guvernator și cap militar în Dacia și a lui Decius Triccianus în Panonia, vecina Daciei.<sup>570</sup>

Nu numai citatele cărți și multe altele din istoria lui Dio Cassius sunt pierdute, dar încă întreaga carte LXVIII, care cuprindea expedițiunile lui Traian în Dacia, căderea dacilor sub dominația romanilor și colonizarea Daciei Traiane. Din ea nu avem, ca și din multe altele, decât o foarte modestă prescurtare a lui Xifilin, care și ea este plină de lipsuri.<sup>571</sup>

## § 260. Demetrios de la Odessus

Acest autor (Δημήτριος Ὀδησσίτης) era din vestitul oraș de pe Marea Neagră, *Odessus*, vecin Daciei și în dese relațiuni de comerț și de lupte cu ea. El a scris *istoria patriei sale Odessus* (Περὶ τῆς πατρίδος Ὀδησσοῦ). Această scriere, cu totul pierdută, era de o mare importanță pentru istoria litoralului maritim, comerțul, relațiile și excursiunile dacilor în lumea de la Marea Neagră și de peste ea cu luntrile lor războinice:

*Coniurato descendens Dacus ab Istro...*<sup>572</sup>

[„Dacii care coboară de la Istrul ce conspiră împotriva noastră... IIR, p. 201.]

Orașul *Odessus*, astăzi *Varna*, colonie de milesieni, s-a fondat la 545 î.Hr., odată cu Panticapea, Theodosia și Phanagoria. Strabon așează acest oraș, descriind vecinătățile geților, între Apollonia și Callatis.<sup>573</sup> Comerțul și relațiile sale cu geții și cu dacii erau foarte considerabile.<sup>574</sup>

### § 261. Alexandros Lychnos

Acest istoric, Alexandru supranumit *Lychnus*, născut la Efes, a trăit pe la începutul secolului I d.Hr., de vreme ce Strabon (an. 50 d.Hr.) îl menționează numindu-l *scriitor modern* (τῶν νεωτέρων ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Λύχνος προσαγορευθεὶς) [„între cei moderni Alexandru supranumit Lychnos”]. Alexandru a scris o *Istorie Universală* și o *Descriere geografică detaliată, în versuri, a Europei, Asiei și Libiei*, pentru fiecare în cărți deosebite. El a mai scris o astronomie în versuri, și în proză istoria războiului marsic. Toate aceste sunt pierdute.<sup>575</sup>

### § 262. Nicefor Blemmydas

Acest eruditism arhipăstor al bisericii răsăritene a trăit și a scris pe la 1255 d.Hr. El era egumen al muntelui Athos. Împăratul Teodor Lascaris îl numise patriarh ecumenic, însă el refuză tronul patriarhal și petrecu viața la muntele sfânt, lăsând după dânsul multe scrieri importante, bisericești și profane.<sup>576</sup> Nicefor Blemmydas a scris, între altele, și o geografie (Γεωγραφία), care ni s-a păstrat foarte prescurtată de un abreviator bizantin.

Din această presurtare se vede că Nicefor trata în geografia sa despre Istru, geți, daci, alani, tauri, despre Marea Meotidă, panoni, traci și alte neamuri și țări. El ne zice într-un fragment că în Europa, de la Dunăre la nord, *cea mai mare parte a continentului este a Dacilor*:

πρὸς βορέαν τοῦ Ἰστροῦ ἢ γῆ ἢ πλῆστιν τῶν Δακῶν.<sup>577</sup>

[„La nord de Istru cea mai mare parte a pământului este a dacilor”.]

#### § 263-264. Nicomachus, Callicrates Tyrius

Acești autori, despre care pomeneste Flavius Vopiscus, au scris faptele și viața împăratului Aurelian. Scrierea lui Nicomachus avea titlul: *De rebus gestis Aureliani* [„Despre faptele lui Aurelian”], iar a lui Callicrates: *De vita rebusque Aureliani* [„Despre viața și faptele lui Aurelian”]. Acești autori trebuie să fi trăit înainte de secolul IV d.Hr., de vreme ce Vopiscus îi citează.<sup>578</sup>

Aurelian era în Dacia și principalele sale fapte au fost relative la Dacia (anno 271-276 d.Hr.)<sup>579</sup>. Scrierile lui Callicrates și Nicomachus cuprindeau deci o epocă interesantă a istoriei Daciei, epocă despre care ne lipsesc multe lămuriri.

#### § 265. Aristocrit

Nu știm în ce epocă a trăit acest autor, dar el este foarte vechi, de vreme ce îl citează Pliniu, care a scris pe la 23 d.Hr., și mai ales Partenius de la Nicea, poet grec care, cu un secol înainte de Hristos, a scris *Elegii erotice*, *Metamorfoze* și o carte *Despre afecțiuni*.

Aristocrit a scris despre Dacia și țările vecine. Clemens Alexandrinul, autor din secolul II d.Hr., citează din scrierile lui Aristocrit o epistolă, pe cât de scurtă pe atât de cuprinzătoare, a regelui sciților Atia către bizantini, în următoarea cuprindere: „Atia, regele sciților, către poporul bizantin, sănătate! Nu vă legați de comerțul meu, ca nu cumva cavaleria mea să bea apele voastre”...<sup>580</sup>

Aristocrit scrisese istoria războiului dintre bizantini și Atia regele și conducător al sciților, geți, tauri, calatieni și istrieni.<sup>581</sup> Acest rege teribil și războinic, Atia, căzu mort cu armele în mână, bătându-se la Dunărea noastră, în vârstă de 95 de ani, contra lui Filip, rege al Macedoniei.<sup>582</sup>

## § 266. Tyrannion

Acest celebru gramatic și geograf al Antichității, Τυράννιον, născut la Amisa, a fost profesorul geografului Strabon. El a trăit pe la 100 î.Hr.<sup>583</sup> Tyrannion a scris multe cărți geografice foarte însemnate, și Cicero îl pune cu mare laudă și admirațiune între părinții și întemeietorii geografiei.<sup>584</sup> Hesychius din Milet, autor din zilele lui Anastasius I (anno 490), ne zice că Tyrannion se numea mai înainte Teofrast, și fu poreclit *Tyrannion* pentru că necăjea, *tirannisa*, pe condiscipolii săi. Tyrannion, prins rob de Lucullus, se așeză în Roma, unde devenind apoi foarte bogat, s-a dedat științelor geografice și filologiei. Biblioteca lui Tyrannion era una din cele mai vestite din lume. El posedea peste 30.000 de volume:

„*Tyrannion Amisenus, prius Theophrastus, posterius Tyrannion mutato nomine dictus est, quod condiscipulos exagitaret. Captus fuit a Lucullo, Romæque in magis divitiis vivens possedit supra tres librorum myriades*”.<sup>585</sup>

[„Tyrannion Amisenus se numea mai înainte Theophrastus, iar apoi a fost numit Tyrannion, schimbându-i-se numele, deoarece îi chinuia pe elevi. A fost prins de Lucullus și, trăind la Roma în mari bogății, a avut peste 30.000 de cărți.”]

Strabon s-a folosit mult în *Geografia* sa de studiile geografice ale lui Tyrannion. El ne descrie biblioteca acestuia. Ea se compunea, precum am zis, din mai bine de 30.000 de volume, și Tyrannion o alcătuiase, cu cheltuieli și sacrificii enorme, din cumpărarea și adunarea bibliotecilor vestite: 1. a lui Teofrast, celebru filozof, istoric, matematician, moralist și botanist grec (anno 371 î.Hr.), care deși n-a scris special despre geografie, însă în cartea sa *Istoria plantelor* (Περὶ φυτῶν ἱστορίας) în 10 cărți, din care ni s-au păstrat numai 9, și alte tratate fizice, dovedesc că s-a ocupat mult de condițiunile topografice și despre multe țări;<sup>586</sup> 2. a lui Aristotel; 3. a lui Neleus, filozof grec, care trăiește pe la 320 î.Hr.; 4. a lui Apelicon, filozof peripatetic (86 î.Hr.); și 5. a lui Sylla cuceritorul Atenei.<sup>587</sup>

## § 267. Eustochios

Acest 'Ευστόχιος, născut în Cappadocia, despre care menționează Suidas și Ștefan din Bizanț, a trăit pe la 330 sub împăratul Flavius Iulius Constans. Despre dănsul știm numai că a scris *Istoria și faptele domniei împăratului Constans* (τὰ κατὰ Κώνσταντα τὸν βασιλέα), epocă în care (292-306 d.Hr.) afacerile Daciei țin și ele un loc însemnat.<sup>588</sup> El a mai scris o carte importantă: *Arheologia Cappadociei și a celorlalte neamuri* ('Αρχαιολογία Καππαδοκίας καὶ λοιπῶν ἐθνῶν). Un singur fragment ne-a rămas din toate aceste scrieri.

## § 268. Phylarchus

Acest autor, care a trăit înainte de Hristos, de vreme ce îl menționează Polibiu cu 200 de ani î.Hr.<sup>589</sup>, a scris o *Istorie Universală* în mai bine de 28 de cărți. Puține fragmente câte se păstrează dovedesc că el s-a ocupat și de Dacia, de expedițiunea lui Darius în Sciția<sup>590</sup>, de traci, geți, crobizi<sup>591</sup> și regele lor Isant, care locuia la Dunărea de Jos (*notum Istri*), de Bitinia, Galația, Macedonia, Iliria și altele.

Fragmentele lui Phylarchus ne spun că *romfea* (ρομφαία) este o armă scitică, împrumutată de greci de la sciți<sup>592</sup>. Aulus Gellius, pe de altă parte, zice că *romphaea*, *rhomphaea* sau *rumpia* este arma națională a tracilor, sub numele de traci înțelegându-se neapărat și geții.<sup>593</sup>

Phylarchus a scris încă despre obiceiturile sciților. Un fragment ne spune că sciții aveau zile bune și zile rele. Zilele bune le însemnau punând în tolba lor un semn alb, iar pe cele rele punând un semn negru. Phylarchus ne mai zice că locuitorii de pe litoralul Mării Negre în partea de dincolo de noi nu erau plugari, iar mărghinașii de dincoace, adică din Dacia noastră, erau dedați agriculturii.<sup>594</sup>

## § 269. Callimachus

Καλλίμαχος, născut în Libia la Cirena, anno 270 î.Hr., poet și literator grec, a scris nu numai poemele câte le cunoaștem astăzi,

adică *Epigrame*, *Innuri* și *oda la părul Berenicei* soția lui Ptolemeu Evergeta, care se păstrează numai în traducțiunea latină de Catullus (*De coma Berenices*):

Invita, o regina, tuo vertice cessi,  
Invita: adiuro teque tuumque caput ...

[„N-am vrut, regină, să-ți păresc creștetul,  
N-am vrut: îți jur pe tine și pe capul tău...”]

(Catul. LXVI), dar a mai scris și alte. Suidas calculează la 800 scrierile sale. Între cele didactice în proză, era o carte *despre legile și obiceiurile barbarilor* (περὶ βαρβαρικῶν νομίμων) și o carte importantă geografică sub titlul: Συναγωγή τῶν ποταμῶν, adică *Catalogul fluviilor*, ce cuprindea și despre Dunărea noastră și litoralul ei, pe care Strabon a avut-o în vedere.<sup>595</sup>

Calimach călătorise prin multe țări și era bine cunoscut până și de regii Egiptului.<sup>596</sup> Strabon îl citează foarte adesea în cursul Geografiei sale.<sup>597</sup>

#### § 270. Dicaearch Messenius

Dicaearch de la Messina, filozof, istoric, geograf și geometru grec, a trăit pe la 320 î.Hr. și a fost elev al lui Aristotel. Varro îl numește *Dicaearchus doctissimus homo*<sup>598</sup> [„Dicaearch, om foarte învățat”]; Pliniu: *vir imprimis eruditus*<sup>599</sup> [„bărbat înainte de toate învățat”]; Cicero: *στορικώτατος* adică istoric consumat<sup>600</sup>, *deliciae meae Dicaearchus*<sup>601</sup>, *peripateticus magnus et copiosus*<sup>602</sup>, *mirabilis vir... o, magnum hominem!*...<sup>603</sup> [„dragul meu Dicaearch, peripatetic mare și elocvent, bărbat minunat, o, mare om!...”]

Antichitatea a avut puțini erudiți ca Dicaearch. Scrierile sale sunt nenumărate. Cartea sa Πολιτεία Σπαρτιατῶν (*Republica spartanilor*) se citea la lacedemoneni o dată pe an în adunarea eforilor. O lege care s-a observat mult timp ordona aceasta, obligând pe toți tinerii spartani a veni și a sta la citire. Atât de mare era creditul acestui autor!

Nu ne vom ocupa de mulțimea scrierilor sale. Vom aminti pe acele care aveau raport la Dacia antică. Și unele și altele sunt pierdute. După fragmente și mărturia lui Porfiriu, Dicearch în cartea sa βίοι φιλοσόφων (viețile filozofilor) a scris biografia lui Pitagora și despre relațiile sale cu Zamolxe al geților.

Scrierea sa Γῆς περίοδος (*Descrierea lumii*) era o descriere a lumii atunci cunoscute. El alcătuiuse pentru această carte și table sau cărți geografice. El descria toate țările de la Nord de Dunăre și de Don.<sup>604</sup>

### § 271. Nymphodor Siracuzanul

Acesta a trăit în zilele lui Alexandru cel Mare. Scrierile sale (περίπλους - βαρβαρικά νόμιμα), care tratau și despre Dacia, era un *Periplu* și o carte *Despre instituțiile barbarilor* în mai bine de treisprezece cărți. În fragmentele rămase vedem pomenindu-se fluviul Tyras (Τύρας, Ἀθύρας) adică Nistrul, sauromați, Sciția, tribali, iliri.<sup>605</sup>

### § 272. Straton

Straton din Amasia (Cappadocia) a trăit sub Tiberiu Caesar (an. 42 î.Hr.). După mărturisirea lui Suidas, el a scris o *Geografie* (Γεωγραφίαν) în VII cărți. Straton era contemporan lui Strabon, dar a scris mai înainte, căci acesta îl menționează. Din multe pasaje ale lui Strabon se dovedește că Straton în geografia sa a scris despre Pont (Marea Neagră), despre Stete la gurile Dunării, despre Istru, despre pustietatea sciților sau geților, prin urmare despre Dacia.<sup>606</sup>

### § 273. Plutarh

Plutarh, cunoscut de toți și atât de plăcut autor, a trăit pe la 100 d.Hr. Bărbat de stat, erudit și soldat, Plutarh întrunea tustrele calitățile cerute în timpurile antice, și cu drept cuvânt, pentru a completa educația unui om distins. Traian îl onoră cu demnitatea de consul și de guvernator al Iliriei și Eladei; Adrian îl numi

procurator al Eladei; Traian, întemeietorul Daciei, a profitat mult de consiliile și lecțiile lui Plutarh.

Pe lângă scrierile cunoscute ale lui Plutarh, câte s-au păstrat până la noi, multe sunt pierdute, care au tratat și despre Dacia. Regretăm *Biografia lui Traian* (Τραιανῶν παιδεία - *Traiani institutio*), cu totul pierdută<sup>607</sup>, și cartea Περὶ ποταμῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὕρισκομένων (*Despre fluviile și munții universului și tot ce se găsește în ele*).

Plutarh a mai scris Σκυθικά (*Istoria Sciției*), Θρακικά (*Istoria Traciei*) și alte, precum dovedesc fragmentele și poligrafii.<sup>608</sup>

#### § 274-275. Posidoniu, Nasica

Acest Posidoniu a scris în zilele lui Perseus, ultimul rege al Macedoniei (anno 179 î.Hr.). Patria sa a fost *Olbia*, celebrul oraș milesian de pe Boristene (Nipru) și Marea Neagră, vecin Daciei noastre și în relații dese de comerț, de pace și de război cu ea.<sup>609</sup>

Acest Posidoniu olbiopolitul a scris *Istoria lui Perseu* până în ultimele sale zile de domnie, când fu bătut și robit de Paulus Aemilius în bătălia înfricoșată de pe câmpia Pydna (168 î.Hr.) în care au căzut morți 25.500 de ostași numai din partea macedonenilor și a aliaților lor tesalieni, iliri, traci, odrizi, geți sub comanda lui Cotis, bastarni și gali sau galați, care daseră lui Perseu 20.000 de ostași aliați. Perseus prins, făcu onorurile triumfului învingătorului Paulus Aemilius, însă nu suferi mult viața de învins și se lăsă să moară de foame în închisoarea de la Alba.

Această istorie este interesantă și pentru Dacia, din cauza părții ce au luat unii din locuitorii ei la luptele crâncene dintre romani și Perseus.

O asemenea istorie mai scrisese, după mărturia lui Plutarh, și *Scipio Nasica* (Publius Cornelius Scipio Nasica Corculum), unul din generalii lui Paulus Aemilius, ilustrat în lupta de la Pydna și care în urmă a fost consul (anno 155 î.Hr.) și a bătut pe dalmați.

Ambele aceste scrieri, a lui Posidoniu și a lui Nasica, sunt din nenorocire pierdute. Dar Posidoniu a mai scris o carte și mai importantă pentru Dacia: *Istoria țării Tyrigetice* (Περὶ τῆς Τυρικῆς ἢ Τυριγετικῆς καλουμένης χώρας), adică istoria regiunii care se

numea *Tyrigetia* după fluviul *Tyras* (Nistru) și după *Tyrigeți* sau *Tyras-geți* locuitorii ei, adică geții de la Tyras. Această istorie a geților de la Nistru, care formau un stat neatârnat de ceilalți geți și renumit pentru comerțul cu coloniile grecești de la gurile Nistrului numite *Tyrite*, supuse geților ca și grecii *meoți* de lângă gurile Meotidei<sup>610</sup>, ar fi fost pentru noi un mare izvor de științe istorice pentru Dacia.<sup>611</sup>

## § 276. Scylax din Caryanda

Scylax din orașul Caryanda în provincia Caria, aproape de Halicarnas, autor și geograf foarte vechi (ἀρχαϊότατος, παλαιότατος) și foarte renumit, a trăit pe la 500 î.Hr., sub Darius Istaspes, și a executat din ordinul acestui rege mai multe lucrări și expedițiuni geografice. Herodot, Strabon, Suidas, Aristotel, Ateneu, scoliastul lui Apolonius din Rhodos, citează cu laudă pe acest mare geograf și navigator al Antichității.<sup>612</sup>

Scylax a scris multe cărți importante; dar mai ales două: *Memorii despre călătoriile sale*, cu totul pierdute, și un *Periplu al lumii, Europa, Asia și Libia*, despre toate neamurile și țările (Περίπλους τῆς 'Οικουμένης' Ευρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύας). Din această de pe urmă carte ni s-au păstrat câteva fragmente, atât de alterate de copiiști și de confuze, încât mulți filologi au socotit că nu sunt toate din Scylax. Din ele rezultă că autorul nostru s-a ocupat de istrii, națiune de la Istru (Dunăre), și despre Istria, arătând că aici se face zi și noapte mare navigațiune și comerț; despre iliri; Tracia vecina Daciei, căci Tracia – zice Scylax – se întinde de la fluviul Strymon (Struma Macedoniei) până la Istru unde acesta dă în Marea Neagră; apoi ne vorbește aici de un oraș comercial Galepsos (Γαληψός), de Mesembria, Odessos, Callatis la fluviul Istru; ne zice că coloniile grecești pe fluviul Nistru, Tyris, Nikonion și Ofiussa, sunt în țara Sciților (Σκύθαι ἔθνος καὶ πόλεις ἐν αὐτοῖς Ἑλληνίδες αἶδε); asemenea în țara sciților sunt și coloniile grecești Teodosia, Cytea, Nymphaea, Panticapaeum, Myrmenicum; apoi despre Tanais (Don), sarmați, sauromați, mosinegi. Din toate acestea rezultă că scrierea lui Scylax era importantă pentru Dacia.<sup>613</sup>

## § 277. Pamphila de la Epidaura

Această femeie erudită, filozofă, istorică și muzicantă, a scris în zilele împăratului Nero, pe la 54 d.Hr. Suidas zice că un autor anume Dionisiu, care a scris în 30 de cărți *Istoria muzicii*, a vorbit despre Pamphila. Ea era căsătorită cu un Socratides, om foarte erudit și în relațiune cu toți erudiții timpului său. Se zice că nu numai erudiția acestor doi soți, dar și rara frumusețe și galanteria Pamphilei, făcea din casa lor locul de întrunire a tot ce era tânăr, erudit și distins.

Pamphila a scris *Comentarii istorice* (Ἱστορικὰ ὑπομνήματα) în XXXIII de cărți, o *Prescurtare a istoriei lui Ctesias* (Ἐπιτομή τῶν Κτησιόου), *Prescurtări din istorici antici și alți autori* (Ἐπιτομαὶ ἱστορικῶν καὶ ἑτέρων βιβλίου), *Despre controverse* (περὶ ἀμφισβήτησεων), *despre Afrodisiace* (Ἀφροδίσια) și multe altele.

Unele din aceste cărți au existat până în zilele lui Fotiu, care laudă importanța lor istorică. Din fragmentele rămase se vede că această frumoasă erudită a scris și despre Dacia.<sup>614</sup>

## § 278-280. Trei anonimi

Trei geografi anonimi au scris despre Dacia. Multe sunt obiecțiile filologilor despre acești autori. Mulți au încercat a ghici numele lor prin aprecierea stilului. Dar toate acestea sunt dumeriri nesigure.

Unul din ei a scris o geografie în versuri sub titlul Περιήγησις. Dintr-un vers se dovedește că el a scris sub regele Nicomede II al Bitiniei, fiu al lui Prusias τοῦ κυνηγοῦ, care a domnit 57 de ani (149-92 î.Hr.). Acest anonim a scris dară pe la 90 î.Hr.

Din fragmentele rămase se vede că el trata despre iapigi, despre tracii-istri, pronumiți - zice - astfel ca vecini ai Dunării, despre Iliria, despre Tracia, Mesembria de sub poalele Bakanului, colonie de milesieni zidită cu 50 de ani înaintea lui Cyrus (610 î.Hr.) în vecinătate cu țara tracică și getică (τῇ Θρακίᾳ Γετικῇ τε συνορίζουσα γῇ). Anonimul trata despre Balcani Haemus), despre orașul Odessus, colonie de milesieni, zidită în zilele lui Astiag regele Midiei (an. 595-560 î.Hr.) și înconjurată din toate părțile de

traci-crobizi; despre Dionisopolis, fondat pe hotarele sciților și a crobizilor, și locuit de greci amestecați cu pământeni; despre Bizone, colonie de barbari sau, după alții, de greci veniți de la Mesembria. Apoi fragmentele menționează Callatis, colonie de heradeoți, din zilele lui Aminta regele Macedoniei (an. 507 î.Hr.); Tomi, colonie de milesieni înconjurată de sciți; Istros, numit astfel de la Istru; fluviul Tyras (Nistru) și orașul Tyras omonim fluviului, colonie de milesieni; Hypanis (Bug), Boristene (Nipru), Olbia zidită la confluența acestor două fluvii, Panticapeum; despre carpizi locuitori de la Dunăre, sciți agricultori, saci, sauromați, neuri, geloni, meoți, Marea Meotidă, Tanais (Don), sarmați, iasamați, Phanagoria, Cimmeris și altele.<sup>615</sup>

Al doilea anonim, despre care multe nedumeriri există între filologi, a scris o carte sub titlul: *Periplul Pontului Euxin și ambelor continente Europa și Asia* (Περίπλους Εὐξείνου πόντου ἐκατέρων τῶν Ἠπείρων, τῶν τε περὶ τὴν Ἀσίαν τῶν τε περὶ τὴν Ἑυρώπην τόπων). Din aceasta ni se păstrează puține mici fragmente. Ele menționează despre Tanais, sarmați, Phanagoria, Cimmeria, Panticapaea, Dunărea, carpizi, saci, sciți, Teodosia, care în limba alaniilor, adică în limba taurică, se numește *Ardaba*, adică *Heptatheos* (cu șapte Dumnezei), Tamiraca, Olbia, Hypanis, Borysthene, portul istrianilor, Tyras oraș și fluviu; despre gura Dunării numită Psilo, unde locuiesc traci și bastarni; despre insula Dunării Peuce, orașul Istru sau Istropolis, Tomi, Callatis, traci-crobizi, Odessos la poalele Balcanului care dă la mare, despre țara geților (Γετική γῆ) și alte.<sup>616</sup>

Al treilea anonim a scris o carte importantă sub titlul: *Καταμετρισμὸς τῆς Ὀλκούμενης πάσης* (*Măsura lumii întregi*). Epoca în care a trăit acest autor nu este bine cunoscută, dar se prezumă a fi înainte de 930 d.Hr.

Din micul fragment ce ne-a rămas, în cinci paragrafe, se vedește că și acesta trata despre Dacia.<sup>617</sup>

### § 281. Hesychius din Milet

Acest autor, care după demnitatea sa este pronumit *Hesychius Illustis*, a trăit pe la 500 d.Hr. în zilele împăratului bizantin Anas-

tasiu I. Nu trebuie să-l confundăm cu Hesychius lexicograful, născut în Alexandria în sec. III d.Hr.

Hesychiu Illustris a scris istoria universală în șase părți ('Ιστορία Ῥωμαϊκή καὶ παντοδαπή) [„Istoria romană și universală”], care începea la 2059 î.Hr. și se sfârșea cu împărăția lui Anastasiu (an. 518 d.Hr.). Hesychius a mai scris Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως [*Constantinopolis Origines* „Originile Constantinopolului sau *Antiquitates* „Antichități”]. Din aceste avem câteva mici fragmente, publicate de G. Dousa (Heidelberg 1596), de Meursius (Lugdun 1613) și de Orelli la 1820.

Aceste fragmente ne dovedesc că scrierile lui Hesychius nu erau străine pentru Dacia. El descria, de exemplu, luptele înfricoșate (an. 657 î.Hr.) a lui Byzas, fondatorul Bizanțului, cu geții de la Balcani și cu Odrysses regele sciților, care trecând Dunărea, a ajuns până sub zidurile Bizanțului. Bizantinii scăpară de urgență numai prin istețimea – zice Hesychius în fragmente – a admirabilei Phidalia, soția lui Byzas, care a supus cu brațul său de femeie pe Odrysses, trimițând contra lui „di nți de șerpi”. Ce fel de dinți de șerpi ascundea această alegorie, numai Odrysses singur ar putea să ne lămurească... Hesychius mai descria un alt război între bizantini și Stromb, în care Byzas și aliații săi greci, rodieni și chalcedoni, au avut a face cu puterea întrunită a tuturor neamurilor scitice de dincoace de Dunăre.

Hesychiu mai scrisese o carte sub titlul Ὀνοματολόγος (*Istoria bărbaților iluștri pentru erudițiune*), ale cărei fragmente existente ne dovedesc că pierderea ei este de regretat<sup>618</sup>.

## § 282. Diogenianus

Acest autor, geograf și topograf distins, născut în Heraclea din Pont, a trăit în zilele lui Hadrian (76-138 d.Hr.). El a scris o carte despre fluvii, lacuri, munți, și o descriere detaliată, împreună cu o hartă geografică, a tuturor țărilor din lume:

„Diogenianus scripsit de fluminibus, lacubus, fontibus, montibus, nec non Descriptionem et Tabulam omnium in uniuersa terra urbium”

[„Diogenianus a scris despre râuri, lacuri, izvoare, munți, și o descriere și un tabel cu toate orașele de pe întreg pământul”].

Din scrierile lui Diogenianus, nu avem absolut nimic.<sup>619</sup>

\* \*  
\*

Aici punem sfârșit cercetărilor noastre *despre scrierile vechi pierdute atingătoare de Dacia*, cărora „Columna lui Traian” le-a acordat un loc oșpetos în curs de mai mulți ani, începând de la 1872. Lucrarea aceasta este necompletă, cu cât ea este o lucrare trebuind mijloace de care noi n-am putut dispune. Câmpia producțiilor Antichității este întinsă și hotarele ei sunt depărtate... Noi am făcut nu mai un pas; am dorit să dăm altora o îndemnare:

„Sur la route où le temps m’arrête, je montre de la main aux jeunes voyageurs les pierres que j’avais entassées, le sol et le site où je voulais bâtir mon édifice...”<sup>620</sup>

[„Pe drumul pe care timpul mă oprește, eu le arăt cu mâna tineilor călători pietrele pe care le adunasem, pământul și locul unde voiam să construiesc edificiul meu.”]

Încheiem studiul nostru cu câteva rânduri relative la istoria distrugerii autorilor vechi.

Pierderea a o mulțime de autori o datorim mai întâi lipsei de tipar, apoi timpului și persecuțiilor prin care scrierile lor au trecut în diferite epoci:

Habent sua fata libelli..<sup>621</sup>

[Cărțile își au soarta lor..]

După Orosius și Alexander Polyhistor, Nabonassar regele Babilonului a distrus la 747 î.Hr. toate scrierile care cuprindeau

istoria și faptele regilor predecesori ai săi. Iată faptul cel mai vechi din câte cunoaștem despre distrugerea cărților. Erau și pe atunci nebuni, care credeau că trebile omenirii trebuie să înceapă și să se sfârșească cu persoanele lor, și numai după ideile lor...

Împăratul Chinei Chi-hoang-Ti (213 î.Hr.) a ordonat să se ardă toate cărțile din cuprinsul Imperiului său, scutind numai pe acele care tratau despre istoria familiei sale, despre astronomie și despre medicină.

Ptolemeu Soter (anno 283 î.Hr.) fundase renumita bibliotecă din Alexandria, în despărțirea orașului numită Bruchium. După Josephus Flavius, această bibliotecă se mări mult sub Ptolemeu Filadelful, fiu și moștenitor al lui Soter, care aduna cărți din toată lumea. Ea cuprindea la început 200.000 de volume.<sup>622</sup> În urmă, sub Ptolemeu Evergetul II, număra 700.000 volume, toate originale, după cum ne încredințează Aulus Gellius, din care 400.000 erau la Bruchium, iar 300.000 la sucursala din templul lui Serapis (Serapeum).<sup>623</sup> Când Caesar cuceră Alexandria, biblioteca de la Bruchium pieri în mijlocul focului. Sucursala ei de la Serapeum fu distrusă odată cu distrugerea templului lui Serapis, sub Teodosiu.

Biblioteca de la Cartagina, când Scipio a supus cetatea (146 î.Hr.) a fost desprețuită și împrăștiată. Romanii nu erau încă mari amatori de cărți și literatură. Din miile de manuscrise găsite la Cartagina, ei se mărginiră a păstra numai 28 volume ale lui Mago, care tratau despre agricultură. Acestea fură prezentate Senatului, și din ordinul său traduse latinește. Cassius Dio de la Utica le-a tradus apoi grecește.<sup>624</sup>

Biblioteca din palatul lui Tiberiu și biblioteca din Capitoliu au pierit amândouă în incendiile din zilele lui Nero și Commodus.

Luptele între creștini și păgâni au fost fatale cărților. În zilele Sfântului Apostol Pavel, efesienii au ars pe piață toate bibliotecile lor: „*aducând cărțile, le ardeau înaintea tuturor, și au socotit prețurile lor și au aflat cincizeci de mii de arginți!*”<sup>625</sup>

La 390 d.Hr., patriarhul Alexandriei Teofil, cugetând a desființa cinstirea idolilor în eparhia sa, provocă o luptă sângeroasă între creștini și păgâni. Între alte nenorociri provenite din această turburare, templul lui Serapis a ars cu imensa bibliotecă ce conținea.<sup>626</sup>

Biblioteca Constantinopolitană, care se îmbogățise din despuierile Răsăritului și ale Apusului, a fost distrusă, în mare parte, de incendiu. La 476, sub Basiliscos, a ars superba bibliotecă fondată de Teodosiu cel Tânăr. Ea cuprindea 120.000 de volume rare. Biblioteca împăratului Constantius, sporită de Iulian și Valens, cuprindea 300.000 de manuscrise. Toate acestea au pierit.<sup>627</sup>

Sfântul Papa Gregorie cel Mare, la 604, ardă mii de cărți ale păgânilor; între altele pe Titus Livius.<sup>628</sup>

Sfântul Gregorie luminătorul Armeniei arde la 277 d.Hr. toate cărțile și bibliotecile din Armenia, toată literatura armeană, care era o comoară pentru istoria asirienilor, mezilor, perșilor, grecilor, geților și a tuturor neamurilor cu care armenii au avut a face în curs de secole.<sup>629</sup>

Năvălirile barbarilor, distrugând Imperiul Roman, au distrus nenumărate biblioteci.

La 640, arabii calcă Alexandria și ard biblioteca ei. În curs de patru luni, băile orașului ardeau mereu la cărți.<sup>630</sup>

Când musulmanii au cucerit provinciile perse, mai multe biblioteci căzură în mâinile lor. Saad-Abu-Vakkas a scris lui Omar, cerând voie a le transporta în Turcia; însă răspunsul lui Omar a fost scurt: *aruncă-le în apă!* și astfel ele pieriră.<sup>631</sup> Încă din zilele lui Xerxes, perșii adunaseră cărți din toată lumea spre fondarea acestor biblioteci.<sup>632</sup>

În zilele împăratului bizantin Leon III, biblioteca arsă sub Basiliscos se înlocuise în parte cu 360.000 de volume, culese de un colegiu de 13 profesori bibliofili. Dar Leon III fiind iconoclast, ca să-și răzbune pe acești profesori, care persistau de a se închina icoanelor, puse într-o noapte de se înconjură biblioteca cu materii combustibile și-i dădu foc!<sup>633</sup>

În secolele IX și X, normanzii au distrus mii de cărți. Orderic Vitalius, istoric de pe la 1150, ne descrie cu amărăciune această distrugere: „În mijlocul grozavelor vijelii – zice el – care au distrus atâtea nenorociri, scrierile autorilor vechi au pierit în incendiile ce înghițeau mănăstiri și locuințe. Puține câte mai scăpaseră prin dibăcia părinților noștri din mâinile barbarilor, au pierit mai în urmă din neîngrijirea urmașilor lor. Mai târziu au urmat silințe spre a le redobândi, dar ele dispăreau în cursul secolelor din

memoria celor vii, precum grindina și zăpada, care cad prin fluvii, urmea ză fără a se mai întoarce cursul repede al undelor”.<sup>634</sup>

Biblioteca califilor Egiptului, la Cairo, cuprindea 1200 de exemplare ale *Istoriei Universale* a lui Tabary sau Abdul-Djafar-Mohammed-ebn-Djorair, istoric și jurisconsult arab care a trăit pe la 839-925 d. Hr., și o mulțime de scrieri antice. Ea avea peste 1.600.000 de volume!... Dar la 1073 turcii revoltându-se, în zilele califului Mostanser-Billah, au prădat și distrus această imensă bibliotecă.<sup>635</sup>

Califul Al-Mamun (813 d.Hr.) a pus de s-au tradus o mulțime de autori vechi greci în limba arabă; după aceasta, el ordonă a se arde originalele, ne mai găsiindu-le trebuitoare arabilor.<sup>636</sup>

Biblioteca de la Tripoli în Siria, mai vestită decât cea a califilor, cuprindea 3.000.000 de volume de teologie, științe, istorie, tradiții, geografie. Sub cazii din familia Ammar, o sută de copiiști plătiți de stat copiau neconținut, și corespondenți din toate părțile lumii trimiteau la Tripoli cărți originale și copii. Sub guvernul acestei familii, Tripoli devenise o Academie, unde înflorau toate științele și unde veneau cu grămada oameni învățați din toate țările. Dar la 1105, Tripoli căzu sub stăpânirea francilor comandați de Raimond IV, comite de Saint-Gilles. Un preot franc intrând în edificiul bibliotecii, veni din întâmplare în sala care era secțiunea Coranurilor. El pune mâna pe o carte și dă peste un Coran; deschide a doua, a treia, și vede tot Coranuri. Fanaticul preot iese furios și declară că tot edificiul nu cuprinde decât *cărți diabolice*. Francii pun foc, și această lume de miiriade de cărți se prefăce în cenușă, spre lauda lui Dumnezeu...!<sup>637</sup>

Secolul XV s-a însemnat prin lungă și sângeroasă luptă a husiților în Boemia.<sup>638</sup> Moldova lui Ștefan cel Mare a dat ospitalitate prigonitilor religioși; se zice chiar că orașul Huși datează din acea epocă:

„Husch, oppidum in tribus collibus positum, ab Hussitis, quos anno 1460 Mathias rex relegarat, appellatorem accepisse.”<sup>639</sup>

[„Huși, cetate așezată pe trei coline, și-a primit numele de la husiți, pe care regele Mathias îi alungase în anul 1460.”]

Acest secol s-a mai însemnat prin grozava luptă între Franța și Anglia, când în curs de aproape 50 de ani Franța prăda și încălca din toate părțile. Descoperirea tiparului sosi, din fericire, la 1446, spre a scăpa de distrugere cărțile care mai rămăsese; dar nu de tot.

Regele Ungariei Mathias Corvin fundase la Buda o mare și prețioasă bibliotecă, adunând cărți cu cheltuieli enorme din Italia și din Grecia, după căderea Imperiului Bizantin. Acest depozit de erudițiune cuprindea o mulțime de scrieri antice cu totul pierdute astăzi, după mărturia eruditului I. Al. Kohlbürger, supranumit Brassicanus, care a trăit pe la 1500 și care vizitase cu de-amănuntul această *colecțiune de comori*. Dar la 1526, sultanul Soliman luând Buda după bătălia de la Mohacz, a dat foc și devastă această bibliotecă.<sup>640</sup>

La mănăstirea Mega-Spileon, la muntele Cyllene în Arcadia, se adăpostiră după căderea Imperiului Bizantin toate cărțile vechi, câte scăpară de furia otomanilor. De la cea dintâi invazie a turcilor în Tracia, călugării greci fugind aicea din toate părțile, au adus cu dânsii mii de manuscrise de autori antici. Mega-Spileon a fost din vechime depozit de cărți. Dar la 1600 un incendiu înfricoșat prefăcuse în cenușă mănăstirea și biblioteca. Mai înainte, la 1440, arsesese încă biblioteca atunci în ființă la Mega-Spileon.

La 1549 Eduard IV condamnă prin decret și arde cărți pe piața publică la Oxford. Apoi Cromwell dă încă o dată foc bibliotecii de Oxford, care era una din cele mai bogate în Europa.

În secolul XVII au pierit multe biblioteci importante de manuscrise antice. Astfel, biblioteca Augustinilor de la Maiența (1649), biblioteca din Escorial (1671), biblioteca de la mănăstirea Gemblou din Belgia și biblioteca de la mănăstirea sfântului Anton din Veneția (1685). Londra pierdu mai multe biblioteci bogate în incendiul din 1666.

Prescurtările (*Excerpta*) au fost încă una din cauzele pierderii autorilor vechi. Festus (Sextus Pompeius) prescurtează pe Verrius Flaccus și se prescurtează și el [către] de Paul Daiconul; Iustin pe Trogus Pompeius; Iordanes pe Cassiodor; Hermolaus pe Ștefan din Bizanț; Xifilin pe Dio Cassius; și astfel acești abreviatori distrug scrierile citaților autori, căci puțini se mai ocupau apoi de

a copia imensele volume originale, mulțumindu-se cu prescurtările lor, adesea greșite din ignoranța sau chiar din reaua credință a copiștilor. Astfel originalele se împrăștau și pierdeau. Sub Vasile Bulgaroctonul (anno 976), un abreviator necunoscut a slujit pe Strabon, prescurtând geografia sa sub titlul stupid *Chrestomația straboniană* (Χρηστομάται ἐκ τῶν Στράβωνος Γεωγραφικῶν), parcă Strabon întreg nu mai era trebuitor!<sup>641</sup> Pe la începutul secolului X, împăratul Constantin Porfirogenetul a ordonat a se face 54 de volume de extrase: prescurtări din istoricii antici ce se păstrau în biblioteca Constantinopolitană. De atunci moda a făcut de a nu se mai copia originalele. Spre mai multă nenorocire, chiar extrasele acestea dispărură în urmă, afară de *Excerpta legationum*. Nu mai existau acum împărați ca Teodosiu, care instituia prin legi copiști dintre persoane erudite spre a copia neconținut cărțile câte începeau a se uza.<sup>642</sup> Sunase ceasul cel rău al Bizanțului! Nu mai erau în acea țară nici Belisari: țara îi chiorăse spre recunoștință!... Nici împărați alde Aurelian „mâna pe sabie”, nici Iustiniani, nici Teodosiu II, care fonda Academie, catedre de litere, de filozofie, de istorie, de lucrări geografice și de drept.<sup>643</sup> Bizantinii nu se mai ocupau nici de literatură, nici de întărirea statului, – semne vederate de decădere și de amorfie. Nimic nu e mai îngrozitor decât tabloul administrațiunii lor.<sup>644</sup> Mihail III (an. 842) face o pace rușinoasă cu califul Adallah-al-Mamun, și între alte condiții se leagă a-i da pe toți autorii greci și latini din bibliotecile constantinopolitane.<sup>645</sup> Trecuse acei timpi de adevărată libertate și de erudițiune, când și damele se ocupau cu copierea autorilor vechi, spre a-i lăsa intacti posterității.<sup>646</sup> Bizanțul se pregătea a fi rob, căci precum zice Seneca: „când într-o țară instrucțiunea și dragostea literelor au încetat, libertatea a pierit și robia este aproape...” Pieriseră cu încetul și timpii când vechii monahi se ocupau zi și noapte cu copierea și păstrarea anticelor monumente literare ale docteii Antichități. Monahii moderni n-aveau altă grijă decât a le distruge!...<sup>647</sup>

„Il y a eu un moment où l'ignorance fut ordonnée comme un devoir, puisque le Pape Gregoire I réprimanda sévèrement les évêques qui enseignaient la grammaire et communiquaient à leurs

élèves des manuscrites profanes; c'était, disait le pontife, célébrer de la même bouche Jupiter et Christ. *Non seulement il interdit ces lectures, mais il ordonna la destruction des ouvrages et monuments païens*".<sup>648</sup>

[„A fost o perioadă în care ignoranța a fost poruncită ca obligație, fiindcă Papa Grigorie I îi mustra sever pe episcopii care îi învățau pe elevi gramatica și le făceau cunoscute manuscrise profane; asta însemna, zicea pontiful, să-i preaslăvești cu aceeași gură și pe Jupiter și pe Hristos. *Nu numai că a interzis aceste lecturi, dar chiar a ordonat distrugerea lucrărilor și a monumentelor păgâne.*”]

Bizantinii se ocupau de politică, de roșii, de verzi, de vineți, de galbeni, de toate culorile; curcubeul nu mai conținea destule culori spre a caracteriza partidele, nuanțele, mizeriile lor politice.<sup>649</sup> Ei se ocupau de ceremonialul palatului și al patriarhiei, de alegeri, de gălcevi și de încurcături teologice, grămădeau mănăstiri peste mănăstiri, călugări peste călugări... iar turcii veneau, și toți băcanii inundaseră Bizanțul, și totul devenise băcănie și trafic...<sup>650</sup>. „Feri-ciții împărați bizantini – zice cu ironie eruditul scriitor grec Daniil – cătau să aibă în imperiul lor călugări mulți și nu ostași, crezând că vor goni cu mătania pe arabii de la miazăzi, pe turcii de la răsărit, pe sciții de la nord și pe italienii (vențieni și genovezi) de la apus”...<sup>651</sup> Când în secolul IX rușii au năvălit și au cucerit Constantinopole, bizantinii nici nu apucaseră măcar să audă că vin rușii, trecând peste atâtea țări și mări, peste fluvii, peste întregi provincii aliate sau bizantine; ci deodată ei se treziră cu rușii la Constantinopole. Este foarte instructiv a citi cineva discursurile patriarhului Fotie, contemporan, pronunțate de pe amvonul patriarhiei la această ocaziune.<sup>652</sup>

Unde se putea da bani pe cărți, pe manuscrise, pe copiiști, pe biblioteci? Vistieria bizantină avea alte nevoi, mai serioase. Numai bugetul palatului se urca în 1185 sub Isaac Angel Comnenul la valoarea astăzi echivalentă cu o sută milioane de franci pe an!... Personalul funcționarilor palatului ajungea la numărul de 20.000 trântori, între care vedem și pe λασσανοφόρους ai Maiestăților lor imperiale, adică pe *porteurs de la chaise perçée* [„purtători ai

scaunului găurit (toaletă)"]<sup>653</sup> Împărații și patriarhii mai aveau încă ocupații importante. Timpul domniei lui Comnenul și-a lui Andronic Paleologul, activitatea și preocuparea patriarhilor Cerularius și Ioan Aprino, abia au ajuns spre a se hotărî o mare chestiune, de care parcă atârna viitorul omenirii, adică ca patriarhii să aibă drept de a purta *cizme cusute cu mărgăritare*, întocmai ca și împărații (καταμαργαριτωμένα τσαγγιά).<sup>654</sup> Trecură abia 100 ani de la această *luptă națională despre cizme*... Și patriarhii cei plini de trufie veneau în genunchi pe pulbere să-și ia investitura de la biruitorii mahomedani, găsindu-se fericiți că li se învoia să sărute piciorul și poala vitejilor padișahi..<sup>655</sup>

De bani era mare nevoie la bizantini. Împărați și supuși, nu puteau cheltui pe cărți, căci erau și cheltuieli sufletești de reglat: ei păcătuiau; prin urmare, trebuiau să zidească mănăstiri *spre iertarea păcatelor lor*. Vasile Macedoneanul asasinează pe predecesorul său Mihail și zidește biserici și mănăstiri pe numele arhanghelului Mihail.<sup>656</sup> Constantin Monomahul se înamorează de Sclerena, care locuia la Cynygesium, și spre a găsi un pretext de a vizita aceste locuri, zidește celebra mănăstire Manganii (Μονή τῶν Μαγγάνων), cu care a sleit vistieria în curs de mai mulți ani.<sup>657</sup> Împărați și supuși, uitaseră chiar limba lor; ei nu mai scriau, nu mai vorbeau corect nici latinește, nici grecește. Citiți decretalele și autorii bizantini, pe Ptohodromos, pe Tzetzes și pe ceilalți.<sup>658</sup> Am zis *împărați și supuși*, căci astfel este experiența secolelor. Sunt mai bine de două mii de ani de când Xenofon scria: „am avut totdeauna convingerea că precum sunt capii statelor, astfel devin și statele” ...<sup>659</sup> Istoria ne adeverește neconținut acest adevăr.

Mănăstirile de la muntele Athos au fost un mare depozit de scrieri manuscrise vechi. Mulți autori antici ne sunt cunoscuți, găsiți prin boltele seculare de la Athos. Dar bibliotecile de la acest munte au suferit mult de devastări.

„Ainsi - zice V. Langlois - en 1820 au début de la guerre de l'indépendance Grecque, les bibliothèques de la Montagne Sainte firent les pertes les plus sensibles. Les Turcs qui tenaient garnison dans la province de Thessalonique, exigèrent que les moines de l'Athos leur livrassent, pour les besoins de la guerres, leurs

manuscripts sur parchemin, qu'ils convertirent en gargousse. Il y eut alors des milliers de précieux ouvrages profanes, qui furent anéantis complètement" ...<sup>660</sup>

[„Astfel, în 1820, la începutul războiului de independență a Greciei, bibliotecile de pe Sfântul Munte au suferit cele mai însemnate pierderi. Turcii, care mențineau o gamizoană în provincia Thessalonicului, au pretins călugărilor de pe Athos să le pună la dispoziție manuscrisele lor pe pergament, pentru nevoile războiului, ca să le transforme în învelișuri ale pulberilor de tun. Atunci au fost spulberate cu totul mii de lucrări profane prețioase.”]

Iată în scurt cauzele distrugerii și pierderii autorilor vechi. Descoperirea tipografiei de [către] nemuritorul Gutenberg la 1446 puse capăt ruinei totale de care mai erau amenințate producțiunile seculare ale spiritului omenesc. „Această artă divină (precum o numește luminatul cardinal Nicolae Cusanus, care a introdus, a întemeiat și propagat, la 1450, tipografia la Roma), este gloria cea mai mare a omenirii și, grație ei, fructele geniului au încetat să mai fie prada viermilor și a pieirii”.<sup>661</sup>

De atunci, putem zice cu Ovidiu:

*Scripta ferunt annos...*

[„Scrisul înfruntă timpul...”]

## NOTE

<sup>1</sup> Ovid. *Pont.* libr. IV, 8.

<sup>2</sup> Ovid. *Trist. eleg.* III, libr. IV.

<sup>3</sup> Ανθ. Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 343. Edit. Venet. 1807.

<sup>4</sup> Flav. Philostrati, *Vitae Sophistarum*, libr. I, cap. VII. Edit. Fed. Morelii, Paris, 1608, pag. 198-199.

<sup>5</sup> Malte-Brun, *Géographie Universelle*, livre VI, tom. I, pag. 63, edit. Paris, 1853.

<sup>6</sup> *Revue des deux mondes* du 15 Décembre 1871, pag. 825.

<sup>7</sup> Appian. *Præfat. in suis op.* cap. IV. XIII. XV. et apud Photium Cod. LVII et Anonymum.

<sup>8</sup> Zonar. *Annal.* tom. II, pag. 200. Ed. Basileae 1575.

<sup>9</sup> Plin. *Secund. libr.* X. epist. IX.

<sup>10</sup> Dion Chrysost. *Orat.* XLVIII. § 2. Edit. Duca, Vien. 1810, tom. III, p. 145, et Plin. loco citato.

<sup>11</sup> Ovid. *Pont.* libr. II, epist. 2.

<sup>12</sup> Horat. libr. I, *Od.* XXXV.

<sup>13</sup> Horat. libr. III, *Od.* VI.

<sup>14</sup> Vezi Plin. *Secund. libr.* VIII, epist. IV. – libr. I, epist. III. – libr. II, epist. VIII. – libr. III, epist. VII. – libr. VI, epist. XXI. – libr. VII, epist. XVIII. – libr. IX, epist. XXXIII. – Edit. Paris. 1853.

<sup>15</sup> Plin. *Epistol.* libr. X, epist. XVI, pag. 690.

<sup>16</sup> Στέφαν. Βυζάντ. Περὶ ἔθνων καὶ πόλεων. pag. 716. 66. 77. Edit. Amsterdam. 1678, et Thomas Pinedo, *Breviarium auctorum in Stephan.* pag. 763. – Atheneus, libr. X. – Vossius, *De historicis Graecis*, libr. IV. cap. 5.

<sup>17</sup> *Hellani Lesbii fragmenta*, Leipzig, 1862.

<sup>18</sup> 'Ελλάδος Περιήγησις, cap. III, pag. 347, tom. I, și cap. XVII, pag. 437. Edit. Paris, 1814 par Clavier.

<sup>19</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 400-403. Agathon este altul decât poetul tragic și comic, amicul lui Socrate, care trăia pe la 406 î.Hr., și despre care *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, tom. VII, pag. 231. 215. Edit. Aux deux Ponts, 1793, – și Varin. *Diction.* pag. 4.

<sup>20</sup> Steph. Byz. Pag. 170. 177. 261. 291.

<sup>21</sup> Diog. Laert. in proem. § VII. pag. 9.

<sup>22</sup> In tom. I, pag. 591. 592 și tom. IV, pag. 371, edit. ant.

<sup>23</sup> Tom. II, pag. 211. 235, tom. IV, pag. 260. 540.

<sup>24</sup> Thom. Pined. *Breviarium in Stephan.*, pag. 763. Plin. libr. V, cap. 29, tom. II, pag. 278. libr. VII, pag. 417. Strabo. libr. I, pag. 18 – Suidas in Φερεκύδ. – *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, tom. I, pag. 350.

- <sup>25</sup> Libr. II, § 143. V, § 36. 125, VI, v. 137.
- <sup>26</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.* pag. 422. Paris. 1853.
- <sup>27</sup> Ctesias, *Histor. Pers. et Indic. fragm.* edit. Boehr. in f. 1824.
- <sup>28</sup> Ex Ctesiae Cnidii *Persicis* apud Photium, Cod. LXXII, pag. 106.
- <sup>29</sup> Fragmentum XXIX. § 16 ex Photio reproducus in Appendic. Edit. Paris 1844 pag. 49 lui Herodot. – Comp. Herodot. libr. IV, § 131. Vezi și Fotino, *Istoria Daciei*, tom. I, pag. 63.
- <sup>30</sup> Gibbon, *Histoire de la Décadence de l'Empire Romain*, tom. I, pag. 615. Edit. Paris, 1848.
- <sup>31</sup> Codex LXII, pag. 106.
- <sup>32</sup> Solus ad egressus missus sum septemplici Istris... Trist. II. – Pont. VIII. eleg. I. – libr. II, eleg. IV.
- <sup>33</sup> Trist. libr. III. eleg. XIV.
- <sup>34</sup> Trist. libr. III. eleg. IX.
- <sup>35</sup> Ib. eleg. X.
- <sup>36</sup> Trist. libr. V, eleg. VII.
- <sup>37</sup> Ibid.
- <sup>38</sup> Ib., eleg. X.
- <sup>39</sup> Trist. V. X.
- <sup>40</sup> Libr. V. eleg. XII. – și Pont. libr. III, epist. II, vers. 40.
- <sup>41</sup> Pont. II. epist. VII.
- <sup>42</sup> Pont. II, IX.
- <sup>43</sup> Pont. III, II.
- <sup>44</sup> Ib. epist. II.
- <sup>45</sup> Pont. IV. II.
- <sup>46</sup> Pont. IV. epist. IX.
- <sup>47</sup> Pont. IV. epist. XIII.
- <sup>48</sup> Ib., epist. XIV.
- <sup>49</sup> La Harpe, *Cours de littérature*, tom. V, pag. 21.
- <sup>50</sup> Plutarch, *Vita Alexandri* § XXVI.
- <sup>51</sup> Charles Louandre, *Notice sur Tacite*.
- <sup>52</sup> Montesquieu, *Esprit des lois*, livre XXX, chap. II et IV.
- <sup>53</sup> Tacit. *Historiar.* libr. I, cap. 1.
- <sup>54</sup> Tacit. *Historiar.* libr. I., cap. 3.
- <sup>55</sup> Tacit. *De Moribus. German.* cap. 1.
- <sup>56</sup> Vezi Daunou, *Biographie de Tacite*.
- <sup>57</sup> Herodot. *Historiar.* libr. II, cap. 103.
- <sup>58</sup> Vezi despre expedițiunea lui Alexandru în Dacia Arrian. *Expedit. Alexandri* libr. I, cap. 3-5. Quint. Curt. Libr. I, cap. XII în supplem. Freinsheimii *Carta Geograf.* în ediț. lui Arrian de G. Raphelius, Amstelodami

1757. – Gibbon, *Décadence de l'Empire Romain*, cap. XXVI, tom. 1, pag. 615. – I. Bake, *Specimen Academicum inaugurale exhibens Commentarium Geographicum in Arrianum de Expeditione Alexandri*, Lugduni Batavorum 1828. – Fotino, *Istoria Daciei*, tom. I, pag. 67-69. – Strabon libr. VII, pag. 208 edit Paris 1587. – Plutarch. in *Vita Alexandri Magni*, c. XI. – St. Croix, *Examen critique des historiens d'Alexandre le Grand*, Paris, 1814 in-4. – Menn, *Meletematum historicum specimen duplex*, Bonnae 839 etc.

<sup>59</sup> Miron Costin, ap. Cogălniceano, *Letopisiș. Moldovei* tom. I.

<sup>60</sup> Vezi Plutarh, in *Alex. cap. VII. XVII. XXVII. XXVIII. XXXIV. XLI. XLII. XLVI. XLVII. LV. LX.* – și Γαζή, 'Ελληνικὴ βιβλιοθήκη, tom I, pag. 259. 260, edit. Venet. 1807.

<sup>61</sup> Arrian, libr. 1, cap. 4 et Curt. ubi supra.

<sup>62</sup> In *Alexandro*, cap. XXXVI.

<sup>63</sup> Ibid., cap. LXXVI, LXXVII și notele lui Pieron.

<sup>64</sup> Arrian. *Exped. Alexandri* libr. VII, cap. XXV. XXVI, pag. 539 edit. Amstelodam. 1757.

<sup>65</sup> Plutarch in *Vita Alexandri*, cap. 46. 8. 15. 16. 18. 20. 24. 44. 70. 75.

<sup>66</sup> Plutarch in *Alexandro* cap. 4.

<sup>67</sup> Ib. cap. 26

<sup>68</sup> Ib. cap. 27. 33.

<sup>69</sup> Ib. cap. 31.

<sup>70</sup> Ib. cap. 36.

<sup>71</sup> Ib. cap. 61.

<sup>72</sup> Lalanne, *Biograph.* pag. 602, 1298, Paris 1853.

<sup>73</sup> Vezi Freinshemius, *Supplem. in Curt.* libr. I, cap. 5 și 12, pag. 102, 113, edit. Nisard, Paris 1850. – și Schmieder, *Comment. in Curt.* Goetingue, 1803, in 8.

<sup>74</sup> Lalanne, loco citato pag. 422.

<sup>75</sup> Vezi Suidas, *Lexicon* in Δεισιδαμονία, pag. 173. edit Mediolan. 1498. – Stephan. Byzant. in Γετία, tom. I, pag. 136 edit. Lips. 1825 și Holstenii *Annotationes in Stephan. Bysant.* – tom. II, pag. 181. – și Thomas Pinedo, *Commentariolus auctorum in Stephan. Bysant.* tom. IV, pag. 27.

<sup>76</sup> Hudson, *Geographiae veteris scriptores graeci minores*, tom. II, pag 9, edit. 1703.

<sup>77</sup> Lalanne, loco citato, pag. 46.

<sup>78</sup> Despre Ephoros vezi Diodor. Sicul. libr. XVI. și Pinedo *Comment. auctorum in Stephano Bysant.* tom. IV, pag. 37.

<sup>79</sup> Vezi Scymni Chii fragm. Περιγήσεως, in edit. lui Steph. Bysant. din Lyps. 1825, in 4 vol. cu adnotațiunile lui Holstennius, Berkelius și Pinedo.

<sup>80</sup> Phot. *Myriobiblon* Cod. XXII.

<sup>81</sup> Vezi despre toate acestea Holstenii *Annotationes in Stephan. Byzant.* tom. II pag. 230-231. Monede cu Castor și Pollux și legenda ΙΣΤΡΙΑ (Istria), de argint, s-au găsit în astă-vară, 1872, în preajma orașului Galați. Vezi articolul meu în *Journal de Galatz*, no. 15 din 13 august 1872.

<sup>82</sup> Holsten. loco citat. et Ἑτυμολογικὸν τὸ μέγα, pag. 254 in Καλλάτις, edit. Venet. 1710.

<sup>83</sup> Vezi Suidas și Pinedo *Commentar.* pag. 768 in Stephano.

<sup>84</sup> *Le Glaneur Moldo-Valaque*, Iassy, 1841, pag. 46-53 și G. Assaky, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, pag. 27. Iassy 1868.

<sup>85</sup> Vezi Suidas în *Anaximenes* și Pausanias, Heliac. cap. XVIII, tom. III, pag. 354-359 edit. Clavier, Paris 1820.

<sup>86</sup> Diodor. Sicul. libr. XV, cap. LXXVI, LXXXIX. edit. C. Müller, Paris 1844, tom. II, pag. 51, 60.

<sup>87</sup> Steph. Byzant. tom. I, pag. 212 și Pinedo, *Commentar.* tom. IV, pag. 4.

<sup>88</sup> Steph. Byzant. in Ἰστροί.

<sup>89</sup> Iliad. XIII, vers. 6.

<sup>90</sup> Frag. LXXII. edit. E.A.I. Ahrens. Paris, 1842, pag. 192 și Enstath. Schol. Homer. pag. 916. 24.

<sup>91</sup> Vezi Stephan. Byzant. in Ἰστρονίδες, și Holsten. *Annotat.* tom. II pag. 319. Sciții erau foarte cunoscuți la Atena. Capitala Elladei întreținea o gardă de sciți pentru siguranța ei publică (Aristofan în *Acharnian.* vers. 54. Schol. ibid. – Suidas in Τοξότης. – Maeurs Ceram. Gem. cap. 10 § 132) pentru a asista pe magistrați la executarea sentințelor și la ținerea bunei ordini în Adunarea Generală și ceremoniile publice (Aristofan în *Lysistrat.* vers. 434. Vezi și *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce*).

<sup>92</sup> Diogen. Laert., *De dogmatibus et de vitis clarorum philosophorum*, libr. I, caput. VIII, § 2, pag. 68-71, edit. Lipsiae 1759. – și libr. VIII, cap. 1.

<sup>93</sup> Γαζή, Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 139.

<sup>94</sup> Vezi Priscian. *Commentariorum Grammaticorum* libr. XVI. – libr. VI, pag. 205. Edit. Mart. Herz. Leipzig 1855-1858.

<sup>95</sup> Vezi Ael. Lamprid. in *Vita Alexandri Severi*, cap. XLVII. – Ael. Spartian. in *Vita Adrian.* cap. II.

<sup>96</sup> Plin. Secund. *Panegyric. in Traian.* cap. XI, XII, XIV, XVI. – Tacit. in *Agricol.* 39, 41. – Sueton. in *Domitian.*, 6. – Dio. Cass. libr. LXVI, § 6, 7. – Oros. libr. VII. § 10.

<sup>97</sup> V. Duruy, *Histoire Romaine*, pag. 450, 477, Paris 1855. – Armoniosul poet francez Esménard a scris la 1807 o frumoasă operă *Le triomphe de Trajan* (muzica lui Lesueur), care a avut 100 de reprezentații (Bouillet, *Dict. histor.* pag. 617, 1899).

<sup>98</sup> Plin. Secund. in *Panegyric. Traiani*, cap. XX. – Iust. Lips. și not. in edit. Nisard, pag. 788, Paris 1853.

<sup>99</sup> Franç. de Champagny, *Les Césars*, tom. I, pag. 164, 174, 179. – Sueton. în *Iul. Caesar.*, 89. – Velleius Paterculus, II, 69. – Cicero, *Epist. ad Atticum* XIV, 10. – „Les conjurés ont tous fini malheureusement leur vie. Une vengeance céleste punissait les meurtriers de César et proscrivait leur cause”. [„Toți conjurații și-au încheiat în mod nefericit viața. O răzbunare cerească pedepsea pe ucigașii lui Cezar și condamnă cauza lor.”] (Montesquieu, *Grand. et. décad.* XIII). – “C’en était fait de la cause des conjures: César mort les avait vengus” [„Cauza conjurațiilor era pierdută: Cezar, mort, îi învinsese.”] (Champagny, I, 166). – Michelet, *Histoire Romaine, république*, tom. II, pag. 353.

“O, Julius Caesar! Thou art mighty yet!  
Thy spirit wakes abroad and turns our swords  
Into our own proper entrails...”  
(Shakespeare, Iulius Caesar).

<sup>100</sup> In re militari et commutavit multa, atque etiam disciplinam severissime rexit. (Sueton. in *August.* XXIV).

<sup>101</sup> Sueton. in *August.* LXIII.

<sup>102</sup> Sueton. in *August.* XXI. – Appian. *De rebus Illyricis*, cap. XXII, XXIII. – Strabon, *Geograph.* libr. VII, cap. III, § II. – Eutrop. VII, § 8.

<sup>103</sup> Duruy, *Histoire Romaine*, pag. 382.

<sup>104</sup> Sueton. in *August.* cap. VIII. – Strab. VII, 3, § 5. – Apollonia, oraș în preajma Daciei: Strab. VII, 6, § 1.

<sup>105</sup> Sueton. in *August.* cap. XXI et. not. in edit. Panckouke, Paris 1830, tom. I, pag. 320.

<sup>106</sup> Sueton. in *August.* cap. LXXXV.

<sup>107</sup> Plutarh in *Vita Anton.*, cap. XXII.

<sup>108</sup> Appian. *De rebus Illyricis*, cap. XIV, XV, XXII; *De bellis civilibus*, libr. IV, cap. CX, et libr., V. cap. XLV.

<sup>109</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.*, pag. 1270.

<sup>110</sup> *Revue des deux mondes* du 15 Décembre 1871, pag. 817.

<sup>111</sup> Iustin. in *Praefat.*

<sup>112</sup> Iustin. *Histor. ex Trogo Pompeio*, libr. I, cap. I-VI. Vezi despre Trogus Pompeius importantisima dizertațiune a lui A.M. Heeren, *De Trogi Pompeii ejusque epitomatoris fontibus et auctoritate*, in *Comment. Societ. Gotting.* tom. XI.

<sup>113</sup> Diodor. Sicul. *Biblioth.* libr. I, cap. IV, și Γαζή, Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 320-323.

<sup>114</sup> Arno 282 î.Hr. – Lalanne, *op. cit.*, pag. 970.

<sup>115</sup> Diodor. fragm. libri. XXI, cap. 12. *Excerpta Vatic.* p. 44, 45. *Excerpt. de virt.* p. 559, 560. ed. Paris 1844, t. 2, p. 427, 428.

<sup>116</sup> Diod. I. XVII, cap. 83, not. in ed. laud. t. 2, p. 189 et in indicis, cap. 19, 34, t. 2, p. 646.

<sup>117</sup> Lalanne, *loc. cit.*, pag. 1267.

<sup>118</sup> Polyb. libr. I, cap. II, libr. V. cap. LXXIX. X; libr. IV, cap. XLI.

<sup>119</sup> Polybii fragm. grammatica ex Suida in Polyb. *Histor.* edit. Didot, 1839, tom. II, pag. 160, § 14. Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 310-312.

<sup>120</sup> Despre Appian vezi supra § 3.

<sup>121</sup> Appian. *De bello Mithridatico*, cap. XXXII, XLI.

<sup>122</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.*, pag. 1215.

<sup>123</sup> Iată cauza pentru care unii istorici numesc pe Dromichete sau Doricete, regele geților, de rege al Traciei, în urma anexării unei părți din Tracia către Dacia sau Geția, vezi Iustin. libr. XVI, cap. I.

<sup>124</sup> Πανσυνας, 'Ελλάδος Περιηγήσεις, 'Αττικά, cap. IX, edit. Clavier, Paris 1814, tom. I, pag. 59, 60, 68. – Confer Strabo. *Geograph.* libr. VII, cap. III, § 8. 14. – Pe acele vremi dacii și geții la un loc puteau dispune de o armată de 200.000 oameni ca s-o trimită peste hotar, fără a conta ostașii ce rămăneau înăuntrul țării (Strab. *loco cit.* libr. VII. cap. III, § 13).

<sup>125</sup> Lalanne, *op. cit.* pag. 523.

<sup>126</sup> Vossius, *De historicis graecis*, libr. I, cap. VII, și Pinedo, *Comment. in Steph.* pag. 761. – Diodor. Sicul. libr. XVI, § 76.

<sup>127</sup> Strab. libr. VII, pag. 209, edit. Paris 1587.

<sup>128</sup> Diodor. libr. XVI, § 76.

<sup>129</sup> Diodor. I, § 9.

<sup>130</sup> Plat. in *Cratyll.* cap. XXV, XXVI. Vezi articolul meu *Limba Românească*, publicat în V. Alexandri, *România literară* din 1855, no. 26, pag. 305-310, și reprodus de Ubicini în prefața la *Grammaire de la langue Roumaine par Mircesco*, Paris, 1863, pag. I-XXVI.

<sup>131</sup> Iustin. libr. II, § 1.

<sup>132</sup> Strab. libr. XI, 507. – Vezi fragm. lui Ephoros în Κοσμά 'Ινδοκοιλεύσις, edit. Bern. de Montfaucon in *Collect. Patrum Graecorum*, tom. II, pag. 1.

<sup>133</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, pag. 401.

<sup>134</sup> Strab. VII, 295, 303, 305.

<sup>135</sup> Herodot. libr. I, cap. XCIII.

<sup>136</sup> Vezi supra § 1, și Beulé, *Titus et sa dynastie*, pag. 313.

<sup>137</sup> Περὶ τοῦ σχήματος, λόγ. LXXII, tom. III, pag. 284 edit. N. Duca, Vienn. 1810, aici vedem căciulile dacilor care numai ei le purtau din toți tracii: Γέται πιλοφόροι θρακῶν, mai zice Dio Chrysostomos (tom. III, pag. 284 edit. laud.).

- <sup>138</sup> Apud Strab. libr. VII, pag. 205.
- <sup>139</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.*, pag. 1450.
- <sup>140</sup> Vezi Herodian. II, pag. 9. 29. – Lobeckius, *Aglaoph.* pag. 215. 1351. – Hygin. *Astron.* II, 14. – Sophoclis fragmenta, no. 339, pag. 313, 311, 315. edit. Didot, Paris, 1842.
- <sup>141</sup> Vezi Casaub. in Athen. libr. VII. cap. III. pag. 301. – *Voyage du jeune Anacharsis* tom. VIII. pag. 28. tom. IX. pag. 7. – Fabric. *Biblioth. graec. libr.* I, cap. XVII.
- <sup>142</sup> Bouillet, *Dictionn. d'histoire*, pag. 755. Paris, 1869.
- <sup>143</sup> Homer. *Iliad.* XI, vers. 510-515. – *Cyclicorum poetarum fragmenta excerpta ex Procli grammatica Chrestomatia*, pag. 582, 583. – Pausan. libr. III, cap. VII, tom. II, pag. 221, edit. Clavier, Paris 1817.
- <sup>144</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.*, pag. 1243. – Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. II.
- <sup>145</sup> Vezi Φιλοστράτου 'Ηρωϊκός, cap. XXVIII-XXXVII, in Philostrat. Lemn. Omnia, edit. Fed. Morelii, Paris, 1608, pag. 282-85. – Despre abii și misi, în legătura lor cu geții, vezi Strab. libr. VII, cap. III, § 2-4.
- <sup>146</sup> Că Telef cu misiile săi erau geți, vezi și pe Strab. libr. XII, cap. VIII. § 1.
- <sup>147</sup> Αριστοφ. 'Αχαρν. vers. 430, 430-440. – Βάτραχ., vers. 855, 864. Νεφέλαι, vers. 922 și schol. gr. in Aristoph. Ran. 842, 846, 855, 864. Acharn. 555, 439, 440, 472, pag. 15, 120, 17, 299, 300 edit. Dübner Paris 1845.
- <sup>148</sup> Orat. LXXII. cap. 2.
- <sup>149</sup> Petr. Patric. *Magistr. de Legationibus* XXXVIII-XXXIX. Zonar. *Annal.* tom. II pag. 200 edit. Basileae 1557. – Șincai, *Istor. Rom.* tom. I, pag. 5.
- <sup>150</sup> Pausan. IV, 45, tom. IV, pag. 532.
- <sup>151</sup> Cycli fragmenta, pag. 583, edit. Didot, Paris 1837. – Conf. Strab. VII, 295, 303, 305. – Herodot. libr. I. XCIII. – Phot. Cod. CCXXXIX.
- <sup>152</sup> Că geții erau traci, vezi și frumoasa narațiune a lui Vergiliu *Aeneid.* libr. III, vers. 13-36.
- <sup>153</sup> Vezi Pausan., Φωκικά libr. V., cap. XXXI, tom. V, pag. 481-482. – În Tracia au existat lei în vechime, după cum rezultă din istoricii antici. Herodot. VII, cap. 126. Pausan. II, 5, t. III, pag. 257.
- <sup>154</sup> Dion. Chrysost. *Orat.* tom. I, pag. 297, 296 edit. laudat. – Steph. Bysant. in Θηβαίς pag. 308. – Arrian. in *Exped. Al.* IV. 15.
- <sup>155</sup> Strab. XII. cap. VIII. §§ 2. 4.
- <sup>156</sup> Vezi Aeschyli fragm. în *Telephus et Mysi*, și Sophoclis fragm. în *Aleadae et Mysi sive Telephus*, pag. 246-247, 351-355. edit. Ahrens, Paris 1842.
- <sup>157</sup> Ravennatis Anonymi *Cosmographia*, edit. Berolini 1860, pag. 2.
- <sup>158</sup> Vezi Philostrati *Vitae Sophistarum*.
- <sup>159</sup> Ravenn. pag. 171.

- <sup>160</sup> Loco citato in nota 11.
- <sup>161</sup> Ravenn. *Cosmograph.* pag. 179, 205, 221, 422, 168, 185, 29.
- <sup>162</sup> *Op. cit.* pag. 180, 186, 193, 200, 203.
- <sup>163</sup> *Op. laud.* pag. 32.
- <sup>164</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.*, pag. 1274. – Eunapius, *Vit. Porphyrii.* – Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. II, pag. 74-76. – Thoma Pinedo, *Comment. Auctorum in Steph. Bysant.* pag. 772.
- <sup>165</sup> Eunap. in *Vit. Imablici.* și Fabric. *Biblioth. graec.* libr. IV. cap. XXVIII. tom. V, pag. 282.
- <sup>166</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. II, pag. 124-127.
- <sup>167</sup> Fl. Philostrat. *Vitae Sophistarum* libr. I, cap. XXIII.
- <sup>168</sup> Lalanne loc. cit. pag. 314. – Suidas in Κάστωρ. – Vossius, *De historicis graecis*, libr. I, cap. XXIV. – Ionsius, *De scriptorib. histor. philos.* libr. II, cap. XV. – Apollodor. libr. II cap. 3.
- <sup>169</sup> *Histor. Natur.* libr. VII, cap. 30.
- <sup>170</sup> *Institut. Orat.* libr. X, cap. 1.
- <sup>171</sup> Berlin 1824, traduse de Raoul Rochette in *Théâtre des grecs* completee de Mai (Roma 1827) princâteva noi adause.
- <sup>172</sup> La Harpe, *Cours de littérature* tom. II, pag. 357, Paris 1826.
- <sup>173</sup> Strab. *Geograph.* libr. VII, cap. III, § 4, pag. 205 edit. Paris 1587. – Dübner, *Menandri fragmenta* edit. Paris 1838, pag. 55. – Conf. și fragmentul lui Heraclide Ponticul din Πολιτεία Θρακῶν citat de Isaac Casaubon in *Comment. et castigations in Strab.* pag. 112, Paris 1587.
- <sup>174</sup> Vezi Maite-Brun, *Géograph. Universelle* tom. I, pag. 52. 98. Paris – 1853. – Plin. *Histor. Nat.* libr. III, cap. 3.
- <sup>175</sup> Plin. *Histor. Nat.* libr. IX, cap. 39. X, cap. 20.
- <sup>176</sup> Auson. *Epist.* XVI. – Aulus Gell. libr. XXVII, cap. 21. – Catul. *Carm.* 1. – Tertullian. *Ad gent.* II, 12. – Lactant. *Div. instit.* libr. I, cap. 13.
- <sup>177</sup> Pomp. Mela, *Geograph.* libr. III, cap. V și XI. – Plin. *Histor. Nat.* libr. II, 67. III, proem. 18. 19. IV. 12. VI. 1. 2. 11, 31. – Solin. 44. – Iornand. *De Reb. Getic.* II.
- <sup>178</sup> Plin. *Histor. Nat.* libr. VI, cap. 36 și Nisard, *Notice sur Pomponius Méla*, pag. 600.
- <sup>179</sup> Lalanne, *Biograph.* pag. 1383.
- <sup>180</sup> *Revue des deux Mondes* 15 Décembre 1871, pag. 817.
- <sup>181</sup> Dureau de Lamalle, *Vie de Salluste* pag. 50.
- <sup>182</sup> Dureau de Lamalle, *Avertissement aux harrangues extraites des fragments de la grande histoire de Salluste*, pag. 457 de ses Oeuvres. Paris 1823.
- <sup>183</sup> Philostrati *Vitae Sophistarum*, libr. II cap. 5.
- <sup>184</sup> *Ibid.* libr. II. cap. 27, pag. 259-261.

- 185 Libr. VII, cap. II. § 2. cap. III. § 2. 3. 4.
- 186 Libr. VII. cap. III. § 6. 7. libr. XI. cap. VII. § 4.
- 187 Libr. VII. cap. II. § 1.
- 188 Libr. VII. cap. III. § 1.
- 189 Libr. VII. cap. IV. § 3.
- 190 Libr. VII. cap. V. § 1.
- 191 Libr. VII. cap. V. § 8. cap. VII, § 1. libr. XII. cap. III. § 22.
- 192 Libr. VII. § 38.
- 193 Libr. IX. cap. II. § 2. cap. V. § 1. și Plutarh in *Pomp.* cap. 37.
- 194 Libr. XI. cap. V, § 1.
- 195 Libr. XI. cap. VII, § 4.
- 196 Libr. XII. cap. III. § 22.
- 197 Libr. VII. pag. 203. 205. 210. 206. edit. Paris, 1587.
- 198 Malte-Brun, *Géograph. Universelle* tom. I, pag. 97.
- 199 Isaac. Casauboni, *Comment. et Castigationes ad libr. Strabonis*, in libr. VII. pag. 270. – Lalanne, *Biograph.* pag. 746. – Diogenes Laert. in *Herad. Pont.* libr. V. cap. VI.
- 200 Pinedo, *Commentar. in Stephan. Bysant.* pag. 766 și 757. – Fragmentele sunt publicate de Hoeschelius la 1600 și de Hudson la Oxonia în *Geographiae veteris scriptores Graeci minores*. 1698-1712.
- 201 Plin. *Hist. Nat. libr. VI.* cap. 27. – Steph. Bysant. pag. 23. 630. 17. 141. 58. 115. 733. Edit. Amstelodam. 1668 și Pinedo *Breviar. Auct. in Steph.* pag. 758. – Vossius, *De historicis Graecis* libr. III.
- 202 Euseb. *Preparat. Evangel. libr. IX, cap. XVII.* – Pinedo, *Comment. Auctor. in Steph. Byzant.* pag. 754. – Stephan. Byzant. in Κορυδαίου, pag. 381, și în Ὑπαις pag. 680. – Sueton. *De illustribus grammaticis*, cap. XX și not. in edit. Panckoucke, tom. III, pag. 227, not. 83, Paris, 1833.
- 203 Vezi Γαζή, Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 383 și Fotino, *Istoria Daciae*, tom. I, pag. 69, edit. Vienn. 1818. Vezi și Polyaei *Strategemata gr. et lat. cum notis variorum* Lugd. Bat. 1691 in Praefat.
- 204 Varin. Phavor. *Dict. Magn.* pag. 351, V-o Ἰστρος, edit. Venet. 1779. – Despre Carpații confundați cu Caucazul vezi Hasd., *Ist. critică a românilor*, t. 1, vol. 1, p. 292 sq. – Despre hyperborei vom vorbi infra § 199-209.
- 205 Herodot. libr. IV. cap. 51.
- 206 Herodot. libr. IV. cap. 17.
- 207 Herodot. libr. IV. cap. 105. Conf. Pausan. libr. VIII, cap. 2, tom. IV, pag. 249, edit. Clavier, Paris, 1820, și Lalane, *Curiosité des traditions*, pag. 415, Paris, 1847. – Γαζή, Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 360. – Thomas Pinedo *Breviar. in Steph. Bysant.* pag. 766. – Despre neuri vezi Pompon. Mela, libr. II, cap. I. – Plin. libr. VIII, cap. 22. – François de la Mothe, *De*

*l'instruction du Monseigneur le Dauphin. – Coelius Rodigin. Lection. Antiq. libr. XXVII. cap. 12.*

<sup>208</sup> Tom. II, pag. 302.

<sup>209</sup> Athen. *Dipnosoph.* libr. XII. pag. 205. Conf. Aristoph. in Babylon. apud. Varin. Phavor. V - ο Ἰστριανῶ, pag. 351. edit. laudat. și Aristophan. fragm. XLIV. edit. Dindorf, Paris 1838. pag. 454.

<sup>210</sup> Amm. Marcel. libr. XXII. 1. – libr. XXVI. cap. VII. libr. XXXI. cap. V. – libr. XVII. cap. 12. – XV. cap. 2.

<sup>211</sup> *De rebus Getic.* cap. VI. – Acest Taunasis este regele sciților despre care vorbește Ctesias, in fragm. Persicor. pag. 12: „fuere temporibus anterioris Sesostris. Scythiae rex Tanaus”. Vezi și Iustin. libr. II, cap. 3, și Oros. libr. I, cap. 14.

<sup>212</sup> *De rebus Getic.* cap. X. Conf. și Herodot. libr. I, cap. 205, și Iustin. libr. I, cap. VIII.

<sup>213</sup> *De rebus Getic.* cap. XXII. – Această scriere o menționează și Fotiu in Cod. LXXXIII *Myriobibl.* – Pe acest Dexippos îl citează și Stephan. Byzant. in Νεῦροι și Μεγ. Ἑτυμολογ.

<sup>214</sup> *De rebus Getic.* cap. XXIV. XXXIV. XXV. XLII. XLIX.

<sup>215</sup> *De reb. Getic.* cap. XIX și Gerard Vossius, *De historic. Lat.* libr. II, cap. 3.

<sup>216</sup> Iornand. loco citato, cap. XXIX. Conf. Flav. Vopisc. Carus, cap. IV.

<sup>217</sup> *De rebus Getic.* cap. V. IX. X. Despre acest rege al dacilor sau geților Telef noi am menționat supra § 67-71. – C. Fournier de Moujan în a sa *Notice sur Jornandès*, mărturisind neștiința sa despre acest Dio, se înșeală mult când presupune că poate să fie Dio Cassius care să mai fi scris o carte oșebit de istoria sa și să o fi intitulat Γετικά. D. Moujan uitase sau, pare-mi se, nu citise deloc pe Flavius Philostratus, *Vitae sophistarum* libr. I, cap. VII, și iată pentru ce se înșeală așa de amar!

<sup>218</sup> *De rebus Getic.* cap. IV. XIV. XXIII

<sup>219</sup> Ibid. cap. XV.

<sup>220</sup> Ibid. cap. XI.

<sup>221</sup> *De rebus Getic.* cap. XI. XIV. XLI. IV. V. XLI. – Amm. Marcel. libr. XXXI, cap. 7.

<sup>222</sup> *Notice sur Jornandès*, pag. 417.

<sup>223</sup> *De rebus Getic.* cap. IV.

<sup>224</sup> *De rebus Getic.* in *Praefut.*

<sup>225</sup> G.J. Vossius, *De historic. latinis*, libr. II, cap. 19. – Denis S-te Marthe a scris *viața* lui Cassiodor, iar Olleris a publicat la 1841 o foarte interesantă teză, pe care o recomandăm mult lectorilor noștri, sub titlul *Cassiodore, conservateur des livres latins.*

<sup>226</sup> Despre acesta noi am vorbit supra § 40.

<sup>227</sup> Ioan. Lydi *De Magistr. reipubl. Roman.* libr. II, §28, pag. 142 edit. Hase, Paris, 1812. – Un pasaj al lui Criton mai reproduce și eruditul Fr. Schmieder în notele sale la Lucian, în *Icaromenippus*, cap. XVI, tom. II, pag. 188. edit. Halae Magderburg. 1801. – Să calculăm puțin pentru lectorii noștri valorile metalice luate de Traian de la daci.

O litră romană echivalează cu 0,326 kilograme.

Convertind în monedă actuală, în franci, lei noi, după calculele Biroului de longitudini și ale altor erudiți:

1 litră romană de aur .....1,174 franci

1 litră romană de argint ..... 72

(Dureau de la Malle, *Economie politique des Romains*, cap. VII, tom. I, pag. 39-40, 25-39, 446, Paris, 1840.) Prin urmare aurul luat de la daci echivează astăzi cu .....5,620,000,000 fr.

iar argintul cu .....1,420,000,000 fr.

Total 7,040,000,000 fr.

Șapte miliarde patruzeci de milioane de franci!! Iată o adevărată expedițiune de argonauți în Colchida sau de prusiani în Francia!...

<sup>228</sup> Lydus, *op. cit.* libr. III, cap. XXXII, pag. 206-209. Să nu uităm aici că limba dacilor era una și aceeași cu a tracilor (vezi supra § 64. 65). Vezi și pe eruditul și neobositul nostru amic B. Hasdeu în a sa *Istoria Critică a Românilor*, scriere herculeană și de mare preț, cu drept cuvânt lăudată de presa română și străină, tom. I, vol. I, p. 307. – C. Gallerius Valerius Maximianus împărat roman era născut în *Dacia*; el a fost cioban, apoi se făcu soldat, și prin vitejia sa a ajuns general. Dioclețian îl adoptă, îi dă de soție pe fiica sa și-l numi Caesar împreună cu Constantius Chlorus la 292. Gallerius deveni împărat împreună cu Constantius Chlorus, luând pentru sine Italia și Orientul. El muri la 311 în Sardica, în *Dacia*, patria sa (Bouillet, *Dictionn. histor.* pag. 719, 1703).

<sup>229</sup> Bouillet, *Dictionnaire historique*, pag. 1690.

<sup>230</sup> Diogen. Laert. *De vitis clarorum philosoph.* libr. IX, cap. XI. 9 et in prolegom. cap. VI. Pag. 627, edit. laud. – Stephan. Bysant. pag. 112. 120. 25. 36. 121. – Lalanne, *Biograph. Univers.* pag. 537. – Strab. I, 93. II, 148 și tom. I pag. 154 edit. Coray. – 'Αγασμέρου Γεωγραφικῶν ὑπομνημάτων, libr. I, cap. 1, edit. Amstelod. 1672. – Malte-Brun, *Géograph. Universelle* tom. I, pag. 47-48, Paris, 1853.

<sup>231</sup> Ctesias fragm. XVI. și scrierea de față supra § 14. – Herodot. IV, 93. 94. 51. – Plin. IV. 12. – Herodot. I, 215. IV, 22. 123. – Dionys. Perieget. vers. 739. – Strabon, XI, pag. 349. 353 edit. Paris 1587. – Diodor Sicul. II, 43. – Pompon. Mela, 1, 2. – Plin. VI. 17. – Solin. cap. LII. – Am. Marcel. XXXI, 2.

- Arrian. *Exped. Alex.* IV, 16. 17. – Polyæn. *Strategem.* VIII. 28. – James Rennel, *The Geographical system of Herodotus*, London, 1800.
- <sup>232</sup> Petavii *Uranolog.* pag. 64-93.
- <sup>233</sup> C. Plinii Caecilii Secund. *Epistolar.* libr. III, Epistol. V. Collect. Nisard pag. 550-552. Paris. 1853. – Plin. *Hist. Natur.* VI. cap. 10 in praefat. – Tacit. *Annal.* I. 69. – XIII, 20. – XV, 53. – *Historiar.* libr. III, 28. – *De Oratorib.* cap. XXIII. – Alexis Pierron, *Histoire de la Littérature Romaine*, pag. 571-572. Paris, 1869. – Sueton. *Vit. Plinii*, in Collect. Panckoucke, tom. III, pag. 334.
- <sup>234</sup> La Harpe, *Cours de littérature ancienne et moderne*, tom. IV, pag. 474-485. – Pierron, loco citato. – Rezzonico, *Disquisitiones Plinianae*, Parmae. 1762-1767.
- <sup>235</sup> Epistol. citat. supra.
- <sup>236</sup> Montaigne, *Essais*, libr. III, chap. 9, tom. IV, pag. 558, edit. Lefevre.
- <sup>237</sup> Anno 331-363 d.Hr.
- <sup>238</sup> Ammian. Marcel. libr. XXII, cap. 1, libr. XXI, cap. 8, 10. – XII, 7. 8. – XXVII. cap. 5. – Iulian. Imperat. *Epistol. Senat. popul. Athen.* – Catona in *Synopsi chronologico.* – Sethus Calvisius, in *Opere chronologico.* – Zonar. *Annal.* tom. III. pag. 24. edit. Basil. 1557.
- <sup>239</sup> Γαζή, Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, tom. II, pag. 95-98. – Alex. Pierreu, *Histoire de la Littérature Grecque*, pag. 578.
- <sup>240</sup> C. Cantu, *Histoire Universelle*, tom. V, pag. 509, 1854.
- <sup>241</sup> Despre aceste hărți și itinerarii militare, vezi Veget. *De re militar.* libr. III, cap. 6. – Varro. *De re rustica*, I, 1. – Sueton. in Domitian. cap. X. – Plin. *Hist. Nat.* III. 2. XXXV. 4. și Guischard, *Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires*, tom. II, pag. 367-368.
- <sup>242</sup> Plin. *Hist. Nat.* libr. III, cap. 2.
- <sup>243</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.* pag. 1580. – Malte-Brun, *Géograph. Universelle*, pag. 180.
- <sup>244</sup> Malte-Brun, loco citato. A. Γαζή, Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, tom. II, pag. 182-183. – Lalanne, *Biograph. Univers.* Pag. 536. – Thom. Pinedo, *Admonitio ad lectorem*, in *Auctor. Stephan. Bysant.* Edit. Amstelodam. 1687.
- <sup>245</sup> Ștefan Bizantinul in Γοῦθοι, pag. 213 et not. LVIII.
- <sup>246</sup> Sueton. in Tiber. cap. LXI și in Domitian. cap. XX.
- <sup>247</sup> Sueton. in Claud. cap. XLI.
- <sup>248</sup> Sueton. in Claud. cap. XLII.
- <sup>249</sup> Golbéry, *Not. in. Sueton.* pag. 204, loc. cit. in not. 127. – A. Pierron, *Histoire de la Littérature Romaine*, pag. 593.
- <sup>250</sup> Vezi și Plin. *Hist. Nat.* V., 2. No. 4, V, 10. VI, 12. 31 VII, 3. XII, 39.
- <sup>251</sup> Cantemir, *Hronic. Roman.* tom. I, pag. 196 – 199, Iași, 1835.
- <sup>252</sup> Appian. *De bellis civilibus*, libr. III, cap. 25.

- <sup>253</sup> Appian. *De bell. civ.* II, cap. 110. Conf. et. Strab.
- <sup>254</sup> Scrierea de față, la § 55-56.
- <sup>255</sup> Sueton. in *Tiber.* cap. XLII.
- <sup>256</sup> Philon *De Legatione*, cap. I.
- <sup>257</sup> Tacit. in *Agricol.* cap. XIII.
- <sup>258</sup> Dio. libr. LIX. – Sueton. in *Caligula* cap. 43.
- <sup>259</sup> Fr. Champagny, *Les douse Césars*, tom. I, pag. 351-355.
- <sup>260</sup> Sueton. in *Tiber.* XLII. – Goléry, *Notice sur Suétone*, pag. 393-395. Soelt. *de Fontibus atque auctoritate Vitarum XII Imperatorum Suetonii*. 1830.
- <sup>261</sup> Arrian. libr. I, cap. 4. – Quint. Curt. 1, 12.
- <sup>262</sup> Plin. *Histor. Nat. libr.* VI, 21, 22. VII, 2.
- <sup>263</sup> Plin. *Histor. Nat. libr.* VI, cap. 21.
- <sup>264</sup> Ptolem. *Geogr. libr.* I, cap. 8, 9, 14. libr. VII, cap. 3, 5. – Fabricius, *Biblioth. Graec.* tom. IV, cap. 14. – Lelewel, *Badania o geografię*, tom. III, pag. 139. Wilno 1818.
- <sup>265</sup> Lalanne, *Biograph. Universelle*, pag. 1013, 1026.
- <sup>266</sup> Herodot. IV, 183. – Strab. *Geograph. libr.* XI, cap. V, § 776, 780.
- <sup>267</sup> Strab. VII, cap. 5 § 318. – Plin. *Histor. Nat. libr.* IV, cap. 25. Cf. Hasdeu, *Istoria Critică*, edit. I, vol. I, p. 243.
- <sup>268</sup> Phot. *Myriobibl.* Cod. CCL, pag. 546-548, edit. Aug. 1612. – Athen. *Dipnosoph.* libr. IV, XII. – Strab. cap. 565-779 edit. Coray. – Plin. *Histor. Nat. libr.* VII, cap. 2 no. 5, 22. – Bouillet, *Diction. d'hist. et de géogr.* pag. 23.
- <sup>269</sup> Vossius, *De Histor. Graecis*, libr. III. – Stephan. Bysant. in "Ἀβιοι și Αἰβνοίνοι, pag. 6, 7, 422 edit. Amstelodam. 1678.
- <sup>270</sup> Homer. *Iliad.* XIII, vers. 6. – Strabon libr. VII §295, 296, 298, 300, 311, tom. II, pag. 10-23 edit. Coray. Paris 1817, și not. Coray în tom. IV pag. 114. – Eschil în fragm. dramei sale pierdute Προμηθεὺς Αὐόμενος (*Prometeu dezlegat*) fragm. LXXII, edit. Ahrens, Paris 1842 pag. 192. – Scholiast. Homer. în *Iliad.* N. vers. 6. – Scholiast. Apollonii Rhodii ad. libr. IV, 284. – Arrian. IV, cap. 1. Quint. Curt. VII, 6. – Χρητοματῖα ἐκ τῶν Στράβωνος Γεωγραφικῶν libr. VII, tom. III, pag. 363 edit. Coray. – A se compara totodată Homer. *Iliad.* XIII, 6, cu Herodot. I, cap. 93. Vezi și Suidas și *Etymolog.* în "Ἀβιοι.
- <sup>271</sup> Conf. Herodot. I, 93. – Strab. VII, 295, 303, 305 și scrierea prezentă supra § 64, 65.
- <sup>272</sup> Despre *agatârși* vezi Ptolem. *Geograph.* III, 5. Solin. XX. Mela II, 1. Virgil. *Aeneid.* IV, 146. Herodot. IV, cap. 100. – Cf. Hasdeu, *Istoria Critică*, vol. 1, p. 193 et seq.
- <sup>273</sup> Steph. Bysant. în "Ἀβιοι, Ἀγάθυρσοι, Ἀλεξάνδρεια, Ἀπολλωνία, Ἀρέθουσα, Ἱλγία, pag. 7, 11, 61, 94, 28, 105, 299. – Vossius *De histor. Gr.* 1, 11. –

Ionsius, *De script. histor. philosoph.* III, 11. - Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 315.

<sup>274</sup> Strab. 1, 47, XIII, 583, 684, edit. Coray. - Steph. Bysant. in 'Υπερβόρειοι, pag. 680. - Vezi un pasaj din Damastes despre Sciția, păstrat de Pliniu și reproduc de Isaac Casaubon în *Comment. la Strab.* pag. 112, edit. Paris 1587. - Valer. Maxim. VIII, 49. No. 2, 57. No. 16.

<sup>275</sup> Quintilian. *Instit. Orat.* X. - Sidon. Apoll., libr. VI, *Epistol. in Rusticum.*

<sup>276</sup> Vezi supra § 4 și Plin. *Epistol.* libr. X. *Epistol.* 13, 14, 15, 16, 19.

<sup>277</sup> Vezi J. Demogeot, *Étude sur Pline le Jeune.*

<sup>278</sup> Diogen. Laert. IX, 7, 13, pag. 604. - Fabric. *Bibl. Graec. libr. XIV*, 29, tom. IV, pag. 333-367. Lalanne, *Biograph. Univers.* pag. 451. - Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, 196. - Plin. *Hist. Nat.* libr. VIII, 22, X, 70, XI, 28, XIII, 47, XIV, 4, XV, 40, XVII, 2, XVIII, 8, 45, 62, 68, 74, 75, 77, XX, 9, 13, 53, XXI, 36, XXIV, 99, 102, XXV, 5, XXVI, 9, XXVII, 114, XXVIII, 2, 16, 29, 42, XXIX, 22, XXX, 2, XXXII, 18, XXXVII, 18, 54, 55, 58, 70.

<sup>279</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 400. Plutarch. in *Thes.* cap. XXVI-XXVIII. Și in *Pomp.* cap. XXXV.

<sup>280</sup> 'Ετυμολογικὸν μέγα, pag. 212. edit. Venet. 1710.

<sup>281</sup> Herodot. IV, 36. Philostrate. *Vit. Apollon.* VII, cap. 10. § 1. - Diodor. Sicul. II, 47, § 5.

<sup>282</sup> Pausan. libr. III, cap. 13, tom. II pag. 103 edit. Clavier.

<sup>283</sup> Plutarchi, *De audiendis poetis*, cap. 1. - Fabric. *Biblioth. Graec.* I, XI. - V.E. Deswert, *De Heraclide Pontico*, pag. 157 edit. Lovanii 1830.

<sup>284</sup> Varin. Phavorin. in 'Αβας, pag. 2, Venet. 1779.

<sup>285</sup> Plato in *Charmid.* tom. II, pag. 35-36 traduct. Schwalbe, Paris 1852, și *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* tom. IX, pag. 7 edit. Deux-Ponts 1793.

<sup>286</sup> Himmerii *Oratio XXV Ad Ursicium Comitem.* Este de regretat că din această orațiune a lui Himmerius avem numai câteva fragmente.

<sup>287</sup> Himmerii *Ecloga XIX.* Și din această eclogă avem numai un fragment!...

<sup>288</sup> Aristofan in *Equites* vers. 729, et Maussac. ad Harpocrat pag. 8 et Suidas.

<sup>289</sup> Fr. Dübner, *Scholia Graeca in Aristophan.* pag. 60, Paris 1842. - Μελετρήτου Χρονολογία 'Ιστορική, pag. 79, Odessa 1836.

<sup>290</sup> Phot. *Myriobiblon* in Cod. CCXXIV.

<sup>291</sup> Λουκκιανὸς Σκύθης ἢ πρόξενος, cap. VIII, tom. I, pag. 408, edit. Schmieder, Halae Magdeburg. 1800, și not. in traduct. franc. Eugène Talbot, tom. II, pag. 351 Paris 1857.

<sup>292</sup> Stephan. Bysant. in *Συναγαθουργοί*, pag. 596 edit. laud.

<sup>293</sup> V-o Τάφροι, pag. 642.

<sup>294</sup> Libr. XXXVII cap. 12, 25.

- <sup>295</sup> Ἑτυμολογ. pag. 212 și Engel, *Comment. de exped. Trajani ad Danubium*, pag. 60, Vindobon. 1714.
- <sup>296</sup> Athen. *Dipnosophist.* libr. IV, 158.
- <sup>297</sup> Athen. VIII, 331, și Steph. Bysant. pag. 252, 49, 222.
- <sup>298</sup> Columel. XII. 4. – Plin. *Hist. Nat.* libr. XXXVII, cap. 11.
- <sup>299</sup> Ἑτυμολογ. pag. 269.
- <sup>300</sup> Müller, *Castoris quae supersunt et not.* pag. 153-181 Paris 1844. – Apollodor Biblioth. II, 3. Vossius, *De Historic. Graec.* I. 24. – Ionsius, *De scriptoribus histor.* II. 15. – Suidas.
- <sup>301</sup> Γαζή, Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, tom. I. 405.
- <sup>302</sup> Euseb. *Preparat. Evangel.* libr. IX. cap. 10.
- <sup>303</sup> Euseb. *Chronic.* I. Dionys. Halicarn. *Antiq. Rom.* I. Strab. XIII. Vossius, *De histor. Graec.* 12. – Stephan. Bysant. pag. 108. 214.
- <sup>304</sup> Diog. Laert. libr. VIII. 47. Stephan. Bysant. pag. 55, 168, 578, 62, 101, 85, 650, 41. – Ael. Spartian. in *Adriano*.
- <sup>305</sup> Philostrat. *Vit. Sophist.* in Phavor. libr. I, cap. VIII.
- <sup>306</sup> J.H. Schnitzler, *Atlas historique et pittoresque, ou histoire universelle disposée en tableaux*, tom. I, tableau XXXVIII. Strasbourg 1861.
- <sup>307</sup> Libr. IV, vers. 983.
- <sup>308</sup> Plin. *Hist. Nat.* libr. VII, cap. 2, § 8.
- <sup>309</sup> Geograph. VII, cap. 309, tom. II, pag. 29 edit. Coray.
- <sup>310</sup> Diogen. Laert. in *Timon*. libr. IX. cap. 12 pag. 641. – Steph. Bysant. pag. 649.
- <sup>311</sup> Diodor. Sicul. libr. III, cap. 52, 67, edit. Müller.
- <sup>312</sup> Supra § 111.
- <sup>313</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.* pag. 1568.
- <sup>314</sup> Pierron, *Histoire de la littérat. Romaine*, pag. 587. – I.H. Schnitzler, *op. cit.* tabl. XXVII. – La Harpe, *Cours de littérature*, tom. V, pag. 34-35. tom. X, pag. 167. Paris 1826.
- <sup>315</sup> Stephan. Bysant. pag. 295 et not. 23. pag. 76. – Tzetzes, *Histor. Chiliad.* VII. cap. 144. – Thoma Pinedo, *Comment. auct. quos Stephanus*, pag. 773. – Despre semi-câni conf. Herodot. IV. 105 și scrierea de față § 176.
- <sup>316</sup> Stephan. Bysant. pag. 376. Pinedo, *Comment.* pag. 757.
- <sup>317</sup> Lalanne, *op. cit.* pag. 80.
- <sup>318</sup> Plin. *Hist. Nat. libr.* II, 112. IV, 24, 27.V, 6, 9, 10, 35. VI, 15, 22, 32, 33, 35, 38. VII, 2. XXXVI, 17.
- <sup>319</sup> Pinedo, *Comment. in Stephan.* pag. 766. – Stephan. Bysant. pag. 31. in Ἰάζυγες.
- <sup>320</sup> Stephan. Bysant. pag. 387. – Pinedo, *Comment.* pag. 763. – Festus Avienus, *Descript. orae maritim.* V. 42. – Euseb. *Prepar. Evangelic.* libr. X, pag. 466.

- 321 Aelian. *Histor. Anim.* libr. XI, 1. – Schol. Apoll. vers. 677.
- 322 Plin. *Hist. Nat. libr.* IV, 27. No. 4. VI, 20. No. 3.
- 323 Stephan. Bysant. pag. 11. 429. Pinedo, *Comment.* pag. 771.
- 324 Stephan. Bysant. in "Αδωνις pag. 22 et not. 41. cf. scrierea de față § 67-71. – Strab. libr. VII.
- 325 Meiners, *Histoire de l'origine, des progrès et de la décadence des sciences dans la Grèce et à Rome.* Traduct. Laveaux. tom. I, pag. 276.
- 326 Meiners, *Histoire de l'origine, des progrès et de la décadence des sciences dans la Grèce et à Rome.* Traduct. Laveaux. tom. I, pag. 276.
- 327 A. Chassang, *Histoire du Roman et de ses rapports avec l'histoire dans l'antiquité Grecque et Latine*, p. 379-385.
- 328 Ibidem.
- 329 Phot. Myriobibl. in Cod. CCXVI, p. 356. edit. Aug. 1601.
- 330 Despre Antiphanes vezi Pinedo, *Comment. in Stephan.* p. 754. Strab. II. et Athen. *Dipnosoph.* mult. loc.
- 331 Homer. *Odyss.* XI, vers. 14. *Orph. Argonaut.* vers. 1074, 119, 1240. Plin. libr. II, cap. 67.
- 332 Pomp. Mela, *De situ orbis*, I, cap. 19. A.C. Moreau de Jonnès, *L'Océan des anciens et les peuples préhistoriques*, pag. 23-35, Paris, 1873.
- 333 Phot. Myriobiblon, Cod. LXXIX, pag. 173.
- 334 Phot. Myriobiblon, Cod. LXXXII, p. 200.
- 335 Suidas. – Pinedo *Comment. in Stephan.* p. 764. – Stephan. Bysant. p. 109.
- 336 Aulus Gell. libr. VII, cap. 9.
- 337 Plin. *Hist. Nat. libr.* II, 3, III, 9, XIII, 27, 8.
- 338 Memnon ap. Phot. loco citato in § 160. – Appian. *De bello Mithridat.* cap. LXIX, p. 243 Paris 1840.
- 339 Florus, *Rerum Romanar.* libr. II, cap. VI. Dio Cass. libr. XXXVI, § 48, 52, libr. XXXVII, cap. 11, 12. Appian. *De bello Mithridat.* 15, 119, 120, 13, 78, 101, 102, 41, 116. Plutarh în *Sylla* XI, XV, XVI, și în *Lucull.* cap. XVI.
- 340 Suidas. – Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, 399. – Pinedo *Comment. in Stephan.* p. 774.
- 341 Plin. libr. XXII, cap. 6.
- 342 Plutarh în *Sylla*, cap. XXXVII.
- 343 *Ad Attic.* libr. IV, epist. X et not. Leclerc 122. t. XXII, pag. 107, Paris 1826.
- 344 Plutarh în *Sylla*, cap. XXVI și în *Lucull.* cap. XIX.
- 345 Plutarh în *Lucull.* cap. XLI, XXXIX.
- 346 Cic. *Ad Attic.* libr. I, epist. XIX et not. Leclerc 219, in tom. XXI, p. 197. – Lucullus a mai scris, fiind încă foarte tânăr, *Istoria războiului marsic*, la care a luat parte și s-a desosebit (Plutarh în *Lucull.* I, II).

- <sup>347</sup> Plin. *Hist. Nat. libr.* VII, 2, 21, 31, VII, 44, XII, 4, XVII, 60, 61, XXIX, 16, 29, XXX, 52, XXXI, 3, 8, 28.
- <sup>348</sup> *Ad Atticum*, libr. IV, epist. 8.
- <sup>349</sup> Cicero *Ad Atticum* II, epist. 12, IV, epist. 4, b, și not. Leclerc, tom. XXI, pag. 157, și tom. XII, pag. 95, 96.
- <sup>350</sup> *Ad Atticum*, libr. II, epist. 4, 6.
- <sup>351</sup> Alexandru a scris o imensă *Cosmografie* pe care Cicero o citea și o copia (*Ad Atticum* II, 20, 22, și Leclerc în not. 185. tom. XXI, pag. 336). Strabon ne citează și el *Cosmografia* lui Alexandru.
- <sup>352</sup> *Ad Attic.* II, 6, pag. 227, tom. XXI, și epist. 4, 7, pag. 225, 221, și Leclerc *Introduc.* la tom. XXXV, pag. 58, 285.
- <sup>353</sup> *Ad Atticum*, II, 6, și supra scrierea de față, § 189, 191, și not. Leclerc tom. XXI, pag. 313.
- <sup>354</sup> Priscian. libr. VI, pag. 717.
- <sup>355</sup> Cicer. *De legibus*, I, 8, 3. – de orator. II, 5. – Plutarch. in Cicer. cap. XLI. Dio Cass. XLVI, 21.
- <sup>356</sup> *Ad Att.* IV. epist. 14 et not. Leclerc, tom. XXII, pag. 112.
- <sup>357</sup> *Ad Att.* XII, 3, 5.
- <sup>358</sup> *Philippica prima*, cap. VII, tom. XV, pag. 285.
- <sup>359</sup> *Pro rege Deiorato*, XII. tom. XV, pag. 253.
- <sup>360</sup> Cicer. *De legib.* I, 2. *Ad Attic.* libr. I, 4. Censorin. *De die natal.* cap. XX. Macrobian. *Saturnal.* I, 0, 13. Plin. *Hist. Nat. libr.* XXXII, 3, 5.
- <sup>361</sup> Tom. I. 1, pag. 410 și *Ad Attic.* libr. I, 19. II, 1.
- <sup>362</sup> Plutarch. în *Crassus*, pag. 551. A.
- <sup>363</sup> *Ad Attic.* II, 6. Dion. Cass. XXXIX. 10. *Ad Attic.* XIV, 17.
- <sup>364</sup> *Ad Attic.* XIV, 17. XV, 4. 27. Dion XLVI, 8.
- <sup>365</sup> *Ad Attic.* XV, 26.
- <sup>366</sup> Appian. *Bello civ.* III, cap. 25.
- <sup>367</sup> *Ad Attic.* I, 10. apud Ioan. Lazar, *Tabelle istorice sincronistice ale coloniilor romane din Dacia traiană*, fasc. I, pag. 8 în not. Bistrița, 1972.
- <sup>368</sup> *Ad Attic.* V, 9. 11. 14. 16. 18. 20. 21. VI, 1. 2. 3. 6. VII, 26. VIII, 11. *Famil.* VIII, 5. 9. II, 10. XV, 1. 2. 3. 4.
- <sup>369</sup> *Ad Attic.* IV, 16. – *Consolatio*, cap. VIII, *Orat. pr. Fonteio.* cap. XIX, et *In Pisonem* 17.
- <sup>370</sup> *Consolat.* XXIV. et in fragm. *Epist. ad Caesar.* V, 17.
- <sup>371</sup> *Ad Attic.* XIV, 9. X, 8.
- <sup>372</sup> *Epistol. ad Brutum*, II. *Ad Attic.* VI, 1.
- <sup>373</sup> Dio Cass. XXXVII, 12. XXXVI, 48. XLII, 45.
- <sup>374</sup> *Ad Quintum fratrem*, I, 1. tom. XXV. pag. 35. – Dio Cass. libr. XXXVIII. cap. 10.

- 375 *Ad Attic.* IX, 10. X, 8. tom. XXIII. pag. 151 et not. Leclerc (57) pag. 207. Conf. Caesar. *De bello civil.* libr. III.
- 376 *Epistol. famil. libr.* V, 9.
- 377 *Epistol. famil. libr.* X, 11-23.
- 378 *Orat. in L.C. Pisonem, cap.* XXXIV.
- 379 Despre bessi vezi Herodot. VII, cap. CXI. Strabon VII. 318. edit. Coray. Vezi mai ales despre bessi și denteleși și omogenitatea lor cu geții pe Plin. *Hist. Nat. libr.* IV, cap. 18.
- 380 Steph. Byzant. in Γότθοι și in Δεκέντιοι p. 213. 228. Pinedo, *Comment. ad Stephan.* p. 768.
- 381 Steph. Byzant. in Τάρταρος și Νήϊον, pag. 638. 492. – Pinedo, *Comment. in Steph.* pag. 759. – Eustath. in *Odyss.* pag. 1671. – Plin. V. – A.C. Moreau de Jonès, *L'Océan des anciens et les peuples préhistoriques*, pag. 315-334.
- 382 Lalanne, *Biograph. Univers.* pag. 285.
- 383 *Diction. de la Conversat.* tom. X, pag. 20-21. Paris 1833.
- 384 Steph. Bysant. in Τάρταροι, pag. 642. – Mela, II, 1. – Plin. IV, 12. – Ptolem. *Geograph.* III, 6. – Malte-Brun, *Géograph. Universelle*, livre XCII, t. III, p. 443, Paris, 1853.
- 385 *Callistrati descriptiones*, fragm. XIV, in edit. Philostratorum, Paris, 1849, pag. 424. Despre *Athamas* vezi Pausanias, tom. IV, 24, V, 199, 196, 131, I, 316, 319, edit. laud.
- 386 Varini, *Dictionarium in V-ο ἱερὸν ὄρος*, pag. 341 edit. Venet. 1779.
- 387 Lalanne, *Biograph. Universelle*, pag. 1523.
- 388 Liv. in praefat.
- 389 Liv. in praefat.
- 390 A. Pierron, *Histoire de la littérature Romaine*, XXI, pag. 335-343.
- 391 Sommar. Flor. in Tit. Liv. pag. 875 tom. I edit. Nisard.
- 392 Ibid. tom. II pag. 891.
- 393 Ib. pag. 892.
- 394 Ib. pag. 898 și Florus *Epitom. Rer. Romanorum libr.* III, cap. 5. – conf. Sallust. in *Fragm. histor.* et Cicero *Oratio in Pison.*
- 395 Ib. pag. 898.
- 396 Ib. pag. 905.
- 397 Ib. pag. 903.
- 398 Dio Cass. libr. LI. cap. 23-28, tom. VII, pag. 183-195 edit. Gros, Paris 1865.
- 399 Ib. pag. 906.
- 400 Lib. III, cap. V și not. Du Ruzoir Paris 1829, pag. 516. – Hasdeu, *Istoria Critică a Românilor*, tom. I, pag. 292, 293, edit. 1873.
- 401 Sueton. in *Domitian.* cap. X.

- <sup>402</sup> Nisard, in *not. Tit. Liv.* tom. II, p. 887 și tom. I, p. 1. – J. Salisbury, *De nugis curialium*, libr. II, cap. 26, libr. VIII, cap. 19.
- <sup>403</sup> Diodor. Sicul. II, 47. – Eschil, *Choephora*, vers. 373.
- <sup>404</sup> Libr. VII, cap. II, § 295 edit Coray.
- <sup>405</sup> Moreau de Jonnes, *op. cit.* p. 145-146.
- <sup>406</sup> *Certamen Homeri et Hesiodi*, p. 492.
- <sup>407</sup> Herodot. libr. IV, cap. 32.
- <sup>408</sup> Pindar. *Olymp.* IV, 26, 45, 55. Pyth. 46.
- <sup>409</sup> Diogen. Laert. VIII, cap. 1. 9. – Aelian. *Var. Histor.* libr. II, cap. 26.
- <sup>410</sup> Herodot. IV, 94. 95. – Strab. VII, 3.
- <sup>411</sup> Strab. XI. cap. 6. tom. II d. 325. edit. Coray. – Moreau de Jonnes, *op. cit.* p. 141-163.
- <sup>412</sup> Herodot. IV, 32. – Strab. XV, 1, § 57, tom. III, p. 118 edit. Coray. – Steph. Byzant., p. 680, et. not. 40, p. 772, 754, 759, 636, 355. – Macrob. *Saturnal.* I, VII, et. not. 38.
- <sup>413</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, 159-160. – Fabric. *Bibl. Graeca*, II, 15 § 55, t. I, p. 565.
- <sup>414</sup> Pinedo, *Comment. in Steph.*, p. 764.
- <sup>415</sup> Lalanne, *Biograph. Univers.* p. 59. – Pinedo, p. 754.
- <sup>416</sup> Pinedo, *loco cit.* p. 772.
- <sup>417</sup> Pinedo, p. 759.
- <sup>418</sup> Ionsius, *De scriptor. Histor.* libr. I, cap. 20.
- <sup>419</sup> *Fragm. lui Hierocles*, ap. Stephan. Byzant. p. 636.
- <sup>420</sup> Herodot. IV, 33-35. – Pausan. libr. I, 31, t. I, p. 223, edit. Clavier.
- <sup>421</sup> Pausan. libr. X, cap. V, t. V, p- 285-289. – Antichitatea elenă întreagă mărturisește că nordul a fost leagănul zeilor eleni (Diodor. Sicul. III, 56, 54, *Iliad.* XIV vers. 200).
- <sup>422</sup> Herodot. IV 33. 34. 35. – Pausan. V, cap. 7, tom. II, pag. 49.
- <sup>423</sup> Pausan. *loc. cit.*
- <sup>424</sup> Pausan. tom. III, 48.
- <sup>425</sup> Pausan. libr. I, cap. 2, tom. I, pag. 23-29.
- <sup>426</sup> Apoll. Rhod. *Argonaut.* IV, 357. – Valer. Flac. *Argon.* VIII, 174, 217, 260.
- <sup>427</sup> Libr. I.
- <sup>428</sup> *Orph. Argon.* vers. 1057. – Diodor. Sicul. IV, 56.
- <sup>429</sup> Apoll. Rhod. II, 176.
- <sup>430</sup> Apoll. Rhod. IV, 299.
- <sup>431</sup> Apoll. Rhod. IV, 302.
- <sup>432</sup> Martial. VIII, *Epigram.* 84. Ptolem. III, 10. Mela II, 7. Plin. IV, 14. Cluv. *Germ. Antiquit.* III, 43. Valer. Flacc. VIII. Strab. VII, 301, 305, 306 et

- Chrestomath.* 365 edit. Coray. Arrian. *Exped. Alex.* I, 2, 3. Φιλippiδης, 'Ιστορία τῆς Ρουμουνίας, tom. I, pag. 48-57, edit. Lips. 1816.
- 433 Larcher, *Notes sur Hérodote*, I, 2, 3, tom. I, pag. 170, 437. – Behr, *Recherches sur l'hist. des temps héroïques de la Grèce*, pag. 314, 319, Paris, 1856.
- 434 Valea *Hybristes* este Valea Donului (Humboldt, *Cosmos* tom. II, pag. 498 în not. 58 ad pag. 169).
- 435 Humboldt, *Cosmos*, tom. II, 168, 169.
- 436 Humboldt, *Cosmos*, tom. II, pag. 170-172.
- 437 Apollonius a scris la 276 î.Hr. El a fost, după moartea lui Eratosthenes, sub Ptolemeu Epiphanes, intendent al bibliotecii din Alexandria, cea mai bogată și mai renumită a Antichității (Suidas, Vossius, I, 17). Virgiliu este un imitator al vervei lui Apollonius (Macrob. *Saturn.* V, 17. Serv. *ad Aeneid.* IV, 1, Vossius *de imitatione* 1). Limba lui Apollonius este foarte dificilă. Critica n-a putut încă lămuri multe pasaje. Recomandăm junimei studioase traducțiunea franceză de I.I. A. Caussin, Paris, an. 5 de la Républ. – cea mai bună din toate traducțiunile.
- 438 Valer. Flacc. *Argonaut.* libr. V, vers. 419.
- 439 Valer. Flacc. III, vers. 490-505.
- 440 Valer. Flacc. libr. V, vers. 619-695, libr. VI, vers. 5-690.
- 441 Strab. VII, 295, 303, 305. Herodot. I, 93.
- 442 Platon, în *Cratyl.* și *Philyb.* Iamblic. *Vit. Pythagor.* XXXIV, pag. 169. – Pindar, *Pyth.* IV, 313. – Aristophan, în Βάτραχοι, 1064. – Euripid. în *Medea*, 543. 'Ιφιγέν. 'Αυλ. 'Ρήσσω, 943. – Diodor. Sicul. IV, 25. Fabric. *Biblioth. Gr.* 1. 18. 20. *Imperat. Eudox. in Ionia*, pag. 318, edit. Villosion 1781.– Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, 110. – Schoell, *Histoire de la littérature Grecque*, tom. I, pag. 41, Paris, 1823.
- 443 Diogen. Laert. libr. 1, cap. X, No. 5. Vossius, *De poet. Graec.*
- 444 Asclepiad, *Myrt.* apud Schoel, op. laudat. tom. I, pag. 623.
- 445 Giraldi, *De poet. histor.* Dial. IV, pag. 245. Fabric. *Biblioth. Graec.* II, 522. – Suidas. – Lalanne, *Biograph. Universelle*, pag. 453.
- 446 Herodot. libr. VII, cap. 6. Clem. Alexandr. *Stromat.* I. Vossius, *De poet. Graec.*
- 447 *Instit. Orat.* libr. X, cap. 1.
- 448 Pet. Crinitus, *De poetis Latinis*, libr. IV, cap. LXVI.
- 449 Scrierea de față, § 155.
- 450 Quintil. X, cap. I. Vossius, *De poet. Latin.*, id. *De histor. latin.* Ovid. *Amor.* I, 15. 21.
- 451 Suidas. Vossius, *De poet. Graec.*

- 452 Strab. I. Herodot. V. Diogen. Laert. II, cap. I, § 3. – Eustathius, praefat. ad Dionysii Περιήγησιν. Clement. Alexandr. Stromat. Libr. VII. Aelian. *Variae histor.* III, cap. 28.
- 453 Diogen. Laert. I. 10 No. 1. – II, No. 2. – III. No. 29. VI, 1, No. 8. Lalanne, *Biograph. Univ.* pag. 1507. Iustin. II, 5. Suidas. Stephan. Bysant. et Pinedo, *Comment. in Steph.* pag. 775. – Γαζή, 'Ελλην. βιβλιοθ. tom. I, pag. 397.
- 454 Thucidid. I, cap. I.
- 455 Diogen. Laert. libr. V, cap. 5. no. 11, pag. 331.
- 456 Notăm că aceste nume Saing-Huais și Ble-Uais sunt epitetice.
- 457 Brenn în limba galică vrea să zică *Domn, Voievod*. Acest nume îl cunoaștem în istorie ca nume propriu – *Brennus*.
- 458 Scipion Dupleix, *Mémoires des Gaules, depuis le deluge jusqu'à l'établissement de la Monarchie française*, Paris 1619. – D. Martin, *Histoire des Gaules et des conquêtes des Gaulois*, Paris, 1752. – *Dictionnaire de la Conversation*, XXIX, p. 484, Paris 1836. – Φωτεινός, 'Ιστορία Δακίας, t. I, p. 7374. – Herodot. IV, cap. 12. – Strab. XI. 494. XII. – Suidas în Γαλάται. – Ptolem., V. cap. 6. – Duruy, *Histoire de France*, I, 41-44. Perrot, *Exploration de la Galatie*. – Perrot, *De Galatia provincia Romana*. – Robiou, *Histoire des Gaulois d'Orient*.
- 459 Malte-Brun, *Géographie Universelle*, t. I, p. 63.
- 460 Bolleac, *Topographie de la Roumanie*, p. 32, Paris 1856. – Frunzescu, *Diction. topographic al Romaniei*, nom. citat.
- 461 Diog. Laert. V, 5. p. 331. – Pinedo, *Comment. in Steph. Bysant.* pag. 760.
- 462 Strabon, VII, 318, 319. – Plin. IV, 11. Formaleoni, *Histoire philosophique et politique du commerce, de la navigation et des colonies des anciens dans la Mer Noire*, tom. I, pag. 152, édit. Venise 1789.
- 463 Strabon, I, cap. 60.
- 464 Diogen. Laert. VII. cap. 4. No. 5, pag. 498.
- 465 D'Anville, *Mémoires de l'Académie des inscriptions*, tom. XXV, pag. 43, apud Engel, *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium*, pag. 68, Vindobonae, 1714. – Stephan. Bysant in 'Ράβεννα, pag. 571. – Suidas, in 'Ερμιππος – Pinedo, *Commentar. in Stephan.* pag. 763.
- 466 Lalanne, *Biograph. Univ.* pag. 1520.
- 467 Engel, loco citato, pag. 89. – Suidas. – Pinedo, *Commentar.* pag. 773.
- 468 Libr. IV. 183. V, 248. VI, 260. 271. XIII. 600. XIV, 640. 654.
- 469 Lalanne, *op. cit.* pag. 1242.
- 470 Apollon. Rhod. IV, 267-288.
- 471 Herodot. II, 103. 110. – Valer. Flacc. Argon. V, 419. – *Campagne de Rhamsès le Grand (Sésostris) contre les Schetos (Scythes) et leurs alliés*, manuscript hiératique égyptien appartenant à M. Sallier, à Aix, en

- Provance. Notice sur ce manuscrit par Salvioni (d'après Champollion) Paris, 1835 in 8<sup>o</sup>, apud Cantu, *Histoire Universelle*, tom. I, pag. 394, Paris 1853. – Rollin, *Histoire des Egyptiens*, tom. I pag. 118-121, édit. Paris 1809.
- <sup>472</sup> Rollin, *Hist. Ancienne*. – Herodot. I, 105, II, 44, 104, IV, 39.
- <sup>473</sup> *Nouvelle bibliothèque des voyages anciens et modernes*, tom. I, Introduction, pag. III, Paris 1841.
- <sup>474</sup> Herodot. III, 5.
- <sup>475</sup> Malte-Brun, *Géogr. Univers.* I, pag. 25. Conf. Homer. *Odyss.* XI. 14. 19.
- <sup>476</sup> Appian. libr. I, cap. XVII.
- <sup>477</sup> *Oratio ad Graecos*, no. 37. edit. Oxford, 1700. Tatian, născut în Siria, a scris la anii 130 d.Hr.
- <sup>478</sup> Euseb. *Preparat. Evangel.* – *Encyclopédie Moderne*, t. XXVI. pag. 923-931. tom. XXIII. pag. 671-681. Paris 1855.
- <sup>479</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη I, 297. – Lalanne, *Bibliogr. Univ.*, pag. 995.
- <sup>480</sup> Arrian. I, cap. 2-5.
- <sup>481</sup> Vezi Davidis Hoeschelii, *Photii Patriarchae Constantinopolitani de Arriani scriptis eclogae*, edit. Augustana 1601, pag. XVII-XXVI.
- <sup>482</sup> Stritter, *Memor. Populor.* tom. IV, pag. 332. Amm. Marcel. XXXI, cap. 2.
- <sup>483</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, 371-374. – Phot. *Myriobiblon*, Cod. LVIII. – Suidas. – Pinedo, *Comment in Stephan.*, pag. 757. – Ch. Guischart, Officier Prusien, Aide de Camp de Frédéric II, *Mémoires Militaires sur les Grecs et les Romains*, tom. II, pag. 199-212, Lyon, 1760. – Recomandăm mult lectorilor noștri această scriere a eruditului ofier Guischart. – Despre formidabila cavalerie a geților amintește și Thucidid. libr. II, 98.
- <sup>484</sup> Hippocrate a trăit 104 ani. Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 198.
- <sup>485</sup> Homer *Iliad.* II. 731. Sassius așeza epoca lui Esculap pe la 1247 î.Hr. (Sass. *Onomasticon*, pag. 8, 44).
- <sup>486</sup> Plutarch. *Romaic.* cap. 94.
- <sup>487</sup> Xenophont. *Apomnem.* libr. III, cap. 13. § 3.
- <sup>488</sup> Artemidor. *Onerocretic.* IV, 22, Aristofan. *Plut.* 690, 668-671, Pausan. I, p. 405, 518, edit. Crauer, Strab. t. II, p. 127 edit. Coray, Lucian. Χάρ. ἢ Ἐπίσκοπος, cap. 21, Galin. Ὑγιειν. I, p. 226, Lucian. Ἀλέξανδρ. ἢ Ψευδομάντ. cap. 38.
- <sup>489</sup> Hippocratis *Lex.*, in t. I, p. 3 Opera Hippocratis edit. Kühn, Lipsiae 1826.
- <sup>490</sup> Strab. libr. II. 127. edit. Coray.
- <sup>491</sup> Strab. t. I, p. 51 edit. Coray.
- <sup>492</sup> Dio Chrysost. *Orat. Borysth.*, Amm. Marcell. XXII. 8, Iornand. *Getic.* cap. 5.
- <sup>493</sup> Strab. *Geograph.* libr. XIV, 657, edit. Coray.

- <sup>494</sup> Suidas în Δημόκριτος și Ἱπποκράτης. Cor. Cels. libr. I, in prooem. – Plato, in Phaedro, p. 371. Vol. X Oper. edit. Bipont.
- <sup>495</sup> Hippocrat. περί Ἱερῆς νόσου, (*De morbo sacro*) t. I, p. 587-615. edit. laud.
- <sup>496</sup> Hippocrat. περί ἐπιδημιῶν, libr. I, cap. II t. III, p. 395 edit. laudat.
- <sup>497</sup> Plin. *Histor. Natur. libr. XXIX*, cap. 1. – Le Clerc, *Historie de la médecine*, t. I. livre III, chap. XXXII, p. 241, not. 13. – Renouard, *Histoire de la médecine depuis son origine jusqu'au XIX siècle*, Paris 1864, 2. vol.
- <sup>498</sup> Ackermann, *Historia litteraria Hippocratis*, pag. XI-XIV in edit. Kühn. – Dio Cass. libr. LXXI. cap. 11, tom. X pag 27, edit. Gros.
- <sup>499</sup> Hippocrat. *Prognosticon*, tom. I, pag. 119 edit. laudat.
- <sup>500</sup> Γαζή, Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 198-200.
- <sup>501</sup> Strab. I, 33. tom. I, pag. 42 edit. Coray.
- <sup>502</sup> Εἰσὶ δέ οἱ Δάκοι, Σκύθαι. – Dio Cass. Libr. LI, cap. 22, tom. VII, pag. 180, edit. E. Gros, Paris 1865.
- <sup>503</sup> I.C. Ackermann, *Historia litteraria Hippocratis*, pag. CII. Malte-Brun, *Géographie Universelle*, tom. I, pag. 48.
- <sup>504</sup> Coray, *Discours préliminaire sur le traité d'Hippocrate des aires, des eaux et des lieux*. pag. CXXXI. Paris, 1800. Coray ne-a dat două edițiuni ale acestei scrieri a lui Hippocrate: una tipărită Paris an. IX (1800) de l'Imprimerie de Baudelot et Eberhart, în 2 volume din care cel de-al doilea numai note și scholii de o erudițiune ca a lui Coray. Această edițiune, text și traducțiune franceză, a fost încununată la 1810 de Universitatea Franceză și premiată de guvern. – Ea este foarte rară astăzi. A doua edițiune a lui Coray este din 1816, Paris chez Théophile Barrois père, libr. Rue Hautefeuille, No. 28. Tot textul și traducțiunea franceză, însă fără note, dar cu oarecari corecturi în text și în traducțiune. Noi ne servim de aceste două ediții ale lui Coray, pe care le datorăm amabilității amicului nostru colonel D-r. Serphioti și pentru care îi exprimăm și aici recunoștința noastră.
- <sup>505</sup> Hippocrat. *De aere loc. aq.* cap. XCII. – Conf. Strab. I, 34. 36. VII. 211, sq. edit. 1587 și Gibbon, *Histoire de la decadence de l'Empire Romain*, tom. I pag. 615 Paris 1848.
- <sup>506</sup> Cap. XCIII.
- <sup>507</sup> La ediția din 1800.
- <sup>508</sup> Prince N. Soutzo, *Statistique de Moldavie*; – Hasdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, și Hasdeu, *Din Moldova*, 1863, No. 2, pag. 21.
- <sup>509</sup> Sukias de Somal, *Quadro delle opere di vari autori, anticamente tradotti in armeno*, Veneția, 1825, in 8<sup>o</sup>. – Victor Langlois, *Discours préliminaire à la collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, tom. 1, pag. I-XXXI, tom. II, pag. I-XVI. Paris 1867-1869.
- <sup>510</sup> Mois. de Khoren, *Histoire d'Arménie*, livre III, chap. 36, 54.

- 511 Vezi Léon Vaisse, în *Encyclopédie moderne*, tom. IV, pag. 299-311, edit. Paris 1854.
- 512 Victor Langlois, op. laudat. tom. I, pag. 45-46. – conf. Iornand. *De rebus Geticis*, cap. V, și Teophan. Byzant. *Chronogr.* pag. 296.
- 513 Id. pag. 39 Langlois.
- 514 Id. pag. 42.
- 515 Victor Langlois I. pag. 57-95.
- 516 'Εν τοῖς Δαύνοις ἡ πρὸς Ζιχοῖς (Vict. Langl. pag. 88). Rămâne ca critica să lămurească aceste nume.
- 517 Vict. Langlois, I, pag. 101.
- 518 Ibid. I, pag. 109-203.
- 519 Ibid. I, pag. 203-310.
- 520 Ibid. I. Pag. 385-398, și tom. II, pag. 47-175.
- 521 Ibid. II, pag. 19-44.
- 522 Carasmin, *Istoria Gosudarstva Rossiasko*, tom. I. pag. 88.
- 523 Pray, *Dissertat. VI*, pag. 111. Numele de Comani se păstrează în opțișprezece localități din România. Frunzescu, *Diction. statist.* pag. 127-129.
- 524 Peceneaga este din vechime o localitate la Teleorman pe Dunăre. Frunzescu, *loc. cit.* pag. 346.
- 525 Carasmin, *op. laud.* tom. II, pag. 11.
- 526 *Memor. populorum III*, 908. – *Alexiados libr. VIII*.
- 527 *De administr. Imper.* cap. XLII, pag. 177, edit. Bonn.
- 528 *Memor. populor. III*, pag. 938-947. În Moldova numele uzilor, *Uzia*, se mai conservă, poate, în *Uz*, pârâu în județul Bacău; în Valahia, în *Uzenița*, pârâu în județul Mehedinți.
- 529 *De admin. imp.* Pag. 166, 177.
- 530 Ovid. *Pontic. IV*, 9, 69.
- 531 Dionys. *Perieget. vers.* 305. 308. apud. Cantemir, *Chronic.* tom. I, pag. 9.
- 532 Hesych. Miles. Apud Müller, in *Fragm. historic. Graec.* tom. IV, pag. 171.
- 533 Athen. VI, 12. – XVIII. – Ioseph. *Archeolog. libr. XII. 3. XVII. 5. XVI. 7. – Suidas et Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη*, tom. I, pag. 325.
- 534 Müller, *Fragm. Historicorum Graecorum*, tom. III, pag. 364, 368, 413, 428, 459, 460, edit. Paris, 1849. – Sevinus, *Recherches sur l'histoire de la vie et des ouvrages de Nicolas de Damas*, in *Mémoir. De l'Académie*, tom. VI, pag. 486.
- 535 Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. II, pag. 173.
- 536 Müller, *Fragm. Historic. Graecor.* tom IV, pag. 69-10. – Laurian, *Magasin Istor. pentru Dacia*, tom. V, pag. 185-208.
- 537 Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. I, pag. 355. Dio Cass. libr. LXIX cap. 4. tom. IX pag. 471. Tzetzes, *Chiliad. II*, 67. Vitruv. libr. III, cap. 3. Fabretti, *De columna Traiani Syntagma*, pag. 99. edit. Romae 1690. Engle, *Commentatio*

*de expeditionibus Traiani ad Danubium.* – A. Treb. Laurian, *Magasin Istor. pentru Dacia*, tom. V, pag. 187.

<sup>538</sup> Suidas sub voce Πάππος. – Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. II, pag. 111. – Victor Langlois, *Collect. des Historiens d'Arménie*, tom. II, pag. 48. – Vivien de Saint-Martin, *Histoire de la Géographie*, pag. 211, Paris, 1873.

<sup>539</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, I, 66. Dom. D'Achery, *Spicilegium*, tom. II, *Cronicon Centulense*, libr. III, cp. 3, pag. 311, col. 2 apud Lalanne, *Curiosité bibliographiques*, pag. 160, Paris 1854. – D'Avezac, *Cosmographie d'Ethicus*, Paris, 1852 in 4<sup>o</sup>. H. Wuttke, *Die Cosmographie des Istrier Aithicos*, Leipz. 1853 in 8<sup>o</sup>. – Vivien, *Histoire de la Géographie*, pag. 211.

<sup>540</sup> Ammomii seu Philoponi *Vita Aristotel.* Pag. 401, in βιογραφ. Westerm.

<sup>541</sup> Cicer. *De Fin.* V. 11. Conf. Diogen. Laert. V, 27.

<sup>542</sup> Arrian. et Quint. Curt. in *Exped. Alex.*

<sup>543</sup> Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, fragm. 163, pag. 103. 154. 162. 165. 180. 154. in tom. II. – Conf. *Politic.* libr. VII, cap. 2, tom. II. pag. 436 edit. Thurot, Paris 1824. Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη.

<sup>544</sup> Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. III, pag. 108-148.

<sup>545</sup> Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, tom. II, pag. 206. – Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. IV, p. 181-191.

<sup>546</sup> Suidas, in "Ἡρων.

<sup>547</sup> Herodot. IV, 96.

<sup>548</sup> Diogen. Laert. proemium, cap. I et libr. VIII. cap. 1.

<sup>549</sup> Hellanic. *Chronolog.* Melirhet. pag 159. – Lucian. *Scyth.* I. 4.

<sup>550</sup> Herodot. IV, 94-97. – Strab. VII, cap. 297.

<sup>551</sup> Tatianus, *Or. adv. Gr.* cap. 58. et ex eo Euseb. *Prepar. Evang.* X, 11, pag. 493, B. – Suidas, V-o ὥχος.

<sup>552</sup> Strab. VII. cap. 3. § 11.

<sup>553</sup> Apud Iornand. *De reb. Getic.* cap. XI.

<sup>554</sup> Despre această epocă și despre fenicienii în Dacia, vezi eruditele cercetări ale dlui Hasdeu, *Istor. Crit. a Român.* tom. II, pag. 36-60. București 1875. – Vezi și Karasmin, *Ist. Gosud. Ross.*, I. 8. et. Not.

<sup>555</sup> Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. IV, pag. 437.

<sup>556</sup> Zossimi, *Histor.* libr. I, VII. pag. 14, edit. Ienae, 1729. – Dion Cas. libr. LXIV cap. 3. LXV, cap. 9.

<sup>557</sup> Iliad. XI, vers. 163.

<sup>558</sup> Dio Cass. *Fragm.* Libr. I-XXXVI, cap. 27, tom. I, p. 59, edit. E. Gros. Paris 1845.

<sup>559</sup> Phot. *Myriobibl.* Cod. LXXI. – Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη. tom. II, pag. 45. – E. Gros, *Introduction à Dion Cassius*, tom. I, pag. I-CIII.

<sup>560</sup> Libr. XXXVIII frag. cap. 10, tom. III, pag. 327.

- <sup>561</sup> Tom. II, pag. 127. 243 sq.
- <sup>562</sup> Conf. Florus, IV, 12.
- <sup>563</sup> Dio Cass. tom. VII, pag. 161-197. Aproape de Nistru, la răsărit miazăzi, se află și astăzi peștera sau stânca *Sorocei*. Tradiția zice că locuitorii vechi din Moldova și Basarabia se adăposteau aici și ascundeau bogățiile lor. *Stânca Sorocei* dacă nu este peștera *Cira* din zilele dacilor, cel puțin o analogie. Vezi descrierea ei modernă în *Uricar*. tom. III, 227, 282. edit. Iași 1853, și Cantemir, *Descr. Mold.* pag. 31.
- <sup>564</sup> *Fragm.* tom. VII, pag. 645. 647. 665. 672.
- <sup>565</sup> *Fragm.* tom. IX, pag. 244. 256. Conf. Ioseph. IV. 11, §. 5. Tacit. *Histor.* III. 46. 83. – Detaliile despre această expedițiune ne-ar fi fost de cea mai mare importanță.
- <sup>566</sup> Tom. IX, pag. 352.
- <sup>567</sup> *Fragm.* tom. X, pag. 31. 63. 39.
- <sup>568</sup> *Fragm.* tom. X, pag. 79.
- <sup>569</sup> Tom. X, pag. 371.
- <sup>570</sup> Tom. X, pag. 435.
- <sup>571</sup> Dio Cass. tom. IX, pag. 397-484.
- <sup>572</sup> Virgil. *Georgicor.* II, 497 et not. Eugen. Bulgaris, pag. 65, edit. Petropoli 1786.
- <sup>573</sup> Strab. VII, 319.
- <sup>574</sup> Diodor. Sicul. XX, 112. XIX, 73. Appian. *Illyr.* 30. Stephan. Bysant. V-o Ὀδησσός. Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. IV, 382. Ovid. *Trist.* I, XI, 9. Ptolem. III, 10. Plin. IV, 11 Scylax, in *Tracia*, numește această colonie *Odesopolis*.
- <sup>575</sup> Strab. XIV, 642. Steph. Bysant. pag. 715. 634. 615. Pinedo, *Commentariol. in Steph. Bysant.* pag. 754, Amstelodami, 1678. – Cicero în *Epistol. ad. Atticum* II, 22. Aurelius Victor, *De Origin. Gent. Roman.* pag. 9, edit. Lugdun. 1670.
- <sup>576</sup> Catalogul scrierilor lui Blemmydas vezi în Fabricius, *Biblioth. Graeca*, tom. VI.
- <sup>577</sup> Müller, *Geographi Graeci Minores*, tom. II, pag. 458-470.
- <sup>578</sup> Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. III, pag. 664.
- <sup>579</sup> Fotino, *Istor. Daciei*, I. 158-162. Cantemir, *Chronic.* I, 29-305. Laurian, *Istor. Roman.* I, 157-160. Șincai, *Chron.* I, pag. 29-31.
- <sup>580</sup> Clemens Alexandrin. *Stromat.* V, pag. 239, 51. Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. IV, pag. 336.
- <sup>581</sup> Strab. VII, 307. edit. Coray. – Phot. Cod. XXII.
- <sup>582</sup> Lucian. in *Macrob. Op.* tom. I, pag. 406. edit. Halae Magdeburg. 1801. Frontin, *Stratagemat.* II, 4, 20.

- 583 Strab. XII. 548.
- 584 *Epistol. ad. Attic.*, II, 6. Vivien, *Histoire de la Géographie*, pag. 163. 161.
- 585 Müller, *Fragm. Historic. Graec.*, Hesychii fragm. LXVI, tom. IV, pag. 176.
- 586 Despre Teofrast vezi Diogen. Laert. V, 302-316. – Plin. III, 9 pag. 152. Hard. – Vivien de Saint Martin, *Hist. de la Géographie*, pag. 126. – În scrierile lui Teofrast, editio Daniil Einsius, Lugdun. 1613, și editio Henr. Laurent. Amstelodam. 1644, se găsesc multe noțiuni despre botanică și alte care se ating de regiunile noastre.
- 587 Strab. Libr. XIII. Cap. 609, edit. Coray.
- 588 Vezi Șincai, I, 35-36.
- 589 Polyb. II. 61.
- 590 Conf. Herodot. IV, 131.
- 591 Conf. Strab. VII. 318. Stephan Bysant. în Κρόβυλοι.
- 592 Scholia S. Maximi ad S. Dionysium Areopag. tom. II, pag. 156 edit. Antverp. 1634.
- 593 Aul. Gel. X, 25. Tit. Liv. XXXI, 29. Valer. Flacc. VI, 8. – Genealogia lingvistică a cuv. romfe, vezi în Hasdeu, *Ist. critică*, t. 2, p. 43 și urm.
- 594 Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. I, pag. 334-359. LXX.
- 595 Strabon, IX, 397 și trad. Tardieu, tom. II, pag. 211 Paris 1873. – Scholiast. Apollon. Rhod. ad libr. IV, vers. 264.
- 596 Strabon, XVII, 838.
- 597 Cap. 44, 46, 216, 299, 347, 354, 397, 437, 479, 484, 638, 659, 805, 837, 838 edit. Coray Paris 1819.
- 598 *De re rust.* I, 1.
- 599 *Hist. Nat.* II, 6. 5.
- 600 *Ad Atticum* II, 6.
- 601 *Tusculan.* I, 31, 18.
- 602 *De Offic.* II, 5.
- 603 *Ad Attic.* II, 2, VIII, 4, *De fin.* IV, 28.
- 604 Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. II, pag. 225-253. – Vivien, *Histoire de la géograph.* pag. 126, 127.
- 605 Müller, *Fragm. Historicor. Graecorum*, tom. II, pag. 375-381.
- 606 Strab. *Geograph.* libr. I, 48, 50, 52.
- 607 Vincent de Bauvais, *In Speculum maius historicum*, edit. Strasburg 1473 in 10 vol. in fol., tom. X, pag. 47-48. – Ionsius, *De scriptorib. histor. philosoph.* libr. III, cap. 6. – Vossius, *De historic. Graecis*, II, 10. – Γαζή, 'Ελληνική βιβλιοθήκη, I, 357.
- 608 Dübner, *Plutarch.* tom. V, edit. Didotiana.
- 609 Herodot. IV, 18, 53, 74, 78.

<sup>650</sup> Gibbon, tom. XII, pag. 67.

<sup>651</sup> Γεωγραφία Δημητρίων, tom. I, pag. 257, 258, 259.

<sup>652</sup> Photii *Homiliae de Rossorum incursione*. Müller, *Fragm. Historicorum Graecorum*, tom. V, pag. 165. Paris, 1870.

<sup>653</sup> Gibbon, *Hist. de la decad. et de la chute de l'Empire Romain*, tom. XII, pag. 17 și tom. X, pag. 503-509. – Coray, "ΑΤΑΚΤΑ, tom. I.

<sup>654</sup> Gibbon, XII, pag. 256.

<sup>655</sup> *Historia Patriarchica Constantinopoleos, post Constantinopolin a Turcis expugnatum*, in Mart. Crusii *Turco-Graecia*, libr. II, pag. 107-184 Basileae 1584. – Conf. C. Sathas, *Bibliotheca medii aevi*, tom. III, pag. VII. Edit. Venet. 1872.

<sup>656</sup> Zonar. *Annal.* libr. XVI.

<sup>657</sup> Zonar. *Annal.* libr. XVII. – Conf. Σκαρλατ. Βυζαντ. Κωνσταντινούπολις, tom. I, p. 883. edit. Athen. 1581. – Coray, "ΑΤΑΚΤΑ, tom. I, pag. ο'νθ'. Paris 1828.

<sup>658</sup> Coray, "ΑΤΑΚΤΑ, tom. I-II.

<sup>659</sup> Xenoph. *Περὶ προσόδων* cap. I tom. II, pag. 385 edit. Vlanti, Venet. 1811.

<sup>660</sup> Langlois, *Le mont Athos et ses monastères*, pag. 98. Paris 1867.

<sup>661</sup> Ioan Andrea Arhiepiscopul de Aloria (Corsica) in dedic. către Papa Paul II a Epistolelor Sf. Ieronim. edit. Roma, 1468, apud Ambr. Firmin-Didot, in *Encyclopéd. moderne*, art. *Typographie*, tom. XXVI, pag. 558-922. Paris 1854.



## EDITURA DACICA VĂ OFERĂ:

### Colecția „BIBLIOTECA DACICA”

- Nr. 1** Dumitru Manolache, *Tezaurul dacic de la Sinaia – legendă sau adevăr ocultat?*, postfață de Aurora Pețan, 256 p., 2006.
- Nr. 2** Al. Papadopol-Calimah, *Scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia*, ediție îngrijită de Aurora Pețan, 184 p., 2007.
- Nr. 3** Ion Horațiu Crișan, *Medicina în Dacia*, ediție îngrijită de Eva Crișan și Dorin Alicu, 264 p., 2007.
- Nr. 4-5** Ion Horațiu Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, 2 vol., 720 p. (vol. I 352 p. + vol. II 368 p.), 2008.
- Nr. 6** Dumitru Manolache, *Andrei, Apostolul lupilor*, ediția a II-a revizuită și augmentată, prefață de arhim. Arsenie Papacioc, 496 p., 2008.
- Nr. 7** I.I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, 132 p., 2009.

## Colecția „FRONTIERE”

**Nr. 1** Florin Diacu, *Mileniul pierdut. Asediu la porțile istoriei*, traducere de Vasile Mioc și Doina Ionescu, 246 p., 2008.

### În afara colecțiilor:

Dan Oltean, *Munții Dacilor. Călătorii pe plaiurile regești ale Sarmizegetusei*, 300 p. (150 p. + 140 ilustrații color + 10 hărți), 2008.

Felix Crainicu, Cristi Ioniță, *Legendele dacilor liberi*, 172 p., 2009.

A. Ortelius, *Harta Daciei*, reproducere după harta originală din anul 1595 (54 x 43 cm), însoțită de broșura *Harta Daciei: izvoarele*, 24 p., traducere din limba latină de Aurora Pețan, 2009.

*Vă așteptăm la sediul editurii (Str. Tudor Arghezi nr. 21, sector 2, București), unde beneficiați de o reducere 20% pentru orice carte achiziționată.*

*Comenzi la telefon 021-312.13.42 sau prin internet la [www.dacica.ro](http://www.dacica.ro).*



O carte a cărților pierdute despre daci, însumând aproape trei sute de autori antici ale căror scrieri „atingătoare de Dacia” nu au mai ajuns până la noi, din diferite motive: întâmplare, ignoranță, nepăsare sau cenzură. O imagine corectă a interesului anticilor pentru neamul dacilor și, în același timp, o măsură pentru ceea ce ne-a mai rămas din scrierile despre Dacia: nu mai mult de 10%. O lucrare de mare erudiție, ignorată cu sau fără intenție mai bine de un secol. Recuperată și editată acum într-un volum pentru prima oară.

ISBN 978-973-88076-1-7



9 789738 807617

biblioteca dacica